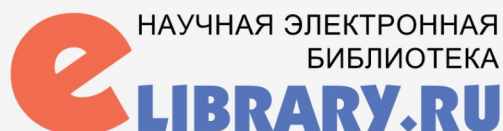

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND OF HIGHER EDUCATION THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

М. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҒҮСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. АУЭЗОВА
M. AUEZOV SOUTH KAZAKHSTAN UNIVERSITY

AUEZOV
UNIVERSITY
1943

«AUEZOV UNIVERSITY» ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «AUEZOV UNIVERSITY»
SCIENTIFIC JOURNAL «AUEZOV UNIVERSITY»

№ 4 (4) 2022

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ
МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND OF HIGHER EDUCATION THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN

М. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. АУЭЗОВА
M. AUEZOV SOUTH KAZAKHSTAN UNIVERSITY

**«AUEZOV UNIVERSITY»
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ**

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«AUEZOV UNIVERSITY»**

**SCIENTIFIC JOURNAL
«AUEZOV UNIVERSITY»**

№4 (4)

ШЫМКЕНТ 2022

ISSN 2790-2005

«AUEZOV UNIVERSITY»
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«AUEZOV UNIVERSITY»

SCIENTIFIC JOURNAL
«AUEZOV UNIVERSITY»

№4 (4) 2022

Меншік иесі: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

Бас редактор: Қожамжарова Д.П. - М. Әуезов атындағы ОҚУ ректоры, т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі.

Редакциялық алқа мүшелері: Сүлейменов Ұ.С. – ҒЖ және И жөніндегі проректоры, т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Изабелла Новак – х.ғ.д., профессор, Познань қ. Адам Мицкевич университеті, Польша; Аврамов К.В. – т.ғ.д., профессор, «Харьков политехникалық институты» ұлттық техникалық университеті, Украина; Соловьев А.А. – ф.-м.ғ.д., профессор, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Ресей; Емелин А.В. – ф.-м.ғ.д., профессор, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Ресей; Богуслава Леска - х.ғ.д., профессор, Познань қ. Адам Мицкевич университеті, Польша; Полина Прокопович – PhD, Кардифф университеті, Ұлыбритания; Меор Мохаммед Фаред – ассоциациялық профессор, Путра университеті, Малайзия; Олден А. - академик, Лондон Батыс университетінің есептеуші техника және технология мектебі, Ұлыбритания; Ивахненко А.П.- PhD докторы, директор, Мұнай зерттеу орталығы, Хериот-Ватт университеті, Ұлыбритания; Елизавета Фаслер-Кан - PhD докторы, профессор, Базель университеті, Австрия; Радюк С.Н. - PhD докторы, ассоциациялық профессор, Оңтүстік әдістемелік университеті, АҚШ; Жонго Ок - PhD докторы, профессор, Сеул ұлттық техникалық университеті, Корея; Марфенин Н.Н. - б.ғ.д., профессор, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Ресей; Жұрынов М.Ж. - х.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Айменов Ж.Т. – т.ғ.д., профессор; ҚР ҰЖҒА академигі, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Байтанаев Б.А. - т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Жантасов К.Т.- т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Анарбаев А.А. – т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Исмаилов Б.Р.– т.ғ.д. профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Надиров К.С. – х.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Кулымбетова А.Е. – п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Қалыбекова А.А. - п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Мырзахметов М. - ф.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Назарбекова С.П. – х.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Есимов Б.О. – г.-м.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Ниязбекова Р.К. - э.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Волненко А.А. - т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Тулекбаева А.К. – т.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Сарсенбі Ә.М. – ф.-м.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Тлеуов А.С. – т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Жолдасбекова С.Ә. – п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Ильясов Р.М.– т.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Карбозова Г.К. – ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Орынтаев Ж.К. – з.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Бейсенбаев О.К. – х.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан.

**ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ
TECHNICAL SCIENCES**

УДК 631.816

Г.М. Сейтмагзимова*, З.З. Кошали, Л.А. Сейтмагзимова

к.т.н., профессор, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.т.н., ст. преподаватель, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
*Автор для корреспонденции: galinaseit@mail.ru

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ ПОД
РАССАДУ ОГУРЦОВ И ТОМАТОВ**

Аннотация

В статье представлены результаты исследования влияния внесения минеральных удобрений на рост и урожайность огурцов и томатов, возделываемых в защищенном грунте. Для исследования применяли удобрения аммофос, ЖАМБ-70 и сложно-смешанное удобрение, полученное смешением вышеуказанных солей в различных дозах под культуры томата сорта Ивет F1 и огурца Апрельский F1. Полученные данные показали, что внесение аммофоса ухудшает рост изучаемых растений и снижает урожайность томатов, а внесение удобрения ЖАМБ и комплексного удобрения способствует улучшению роста растений и приводит к повышению суммарной урожайности томатов и огурцов по сравнению с контрольными образцами при средней дозировке. На основании результатов эксперимента определена оптимальная доза удобрений ЖАМБ и комплексного – 5 грамм на 1 литр воды под культуры томата сорта Ивет F1 и огурца Апрельский F1.

Ключевые слова: комплексное удобрение, аммофос, подкормка, томаты, огурцы, урожайность, фаза развития, доза удобрения.

Введение

В настоящее время промышленность минеральных удобрений в Казахстане находится на этапе ускоренного развития и расширения ассортимента выпускаемой продукции. Для развития рынка потребления и производства удобрений в Казахстане необходимо постоянное улучшение культуры земледелия казахстанских фермеров, внедрение новых технологий сложных удобрений, способствующих обогащению земли, повышению ее плодородия и урожайности культур и улучшению качества производимых продуктов. Элементы, необходимые растениям в больших количествах - макроэлементы азот, фосфор и калий вносят в почву в виде удобрений. Однако количество вносимых удобрений не должно превышать необходимой нормы, определяемой агротехническими требованиями, что может оказывать отрицательное воздействие на урожай и наносить экологический вред. Эти нормы определяются с учетом аналитических характеристик почв, культивируемых растений, временных периодов культивации и др. Качество удобрений определяют содержанием в них действующих веществ в усвояемой (растворимой в почвенной жидкой фазе) форме, а именно, азотных – содержанием N, фосфорных – P₂O₅, калийных – K₂O [1].

В данной работе изучено влияние внесения минеральных удобрений на рост и урожайность овощей, в частности огурцов и томатов, возделываемых в защищенном грунте. Огурец – представитель семейства тыквенных и единственный из овощей, плоды которого, (зеленцы), едят в зеленом, недозрелом виде. Огурец на 95% состоит из воды, близкой по своему составу к дистиллированной. Основные достоинства томата - высокое содержание в нем витаминов, минеральных веществ, органических кислот, углеводов и в особенности каротиноидов, так необходимых для нормального функционирования человеческого

организма. Большую роль при увеличении урожайности томата играет сбалансированная система минерального питания [2]. Томат, возделываемый в защищенном грунте, занимает второе место после огурца, как по площади, так и по валовому производству продукции. Однако, уступая огурцу по урожайности, томаты относятся к наиболее ценным по питательности овощам и пользуются большим спросом у населения, что отмечено в исследованиях В.М. Мерзляковой [3]. Авторы [4] изучили дозы и концентрации жидких комплексных удобрений при некорневых подкормках растений огурца в теплицах и установили, что жидкие комплексные минеральные удобрения с микроэлементами оказывают положительное влияние на урожайность растений. Наибольшая урожайность плодов достигнута при использовании некорневой подкормки удобрениями КомплеМет и «Фоталист» с увеличением на 34 и 36 % соответственно [4].

Авторы [5] исследовали влияние минеральных удобрений активейв, свит, кендал на урожайность томата сорта Комит F1 в условиях защищенного грунта. Результаты исследования показали, что применение данных удобрений способствовало увеличению урожайности томата, особенно эффективно было их совместное использование [5]. Исследователь [6] изучил влияние растворов разных концентраций комплексных соединений микроэлементов на растения томата в защищенном грунте при использовании высокоэффективного концентрированного азотного удобрения «Карбамид с микроэлементами», при котором в зрелых плодах томата содержание сухих веществ возрастает на 6% по сравнению с контрольным вариантом [6].

Авторы [7] установили, что совместное применение основного внесения минеральных удобрений NPK (с соотношением 2:2,125:1) с некорневыми подкормками удобрениями СелиКа и мочевины оптимизировало питательный режим томатов сорта Подарочный. Применение некорневых подкормок способствовало интенсивному формированию ассимиляционного аппарата, который в период плодообразования превышал контрольный вариант на 42,7 % при обработках СелиКа и на 44,2 % мочевиной. В формировании урожайности наиболее эффективным было влияние некорневых подкормок, где урожайность существенно превышала контроль с подкормками СелиКа на 57,6 %, мочевиной – на 51,7 % [7].

Анализ литературы не выявил информации о проведенных исследованиях влияния внесения минеральных удобрений аммофос, нового удобрения ЖАМБ-70 [8] и сложного удобрения, полученного смешением вышеуказанных солей, на рост и урожайность томатов и огурцов. Поэтому нами проведено такое исследование с применением различных доз удобрений под культуры томата сорта Ивет F1 и огурца Апрельский F1.

Материалы и методы

Объектами исследования являются растения томата Ивет F1 и огурца «Апрельский F1», минеральные удобрения аммофос и ЖАМБ. Ивет F1 – очень ранний, высокопродуктивный, полудетерминантный гибрид томата, вступает в плодоношение на 55 день после высадки рассады. Это растение генеративного типа, компактное, открытое с короткими междоузлиями, имеет высокую транспортабельность и обладают чрезвычайной лежкостью – способны храниться до 30 дней. Апрельский – гибрид огурца раннего срока созревания, начинающий плодоносить через 40-45 дней от появления всходов. Лучше всего данная культура удается при культивировании в защищенном грунте (парники, пленочные теплицы и т. д.), а также подойдет для выращивания в домашних условиях и на балконе. Это партенокарпический скороспелый гибрид с преимущественно женским типом цветения, является сортом универсального назначения.

Для изучения влияния внесения минеральных удобрений под указанные культуры на рост и плодоношение применяли три вида удобрений – аммофос, «ЖАМБ-70» и смесь данных компонентов. Аммофос – сложное водорастворимое удобрение, получаемое в результате нейтрализации фосфорной кислоты аммиаком, с достаточно высоким

содержанием питательных элементов. В его состав входят 42-52% P_2O_5 и 10-12% аммонийного азота. Это удобрение подойдет для любых грунтов и растительных культур, вне зависимости от того, открытый это будет грунт, или защищенный. ЖАМБ-70 - сложно-смешанное минеральное удобрение, содержащее не менее 18% P_2O_5 , 8% общего азота и 5% K_2O . Удобрение содержит 75% пыли циклонов производства желтого фосфора, 10% обогащенного вермикулита, 10% внутренних вскрышных пород угледобычи, 5% поташа. При совместном использовании минеральных удобрений аммофос и «ЖАМБ-70» готовили смесь с соотношением (100 грамм «ЖАМБ-70»: 5 грамм аммофоса).

Одновременно с выращиванием овощей с внесением различных удобрений высаживали рассаду огурцов и помидор на контрольной грядке без применения удобрений для проведения сравнительного анализа результатов исследования. Фенологические наблюдения проводились с начала высадки рассады до конца плодоношения.

После высадки рассады проводилась подкормка растений с разными дозировками минеральных удобрений в фазе пятого настоящего листа, бутонизации и в фазе цветения (перед плодоношением) для улучшения роста и развития растений. Для всех 3 вариантов и повторений выбрана дозировка от 1 до 10 граммов удобрения на 1 л воды; данным раствором поливали по 300 мл каждое растение. За начало фазы принято считать день, когда ее наступление отмечено у 10% растений, полную фазу определяли по соответствующим для нее признакам у 50% растений. После регистрации фазы у 75% растений или более наблюдения прекращаются, и подсчеты возобновляют с наступлением новой фазы. В развитии огурца отмечаются следующие фазы: прорастание семян, появление первого настоящего листа, появление третьего настоящего листа, цветение, плодоношение. Биометрические измерения проводятся на каждой фазе: измеряются высота растений и количество листьев, при сборе урожая измеряется длина, диаметр и масса плодов. Все данные заносятся в таблицы, и рассчитывается средний показатель каждого параметра.

Результаты и обсуждение

Результаты изучения показателей роста рассады томатов и огурцов при внесении различных удобрений в зависимости от их дозировки приведены на Рисунках 1 и 3.

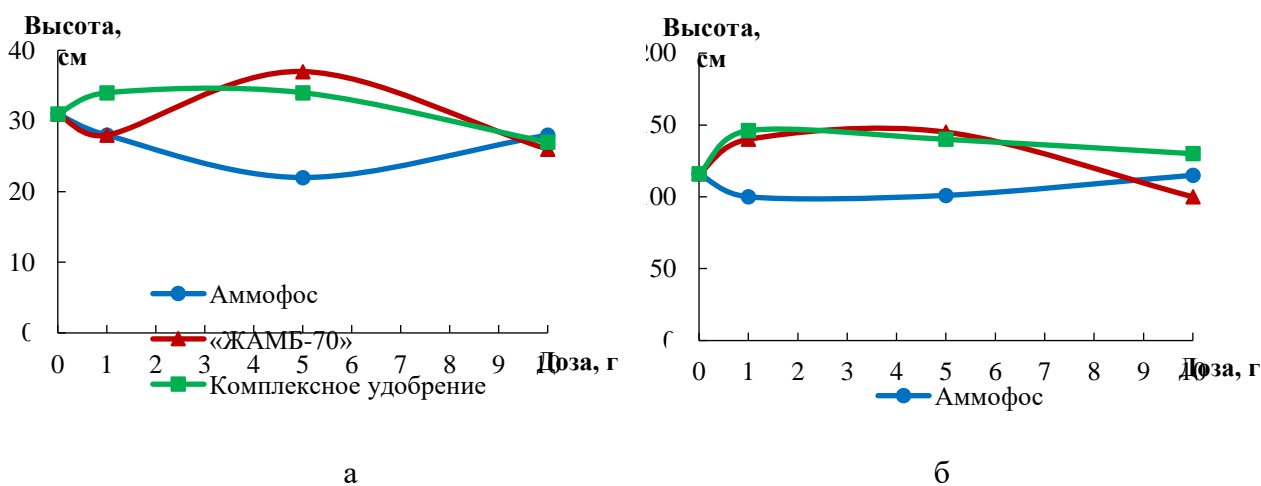

Рис. 1. Динамика роста растений томатов с применением минеральных удобрений: а - в фазе 5 настоящего листа, б - в фазе плодоношения

Как следует из Рисунка 1, более высокий рост растений наблюдается у растений с подкормкой минеральным удобрением «ЖАМБ-70» и с комплексным удобрением («ЖАМБ-70» + Аммофос) как в фазе 5 настоящего листа, так и в фазе плодоношения. Причем наибольший рост по сравнению с контрольным образцом достигается в случае подкормки со

средней дозировкой, 5 грамм. При подкормке минеральным удобрением аммофос наблюдается снижение роста по сравнению с контрольным растением в интервале 0-5 грамм.

Результаты изучения урожайности томатов и огурцов при внесении различных удобрений в зависимости от их дозировки приведены на Рисунках 2 и 4. Из Рисунка 2 следует, что при подкормке минеральным удобрением аммофос также наблюдается снижение урожайности при дозировке 1-5 грамм. При подкормке ЖАМБом максимальный рост урожайности наблюдается в 3 варианте, при дозировке 10 грамм, а в растениях с комплексным удобрением - при средней дозировке удобрения.

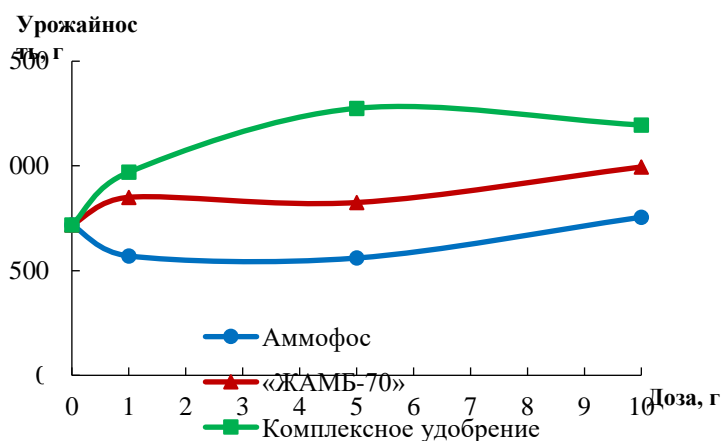

Рис. 2. Зависимость урожайности томатов от дозировки минеральных удобрений

Результаты показывают, что внесение удобрений ЖАМБ и комплексное приводит к повышению суммарной урожайности томатов по сравнению с контрольными образцами, для аммофоса урожайность снижается. При этом урожайность повышается от первого к третьему сбору урожая для всех видов удобрений. На основании полученных зависимостей можно считать оптимальные дозы удобрений ЖАМБ и Комплексное – 5 грамм.

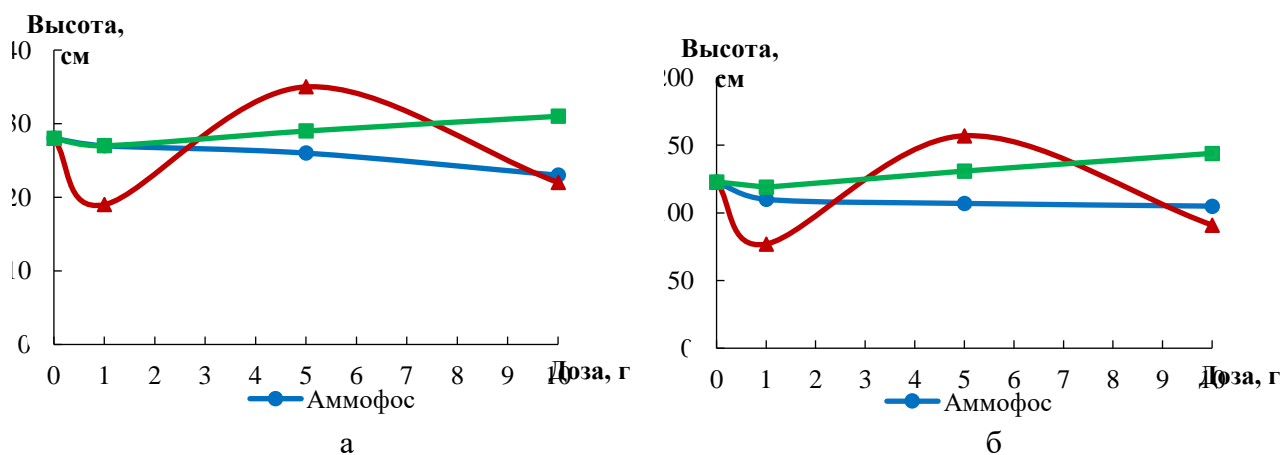

Рис. 3. Динамика роста растений огурцов с применением минеральных удобрений: а - в фазе 5 настоящего листа, б - в фазе плодоношения

Данные, представленные на Рисунке 3, свидетельствуют об ускорении роста огурца по сравнению с контрольным растением при применении удобрений «ЖАМБ-70» со средней дозировкой и Комплексное с высокой дозировкой, т.е. 10 грамм. Такая зависимость характерна как для фазы 5 настоящего листа, так и в фазе плодоношения. При этом

небольшое снижение высоты растения при дозировке ЖАМБ 1 грамм связано с низким содержанием в растворе питательных элементов, дальнейшее увеличение дозы данного удобрения до 5 грамм приводит к резкому увеличению роста огурцов. Аналогичная зависимость характерна и для роста растений томата. Последующее возрастание дозы удобрения до 10 грамм приводит к снижению скорости роста за счет увеличения содержания балластных соединений в составе данного удобрения. Снижение интенсивности роста огурцов по сравнению с контрольным растением наблюдается в образцах с применением аммофоса во всем интервале изменения дозы удобрения.

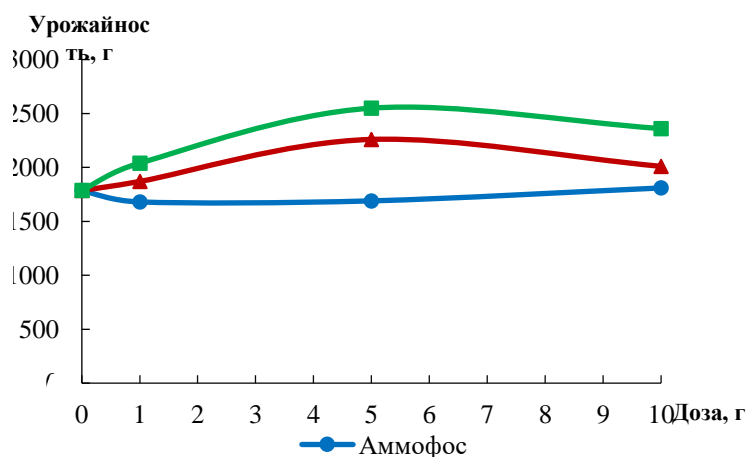

Рис. 4. Зависимость урожайности огурцов от дозировки минеральных удобрений

Как видно из Рисунка 4, при подкормке минеральным удобрением аммофос урожайность огурцов находится на уровне этого показателя для растения, выращенного без удобрения, т.е. внесение аммофоса не влияет на урожайность огурцов. Зависимости на рисунке 4 показывают, что внесение удобрений ЖАМБ и комплексное приводит к повышению суммарной урожайности огурцов при средней дозировке по сравнению с контрольными образцами. При этом урожайность повышается от первого к третьему сбору урожая для всех видов удобрений. На основании полученных зависимостей можно считать 5 грамм оптимальными дозами удобрений ЖАМБ и комплексное. Таким образом, для подкормки растений томата и огурца рекомендуется вносить 5 грамм удобрений ЖАМБ или комплексное, растворенных в 1 литре воды. Следует также отметить, что урожайность огурцов значительно выше, чем томатов, при любой дозировке всех применяемых удобрений.

Выводы

Результаты проведенных исследований влияния внесения различных удобрений на показатели роста и урожайности растений томатов и огурцов позволяют сделать следующие выводы:

- внесение аммофоса ухудшает рост изучаемых растений, снижает урожайность томатов и не влияет на урожайность огурцов. Это связано, вероятно, с составом удобрения, поэтому не рекомендуется применение аммофоса для подкормки томатов и огурцов;
- применение для подкормки растений томатов и огурцов удобрения «ЖАМБ-70» и комплексного удобрения способствует улучшению роста растений как в фазе 5 настоящего листа, так и в фазе плодоношения; наибольший рост по сравнению с контрольным образцом достигается в случае подкормки со средней дозировкой, 5 грамм;
- внесение удобрения ЖАМБ и комплексного удобрения приводит к повышению суммарной урожайности томатов и огурцов по сравнению с контрольными образцами при

средней дозировке. При этом урожайность повышается от первого к третьему сбору урожая для всех видов удобрений. На основании полученных результатов определена оптимальная доза указанных удобрений – 5 грамм на 1 литр воды под культуры томата сорта Ивет F1 и огурца Апрельский F1.

Список литературы

1. Петропавловский И.А., Дмитриевский Б.А., Левин Б.В., Почиталкина И.А. Технология минеральных удобрений. СПб.: Проспект науки, 2018, 312с.
2. Тепличный бизнес. Доступно на: <https://glconsulting.kz/helpful-information/137-teplichnyj-biznes-ili-biznes-plan-teplitsy.html> (от 8 декабря 2016г.).
3. Мерзлякова В.М. Особенности сортовой технологии новых индетерминантных гибридов томата в зимне-весеннем и летне-осеннем оборотах зимних теплиц Предуралья. Дисс. ... канд.с.-х. наук. М.: Московская сельскохозяйственная академия, 2005, 157с.
4. Степуро М.Ф., Ботько А.В., Матюк Т.В., Берестовский А.С. Дозы и концентрации комплексных удобрений при некорневых подкормках растений огурца в теплицах // Вестник Белорусской государственной сельскохозяйственной академии, 2014, №2, С. 67-69.
5. Проскурников Ю.П., Селиванова М.В., Лобанкова О.Ю. Влияние минеральных удобрений на урожайность томата в условиях защищенного грунта // Сельскохозяйственный журнал, 2013, Т.3, №6, С. 1-2.
6. Цыгикало С.С. Создание крупноплодных гибридов F1 томата разной степени детерминантности для пленочных теплиц юга России. Дисс. ... канд.с.-х. наук. Краснодар: Кубанский государственный аграрный университет, 2019, 156с.
7. Байрамбеков Ш.Б., Анишко М.Ю., Гуляева Г.В., Гарьянова Е.Д. Действие некорневых подкормок на продуктивность томата в условиях дельты Волги // Известия Нижневолжского агроуниверситетского комплекса: Наука и высшее профессиональное образование, 2019, 2(54), С. 63-69.
8. Стандарт организации «Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова», СТ 2425-1958-01-ГП-002-2014. Сложно-смешанное минеральное удобрение пролонгированного действия «ЖАМБ-70», 2014г.

Түйін

Мақалада қорғалған топырақта өсірілген қияр мен қызанақтың өсуі мен өнімділігіне минералды тыңайтқыштарды енгізудің әсерін зерттеу нәтижелері келтірілген. Зерттеу үшін аммофос, ЖАМБ-70 және күрделі-аралас тыңайтқыштары қолданылды, жоғарыда аталған тұздарды араластыру арқылы Ивет F1 сортының қызанақ дақылдары мен Апрельский F1 қиярының әр түрлі дозаларында қолданылды. Алынған нәтижелер бойынша аммофосты қолдану зерттелетін өсімдіктердің өсуін нашарлататынын және қызанақ өнімділігін төмендететінін көрсетті, ал ЖАМБ тыңайтқыш пен күрделі тыңайтқышты қолдану өсімдіктердің өсуін жақсартуға ықпал етеді және орташа дозада бақылау үлгілерімен салыстырғанда қызанақ пен қиярдың жалпы өнімділігін арттыруға әкеледі. Эксперимент нәтижелері бойынша ЖАМБ тыңайтқыштардың оңтайлы дозасы және күрделі дозасы анықталды - 1 литр суға 5 грамм, Ивет F1 қызанақ және Апрельский F1 қияр дақылдары үшін.

Abstract

The article presents research results on the effect of applying mineral fertilizers on growth and productivity of cucumbers and tomatoes cultivated in protected ground. Ammophos, ZhAMB-70 and complex-mixed fertilizers obtained by mixing the above salts in various doses under Ivet F1 tomato and April F1cucumber varieties were used for research. The data obtained showed that application of ammophos aggravates growth of the studied plants and reduces the tomato yield. Application of ZhAMB fertilizer and complex fertilizer improves plant growth and leads to an increase in total yield of tomatoes and cucumbers compared to control samples at an average dosage. Based on experimental results the optimal dose of ZhAMB and complex fertilizers was determined as 5 grams per 1 liter of water for Ivet F1 tomato and April F1cucumber varieties.

УДК 7.05

З.Б. Эргашева, М.Ж. Жақыпбекова*, К.А. Есенбаева, С.З. Нұридин

магистрант, Коммерциялық емес акционерлік қоғам М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

п.ғ.к., аға оқытушы, Коммерциялық емес акционерлік қоғам М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

аға оқытушы, Коммерциялық емес акционерлік қоғам М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

магистрант, Коммерциялық емес акционерлік қоғам М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: max.aym@mail.ru

ЗАМАНАУИ СӘН ҮЛГІЛЕРІНДЕГІ ЭКЛЕКТИКАЛЫҚ СТИЛЬДІҢ МӘНЕРЛІЛІК ҚҰРАЛДАРЫН ТАЛДАУ

Түйін

Мақалада заманауи киімдегі эклектикалық стильді көркем бейнелеу құралдары талданады. Бұл стильдің 70 –ші жылдардағы хиппи киімдерінде пайда болу тарихына қатысты мәселелер қарастырылады. Көптеген заманауи дизайнерлердің жұмысында киім дизайнының негізгі бағыты - бұл эклектикалық стиль. «Киімдегі эклектикалық стиль» ұғымына анықтама берілген және «үйлесімсіздердің үйлесімділігі» қағидасына сәйкес әр түрлі стильдегі бұйымдарды бір костюмге біріктіру ретінде анықталған. Ол сәнгерлерге өзіндік жеке стилі мен ерекше бейнесін жасауға мүмкіндік беретін стиль ретінде сипатталады. Эклектика - бұл бір үйлесімді образдағы әртүрлі стильдердің қоспасы, бұл ұсақ-түйектерге дейін ойластырылған образ, костюмнің барлық элементтерінің нәзік үйлесімділігі.

Қазіргі киімдегі эклектикалық стильдің экспрессивтілік құралдарын талдау стильдің ерекшеліктерін қарастыруды қамтиды: сурет идеясы, киімдегі текстуралар мен түстердің үйлесімі, ашық түсті принттер, стильдер мен бағыттардың үйлесімі. Эклектиканың қатаң ережелері жоқ және шығармашылық көзқарасты ұсынады. Сонымен, осы зерттеу барысында заманауи киімдегі эклектикалық стильдің мәнерлілігінің көркемдік құралдары анықталды: комбинаторлық, фактура миксі (түсі бірдей, бірақ қалыңдығы мен құрылымы бойынша әртүрлі маталарды таңдау күтпеген жерден үлкен әсер береді), ашық түстер мен принттер (сурет, ою-өрнек немесе оны жасау кезінде матаға басылған өрнек), айқын екпін, стиль бірлігі.

Кілттік сөздер: эклектика, киімдегі эклектикалық стиль, эклектикалық образ, киім дизайны, хиппи стилі, casual стилі, бахо стилі, дизайндағы комбинаторлық жобалау әдістері, фактура миксі, ашық түсті принттер.

«Киімдегі эклектикалық стиль» ұғымы «үйлесімсіз үйлесімділік» қағидасы бойынша әр түрлі стильдегі бұйымдарды бір костюмге біріктіру деп түсініледі. Бір жағынан, киімнің эклектикалық стилі қоғамда танылған үйлесімді костюмдер ансамблін құрудың эстетикалық канондарын жоққа шығарады, екінші жағынан, сіздің дәуіріңіздің шындығын бейнелейтін бұйымдардың жаңа, ерекше үйлесімдерін табуға мүмкіндік береді.

Алғаш рет эклектизм XIX ғасырдың сәулеті мен интерьерінде көрінді. Ол әлемнің көптеген қалаларының ғимараттарына жан-жақты және ерекше болуға мүмкіндік берді [1].

Эклектика киім үлгісі ретінде әлдеқайда кешірек қалыптасты. Эклектикалық костюм шешімдері өткен ғасырдың 70-ші жылдарында хиппи киімдерінде пайда болды. Хиппи костюмінің эклектикалық қоспасы ақшаның жетіспеушілігінен және құрметті азаматтарды таң қалдырып, есеңгірету үшін туындады. Сол жылдары хиппи костюмдері қоғамның өткір айыптауына ие болды, ал бүгінгі таңда олар сән топтамаларын жасау кезінде дизайнерлерге шабыт көзі болды [2].

Эклектикалық стильде костюм жасау нәзік талғамды қажет етеді, өйткені бұл туралы нақты ережелер мен нұсқаулар жоқ. Әр түрлі түсті және текстуралық шешімдері бар және бір

ансамбльдегі әртүрлі стильдік бағыттағы өнімдердің күрделі қоспасы басқалардың таңданысын ғана емес, сонымен қатар талғамы жоқтығы туралы ескертулерді де тудыруы мүмкін. Өйткені, эклектика - бұл барлық қолданыстағы ережелер мен нормалардың бұзылуы. Ұстамдылық пен нақтылықтың орнына эклектизм көп түстілік және ерекше болуды, яғни іш пыстырудан қашуды ұсынады, бұл оның қасиеті [3].

20-шы ғасырдың аяғы мен 21-ші ғасырдың басында эклектика өзінің танымалдылығын біршама жоғалтты, бірақ соңғы сән тенденциялары оның тағы да дизайнерлердің сүйіктісінде екенін көрсетеді [1].

XXI ғасырдың заманауи дизайнерлерінің шығармашылығын талдай отырып, эклектизм қазіргі заманғы костюм дизайнының негізгі бағыты деп айтуға болады. Эклектика шығармашылық дизайн әдісі ретінде қызықты, ерекше, заманауи бейнені жасауға мүмкіндік беретін прогрессивті идеялармен жұмыс істейді. Қазіргі заманғы үрдістер эклектизмсіз өмір сүре алмайды, өйткені қол жетімділік, жаһандану және ақпараттандыру аясында костюмнің жаңа бейнесін жасау тек эклектика арқылы жаңа стильді іздеуде болуы мүмкін.[4]

Кез-келген басқа стиль сияқты, эклектиканың да өзіндік ерекшеліктері бар. Бұл сәнді стиль креативті және шығармашылық тұлғаларға қиялын көрсетуге және жеке стилі мен ерекше бейнесін жасауға мүмкіндік береді. Эклектика - бұл жарқын, тартымды, ерекше, бірақ сонымен бірге өте талғампаз киім. Ол әрқашан символдық болып табылады және естеліктерге жүгіне алады. Эклектика - бұл күрделі стиль. Бұл стильде киіну үшін ең жақсы талғам мен табиғи инстинкт болуы керек. Және бұл кездейсоқ емес. Бір қарағанда, түсі де, стилі де бір - бірімен мүлдем үйлеспейді заттарды біріктіру - бұл нағыз өнер. Эклектика - арзан заттардан қымбат бейнені жасау мүмкіндігі. Бұл көпшілікпен бірдей болғысы келмейтін адамдардың стилі. Эклектика-бұл ұсақ-түйектерге дейін ойластырылған бейне. Кездейсоқ заттар жоқ, бәрінің мағынасы мен мәні бар.

Жоғарыда айтылғандай, киімдегі эклектизм сәулет пен дизайндағы осы бағыттан әлдеқайда кешірек пайда болды. "Хиппилердің" ата-бабалары, сондай-ақ басқалардан ерекшеленуге тырысатын шығармашылық адамдар болды. Олардың киімдері сәнге нағыз қарама-қайшы болды. Біраз уақыттан кейін дизайнерлер эклектиканың ең сәтті ерекшеліктерін қабылдады.

Эклектиканың көмегімен үйлесімсіз заттарды біріктіруге, әр уақытта жаңа бейнені жасауға болады. Мұнда барқыт пен зығыр, былғары және атлас, твид және шілтер маталары бір киімде орналасқан. Егер сіз оны дұрыс пайдалансаңыз, кез-келген киім тиімді көрінуі мүмкін екені белгілі болды.

70-ші жылдардағы стильге назар аударыңыз: содан кейін жакет кез-келген нәрсемен біріктірілді. Біртүсті пиджак классикалық шалбар, юбка, джинсы және көйлек, блузкаларға сәйкес келді. Сәнгерлер пішіннің, көлеңкенің, текстураның және геометрияның комбинациясына назар аударды. Кейде бұйымдар тек макияжға немесе шаштың түсіне сәйкес келеді. Осы кезеңде әртүрлі үлгілерді сатып алуда қиындықтар болды. Сондықтан, сол жылдардағы сәнгерлер блузкалар, футболкалар, жемпірлер мен аксессуарлардың барлық түрлерін сатып алып, оларды біріктіріп, ерекше сәнді жиынтықтар жасады.

Бүгінгі таңда стиль көпшілікке кеңінен таралған. Әдетте, оны әлемге деген көзқарасын барлық жерде, соның ішінде киім арқылы да білдіргісі келетін шығармашылық тұлғалар таңдайды.

Бір кездері бұл үрдісті ең батыл адамдар ғана қолданған, бірақ осы маусымда барлық сән үйлері осы стильдегі сәнді киімдерді ұсынды. Оны кең және сырттан ойлайтын шығармашылық тұлғалар жақсы көреді. Бұл тек жастарға ғана арналмаған. Бұл стиль орта жастағы әйелдердің де бейнесі жасарып, әлдеқайда әсерлі болады.

Эклектикалық стиль жастар арасында өте танымал. Олар еркіндік пен тәуелсіздікке деген сүйіспеншілікті көрсете отырып, өзін-өзі көрсету қажеттілігі көбінесе киім, аяқ киім және аксессуарлардың үйлесімінде кез-келген ережеден толығымен бас тартуға тырысады.

Бұл стиль мүмкіндік беріп қана қоймайды, сонымен қатар әртүрлі стильдердің элементтерін бір бейнеде біріктіруді қажет етеді деп айтуға болады.

Тәуелсіз стиль ретінде эклектика батыл және ашылмаған шығармашылық шешімдерді көрсету арқылы стандарттардан аулақ болады. Бұл қазір танымал минимализмге мүлдем қарама-қайшы.

Эклектикалық стильдің ерекшелігі

Сәндегі әр стильдің өзіндік ерекшеліктері бар. Эклектика бұл тұрғыда біршама стандартты емес. Айқын ережелері жоқ. Барлығы қандай да бір интуитивті деңгейде жасалады және шығармашылық көзқарасты қамтиды. Дегенмен, бәрін қатар біріктіру керек емес, тек бірақ бір-біріне ерекше сәйкес келетін жеке элементтерді ғана біріктіру керек. Тек ең жақсы талғам, рұқсат етілген нәрсені түсіну шеңбері ғана күрделі одақ құра алады.

Көбінесе эклектиканың белгісі - ашықтық. Қызықты сурет, көп түсті киім, принттер. Тағы бір маңызды ерекшелігі - аяқ киім мен аксессуарларға баса назар аудару. Мысалы, жұмсақ шілтерлі көйлек, келте қонышты етікпен үйлестірілген. Ыңғайлы, ерекше және стильді көрініс.

Эклектиканың негізгі ережесі - ашық түстердің сауатты үйлесімі. Эклектизм жарқырау мен экстраваганттылықсыз болмайды, сондықтан бұл стильдің негізгі ережесі - өрескел формалардың нәзіктікпен, ал салмақты реңктердің ашық және агрессивті түстермен үйлесуі. Принттің гетерогенді геометриясы маңызды рөл атқарады. Эклектика өзінің аса ерекшелігімен таң қалдырады, нақты құрылымы мен белгілі бір тұжырымдамасы бар [5].

Сондай-ақ, эклектикалық стильде киім таңдау кезінде сақталуы керек ережелер бар:

Жалпы және бүтіндей ұтымдылық. Түрлі стильдегі блузка, пиджак және белдемше түске, үлгіге, геометрияға немесе құрылымға сәйкес келуі керек.

Бәрінің мағынасы бар. Эклектикалық көрініс талғамсыз және ауыр болып көрінуі мүмкін. Шындығында, онда артық ештеңе жоқ: әр бөлшектің өзіндік мағынасы бар және бірге тұтас етеді.

Негіздегі қарама-қайшылық. Еркек-әйел, дөрекі-жеңіл, батыл – романтикалық, ауыр – жеңіл – бұл эклектикалық қоспаны тудыратын бірқатар қарама-қарсы сипаттамалар.

Эклектикалық стильдегі киім жанрының классикасы кішкентай көзге көрінбейтін гүлдегі жеңіл шифон көйлегі, қапсырмалы қатты былғары куртка және сәл романтикалық шаш үлгісімен үйлескен жалпақ табанды аяқ киім болуы мүмкін.

Эклектика стильдердің үйлесімінде ғана емес, сонымен қатар пішіндер мен текстураларда да көрінуі мүмкін. Мысалы, бүгінгі күні өзекті болып табылатын терімен біріктірілген былғары куртка материалдар мен стильдердің үйлесіміне жатады.

Әртүрлі заттарды бір костюмге біріктіргенде, олардың арасында, ең болмағанда, ұқсастық бар екеніне көз жеткізу керек. Заттар бір-біріне түсі, пішіні, құрылымы бойынша сәйкес келуі мүмкін. Сондай-ақ, бұл шаштың, терінің, көздің немесе макияждың реңктерімен үйлесімді болады.

Фактуралы микс. Түсі бірдей, бірақ қалыңдығы мен құрылымы әртүрлі маталарды таңдау күтпеген жерден керемет әсер береді. Мысалы, жібектен жасалған аппақ қардай ақ көйлек сондай түстегі қалың тоқылған кардиганды керемет толықтырады. Былғары көйлек пен барқыт куртка, шілтер блузка және твид шалбары керемет көрінеді. Егер сіз түс бірлігін ұстанатын болсаңыз, маталардың кез-келген комбинациясы сәтті болуы мүмкін.

Ашық түстер. Экстравагантты және тартымды киімдер іш пыстыратын монохромды реңктерді қабылдамайды. Ерекше принтпен қаныққан түстер дұрыс. Кескінді қышқыл бояулармен боялған көптеген заттармен толтырмаңыз. Дұрыс екпін беретін бір немесе екі жарқын бөлшектер жеткілікті. Мысалы, қызыл ерін далабы және сол сияқты аяқ киім.

Әр түрлі стильдердің бірлігі. Кескінге бірнеше стиль қосу арқылы сіз автоматты түрде эклектиканың жүрегіне түсесіз. Бірақ көбінесе қыздардың көпшілігі осы сәтте абдырап, қиналып қалады. Әр түрлі стильдердің үйлесімінде бірнеше ережелерді есте ұстаған жөн:

- қарама-қарсы стильдер бір бейнеде біріктірілмеуі керек;

- неғұрлым ұстамды және консервативті стильдер босаңсыған стильдермен (іскерлік және спорттық сияқты) үйлестіру өте қиын;

- стильді бір бейнеге араластыру тек текстуралар сәйкес келген жағдайда ғана мүмкін болады.

Айқын акцент. Ансамбльдегі жарқын дақ нүкте кез-келген кескіннің логикалық аяқталуына айналады. Көбінесе аксессуарлар акцент ретінде әрекет етеді. Мысалы, сөмке, аяқ киім, шарф, белбеу немесе зергерлік бұйымдар.

Эклектикалық стильдің мүмкіндіктері шексіз. Эклектика қазіргі кездегі танымал минимализм стиліне мүлдем қарама-қайшылықты білдіреді. Оның көп түсі, батылдығы қуанышты карнавалға ұқсайды. Эклектиканың бірегейлігі - оны көпшіліктен ерекшеленгісі келетін адамдар жасайды. Әлемге әйгілі Кейт Мосс, Кэти Перри, Эми Уайнхаус және ресейлік жұлдыздар Валерий Леонтьев, Жанна Агузарова – әрқашан ерекше болып, өзін көрсетуге тырысатын жарқын тұлғалар.

Жоғары сән әлеміндегі эклектикалық стильдің ең танымал ізбасарлары - италяндық дизайнерлер Доменико Дольче мен Стефано Габбана. Өз коллекциялары үшін олар үнемі элементтердің күтпеген және таңғажайып комбинацияларын жасайды. Дарынды шеберлердің көптеген туындылары алдымен көрермендерді таң қалдырады, кейде тіпті естен тандырады және көп ұзамай олар классика санатына өтеді.

Эклектика әр түрлі стильдердің бірлігі бола отырып, олардың ең сәтті элементтерін қамтиды. Үш стильден асырмай араластыруға рұқсат етіледі. Эклектика кэжуал, фьюжен, этника бағыттарының «рухына» жақын. Гардероб заттарының өзара сәйкестігі, ыңғайлылығы, жайлылығы. Қазіргі заманғы бағыттарының үндестігі өткен жылдардағы сәнмен сәйкес келеді. Бөлшектерге ерекше назар аударылады. Гардеробтың құрамдас бөліктері жалпы идея мен тақырыппен байланысты.

Композициядағы заттар түсі бойынша келесі жағдайларда сирек сәйкес келеді: тор мен жолақ, гүлдер мен экзотикалық жануарлардың терісін имитациялауда - бұл сәнді стильдің белгілері. Эклектикалық стильдегі бейненің түс схемасы ашық түстер мен ерекше өрнектер болып табылады.

Эклектикалық стиль зергерлік бұйымдар қолдануда әйелдің қолына баса назар аударуды ұсынады. Эклектикалық стиль сәнді сақиналарға, білезікке арналған білезіктерге жауап береді. Шаш әшекейлері кеңінен қолданылады: ілмектер, диадемалар, шаш қыстырғыштар, сондай-ақ манжеттер. Ең бастысы, аксессуар киімге ұқсас болу керек. Стильдің өзіндік бөлшектері кең етектегі барқыт шляпалар, үлкен алқалар болды.

Сәнді стильде қатаңдық пен романтика үйлеседі. Дизайнерлер жеңіл және мөлдір маталардан жасалған көйлектерді ұсынады, оларды салқын ауа-райында былғары жадағаймен немесе үлбір жилетпен толықтырады.

Стильдермен ойнай білу маңызды. Стиль желбезектерді, қатпарларды, фурнитураларды құптайды. Қарындаш юбка мен буфтты жеңдері бар блузканы байланыстыру арқылы бейне жасауға болады. Кешкі көйлек немесе ерекше пішімдегі деним юбканың үйлесіміндегі талғампаз блузкалармен кию де стильге құрмет болып табылады.

Эклектика стиліндегі күнделікті образ фактураның контрастында құрылады. Жеңіл көйлектер мен жаппай етіктермен бірге киілетін былғары куртқалар күнделікті киімнің «жанр классикасы» ретінде танылады. Жібек көйлек бедерленіп тоқылған кардиган, тозған былғары шалбар және свитер, аппликациясы бар толстовка – эклектикалық стильдегі күнделікті көрініс нұсқасы.

Өмірден ләззат алғысы келетін ашық түстер, әртүрлі стильдерден алынған заттардың үйлесімі - бұл эклектикалық стильдің тағы бір ерекшелігі. Үстіне қарама – қарсы түсті ұзын барқыт пиджак киілген, аяқтарында бірдей түсті аяқ киім және солармен реңктері ұқсас зергерлік бұйымдармен кешкі көйлекті көру өте қызықты болады. Стильді жасауға мүлдем басқа заттар қатысқанына қарамастан, киім талғамсыз болып көрінбейді, өйткені әр бөлшектің өзіндік рөлі мен орны бар.

Алайда, бұдан эклектикалық стильдегі бейнелер түрлі-түсті, жарқын және экстравагантты деген ой туындамау керек. Классикалыққа өте жақын бейнелер жасауға болады. Бұл, мысалы, спорттық және іскерлік стильді біріктіретін смарт-кэжуал стилі болуы мүмкін. Мұндай бейнелер өте ұстамды және тіпті кеңсе үшін жарамды.

Эклектикада ұсақ-түйек нәрсе жоқ, мұнда кез-келген бөлшек стильді баса көрсетеді. Эклектикалық стильдегі заттарды таңдаудағы басты критерий - бұл өнердің ең жақсы үлгілеріне сүйене отырып, жаттығуға болатын өзіндік мінсіз талғам.

Импрессионисттердің репродукцияларын, өткен және онан алдыңғы ғасырдың жоғары деңгейдегі ханымдарының суреттерін жиі қарап, нағыз аксүйектер қандай болатындығы туралы түсінік қалыптастыру керек. Әрине, бүгінде жүз және одан да көп жыл бұрын тозған заттарды киюге болмайды, бірақ стиль сезімін сол кезден бастап бүгінгі күнге дейін беруге болады.

Эклектикалық стильдегі гардеробқа бұйымдарды таңдаудың белгілі бір принциптері бар:

1. Бұйымдарда оларды біріктіретін ортақ нәрсе болуы керек. Олар текстурамен немесе түсімен, пішімімен немесе пішінімен біріктірілуі мүмкін. Осылайша сіз бейненің бірлігін жасауға болады.

2. Көбінесе эклектикада әртүрлі текстуралардың тіркесімі қолданылады. Мысалы, жібек ақ көйлек тоқылған ақ кардиганмен тамаша үйлеседі. Бейнедегі түс бірлігін сақтай отырып, әртүрлі материалдарды біріктіруге болады.

3. Ашық түстер. Ашық түстегі киімдер сіздің сыртқы бейнеге негіз болмауы керек, оларды акцент ретінде қолдануға болады.

4. Стилдер. Бір бейнеде әртүрлі стильдегі бейнелерді қолдануға болады, бірақ үшеуен аспау керек.

5. Эклектика барлық жастағы қыздар мен әйелдерге жарайды. Егер бейнені дұрыс жасаса, ол жас және балған көрінуге мүмкіндік береді. Толық әйелдер принт мен текстураны араластыру арқылы өздерінің толықтықтарын жасыратын осындай киім дайындай алады.

Сондай-ақ, бұл сіздің жеке басыңызды ерекшелеуге және шығармашылық қабілеттеріңізді көрсетуге көмектеседі.

Стильдің негізгі ерекшеліктері:

1. Бейне идеясы. Жанр гардеробтың шашыраңқы бөлшектерін біріктіреді, сонымен қатар бәрі үйлесімді көрінуі керек. Жалпы, әрең сезілетін нәрсе жұқа сызықпен өтіп, керемет жиынтық жасайды.

2. Текстуралар мен түстердің үйлесімі – бұл эклектикаға тән деп саналады. Мысалы, қыз еденге дейінгі ұзындықтағы атласты көйлек, жұқа белдіктері бар сандалдар киіп, ірі тоқылған тоқылған ұзын жемпірмен бейнені толықтыра алады. Таңдалған заттардың арасында ортақ - тек түс болады.

3. Жарқын принт. Біз оны тек акцент ретінде пайдалануды ұсынамыз. Бұл жағдайда таңдалған бейне нәсік және талғампаз болады.

4. Араластыру бағыттары. Стилистер кейде мүлдем сәйкес келмейтін әртүрлі біріктірулерді ұсынады. Мысалы, спорттық және нәзік романтикалық немесе қатал. Негізгі ереже – бейнеде үш стильден артық болмауы керек.

Эклектикалық киімнің таңқаларлық тенденциясы еркіндікті сүйетін, өзін барлық жағынан көрсеткісі келетін креативті адамдарға сәйкес келеді.

Таңдалған образ иесінің шынайы бейнесін көрсетуі керек. Терең және ерекше, бұл адамның өмірлік күші мен энергиясын көруге мүмкіндік береді.

Эклектизм тек киімде ғана көрінбейді. Образ тұтастықты білдіреді, сондықтан шаш пен макияжды қоса алғанда, барлық бөлшектер назардан тыс болмау керек. Жиналған немесе толқындалып, бұйраланып сәнделген керемет шаштар, сондай-ақ 70-ші жылдардағы сәнді макияж образды толықтырады.

Эклектика - аралас стильдер - ешқашан стильден шықпайды. Искерлік костюмді романтикалық немесе спорттық стильге тән элементтермен байытуға болады. Бұл бағыт әртүрлі конструкциялардың, материалдардың және текстуралардың көптігімен сипатталады. Әр түрлі шығармашылық кәсіптердің өкілдері (актерлер, суретшілер) бұл стильді ыңғайлы және әсерлі деп санайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Эклектика-модный стиль в одежде: 5 правил, как одеваться красиво в стиле эклектика. Мына сілтемеде: <http://shoppingcenter.ru/style/eklektika.html> (22 мамыр 2021 ж.)
2. Эклектика в костюме. Мына сілтемеде: http://womanwiki.ru/w/Эклектика_в_костюме (23 мамыр 2021 ж.).
3. Стиль эклектика в одежде. Мына сілтемеде: <http://fashionologia.ru/moda-i-stil/stil-eklektika-v-odezhde.html> (23 мамыр 2021 ж.)
4. Юренко Д,И. Полистилизм как направление современного дизайнера: Сибирская этника. Преимущество межкультурных коммуникаций: материалы всерос. науч. конф. / под общ. ред. Д. П. Маевского. - Омск: ОГИС, 2013. - С.88
5. Эклектика модный стиль в одежде. Мына сілтемеде: <https://vplate.ru/stili-odejdy/eklektika/> (28 мамыр 2021 ж.).
6. Одежда в стиле эклектика. // <https://world-woman.su/highfashion/1028-odezhda-v-stile-jeklektika.html> (28 мамыр 2021 ж.).
7. Эклектика – сочетание несочитаемого. Доступно на: <https://scienceforum.ru/2015/article/2015015974?ysclid=l8my5ticux589557166> (от 28 мая 2021 г.).

Аннотация

В статье дается анализ средств художественной выразительности стиля эклектика в современной одежде. Рассматриваются вопросы, касающиеся истории зарождения стиля эклектика в одежде 70 –х годов в нарядах хиппи. В творчестве многих современных дизайнеров основным направлением дизайна одежды является стиль эклектика. Дается понятие «стиль эклектика в одежде» и определяется как соединение в одном костюме изделий различных стилей по принципу «сочетание не сочетаемого». Характеризуется, как стиль позволяющий дизайнерам одежды создавать свой индивидуальный стиль и неповторимый образ. Утверждается что эклектика — это смешение разных стилей в одном гармоничном образе, это образ, продуманный до мелочей, тонкая гармония всех элементов костюма.

Анализ средств выразительности стиля эклектика в современной одежде предполагает рассмотрение особенностей стиля : идея образа, сочетание фактур и цветов в одежде, яркий принт, смешение стилей и направлений. Эклектика не имеет строгих правил и предлагает проявление творческого подхода. Так в ходе данного исследования были определены художественные средства выразительности стиля эклектика в современной одежде: комбинаторность, фактурный микс (подбор тканей, одинаковых по цвету, но различных по толщине и структуре, неожиданно дает великолепный эффект), яркие краски и принты (изображение, орнамент или узор, нанесенный печатным способом на ткань при ее изготовлении), четкие акценты, единство стилей.

Abstract

The article analyzes the means of artistic expression of the eclectic style in modern clothing. Questions concerning the history of the origin of the eclectic style in clothing of the 70s in hippie outfits are considered. In the work of many modern designers, the main direction of fashion design is the eclectic style. The concept of "eclectic style in clothing" is given and is defined as a combination of products of different styles in one suit on the principle of "a combination of what is not combined". It is characterized as a style that allows fashion designers to create their own individual style and unique image. It is argued that eclecticism is a mixture of different styles in one harmonious image, it is an image that is thought out to the smallest detail, a subtle harmony of all the elements of the costume.

The analysis of the means of expression of the eclectic style in modern clothing involves considering the features of the style : the idea of the image, the combination of textures and colors in clothing, a bright print, a mix of styles and trends. Eclecticism has no strict rules and offers a creative approach. Thus, in the course of this study, the artistic means of expressiveness of the eclectic style in modern clothing were identified: combinatorial, textured mix (the selection of fabrics that are the same color, but different in thickness and structure, unexpectedly gives a great effect), bright colors and prints (an image, an ornament or a pattern printed on the fabric during its manufacture), clear accents, unity of styles.

**ИНФОРМАТИКА, ИТ-ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ИНФОРМАТИКА, ИТ-ТЕХНОЛОГИИ
COMPUTER SCIENCE, INFORMATION TECHNOLOGIES**

УДК 629

Д.С. Дайрабай, С.У. Исмаилов*, Б.М. Джаналиев, Б.Д. Нурмаганбетов
Магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.т.н., доцент, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
*Автор для корреспонденции: sicomaz@mail.ru

МОДЕЛЬ ЗНАНИЙ СИСТЕМЫ НАВИГАЦИИ МОБИЛЬНОГО РОБОТА

Аннотация

В работе рассмотрены разновидности действующих навигационных систем для мобильных роботов. Из числа рассмотренных навигационных систем выбраны глобальная и локальная системы навигации по картам. С помощью датчиков, установленных на мобильном роботе, строится образ среды, точнее составляется локальная карта местности, которая сравнивается с глобальной картой. По найденным совпадениям определяется текущее положение и ориентация на местности мобильного робота. При разработке навигационной системы алгоритмическими методами решены следующие задачи: составление карты местности; определения и коррекция траектории движения; планирование маршрута движения; контроль и управление локальными перемещениями мобильного робота по местности; обход мобильным роботом опасных участков трассы (дороги, вне дорожной местности). Составлены алгоритмы и модели навигационной системы. В статье представлены и рассмотрены эти алгоритмы и модели. Рассмотренные модели и алгоритмы показали себя при испытании и тестировании их на виртуальном полигоне с положительной стороны. МР самостоятельно достиг конечной точки маршрута обходя на пути различные препятствия. Дальнейшая работа исследования разработанной навигационной системы заключается в следующем: экспериментальные исследования выбора маршрута; поиск более эффективных алгоритмов достижения цели; рассмотрение карты в трехмерном пространстве; рассмотрение методов навигации МР, участвующих в гонках. Т.е. МР с навигационной системой будет испытываться на реальном полигоне.

Ключевые слова: мобильный робот; система навигации; система управления; модель знаний; машинное зрение.

Система навигации мобильного робота (МР) охватывает большой диапазон различных технологий и применений. Она опирается как на очень старые технологии, так и на самые продвинутые достижения науки и техники [1].

Исследователи и инженеры при разработке мобильных роботов на практике используют одну из трех навигационных систем, это:

- глобальная - определение абсолютных координат устройства при движении по длинным маршрутам;
- локальная - определение координат устройства по отношению к некоторой (обычно стартовой) точке;
- персональная - позиционирование роботом частей своего тела и взаимодействие с близлежащими предметами.

Системы навигации бывают пассивные и активные. Пассивная система навигации подразумевает прием информации о собственных координатах и других характеристик своего движения от внешних источников, а активная рассчитана на определение местоположения только своими силами. Как правило, все глобальные схемы навигации

пассивные, локальные бывают и теми, и другими, а персональные схемы - всегда активные [2].

С появлением первых систем машинного зрения навигация проводилась по нарисованным линиям на полу. Робот с помощью камеры следил за такой линией и самостоятельно двигался вдоль нее. Испытывались и другие похожие концепции. По маршруту движения на определенной высоте размещались предметы-маркеры заданной формы, которые робот с помощью простых датчиков "ощупывал", узнавая тем самым свое местонахождение. Перечисленные способы навигации эффективны для МР эксплуатируемые в помещениях, например, МР в сборочных цехах, складах и т.д.

Применение лазерных дальномеров и ультразвуковых генераторов позволило МР получать образ среды на открытой местности. Правда получаемый образ среды от этих датчиков могли иметь погрешность представления какого-либо объекта на пути движения МР, которые возникают из-за различных помех на пути лазерного луча и ультразвука (туман, дождь, снег, пыль и др.) [3].

Настоящее время широко используется система навигации по карте, т.е. картографическое позиционирование, где МР с помощью датчиков строит локальную карту местности, которую она сравнивает с глобальной картой местности. По найденным совпадениям на этих картах МР вычисляет свое текущее положение и ориентацию на местности [4].

Как видно из вышеописанного, навигация МР является актуальной задачей в робототехнике. Чтобы МР мог двигаться по местности необходима система навигации, которая должна выполнять следующие задачи:

- составление карты местности;
- определения и коррекция траектории движения МР;
- планирование маршрута движения;
- контроль и управление локальными перемещениями МР по местности;
- обход МР опасных участков трассы (дороги, вне дорожной местности).

Алгоритмическое решение перечисленных задач, очевидно, опираются на информации о рельефе поверхности, о районе и участке перемещения. Управление локальными перемещениями по известному маршруту осуществляется на базе информации о характере поверхности в окрестности МР. Задача прокладки маршрута включает формирование некоторого множества подцелей и последующий выбор требуемого подмножества, которое оптимизирует движение МР. Процесс прокладки маршрута движения МР предшествует составлению карты среды. С локальными перемещениями МР связаны задачи коррекции траектории движения и обхода опасных участков поверхности, препятствия и объекты расположенные на пути следования МР [5].

Рассмотрим алгоритмы решения перечисленных выше задач.

Для формирования карты рабочей зоны МР, каждому участку, содержащий препятствие, ставится отметка о типе препятствия, затем определяется уровень проходимости препятствия, с помощью лазерного дальномера и одометрических датчиков. При этом построение карты происходит одновременно с исследованием внешней среды.

Предположим, что внешняя среда не исследована, а МР находится в центре свободного участка 0 (рисунок 1), который считается началом координат создаваемой карты, а участки 1...8 считаются потенциально проходимыми [6].

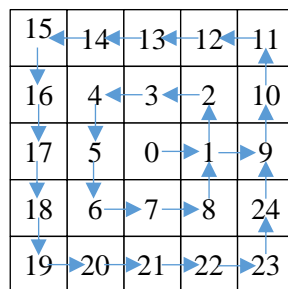

Рисунок 1 – Траектория движения МР при составлении карты

Чтобы уточнить предположение, что участки 1...8 проходимы МР должен последовательно сканировать эти участки. Сканирование начинается с участка 1. Если этот участок свободен, то выполняется перемещение МР в направлении центра первого участка как показано на рисунке 1.1. Как только МР переместился в центр свободного участка, координаты центра этого участка вычисляются с помощью следующих формул:

$$X_i = X_{i-1} \pm \Delta S \times \cos a \quad (1)$$

$$Y_i = Y_{i-1} \pm \Delta S \times \sin a \quad (2)$$

Где X_{i-1} , Y_{i-1} – абсцисса и ордината центра предыдущего участка; ΔS – длина перемещения; a – курсовой угол положения МР.

Вычисленные координаты центра участка по формулам (1), (2) наносятся на карту.

В формуле (1) выбирается знак «+», если i -й участок расположен правее $i-1$ и знак «-», если левее. В формуле (2) знак «+» выбирается, если i -й участок расположен выше, чем $i-1$, и «-», если ниже. Также наряду с координатами центра каждому участку ставятся в соответствие индексы смещения по координатным осям X , Y относительно начального участка 0 (рисунок 1.1). После того, как МР нанес координаты первого участка на карту, далее он сканирует проходимость участков 2...8 двигаясь против часовой стрелки по периметру участка 0, как показано на рисунке 1.1. Если какой-то из данных участков оказывается занятым, то МР определяет, находится ли на нем препятствие либо цель и вносит информацию о данном участке на карту. После обследования участков 1...8 МР расширяет зону исследований и переходит к сканированию участков 9...24 и т.д. Данный процесс продолжается до тех пор, пока во внешней среде не останется ни одного неисследованного участка. Таким образом, создается карта рабочей зоны МР. Вышеописанный алгоритм представлен на рисунке 2 в виде блок-схемы [7].

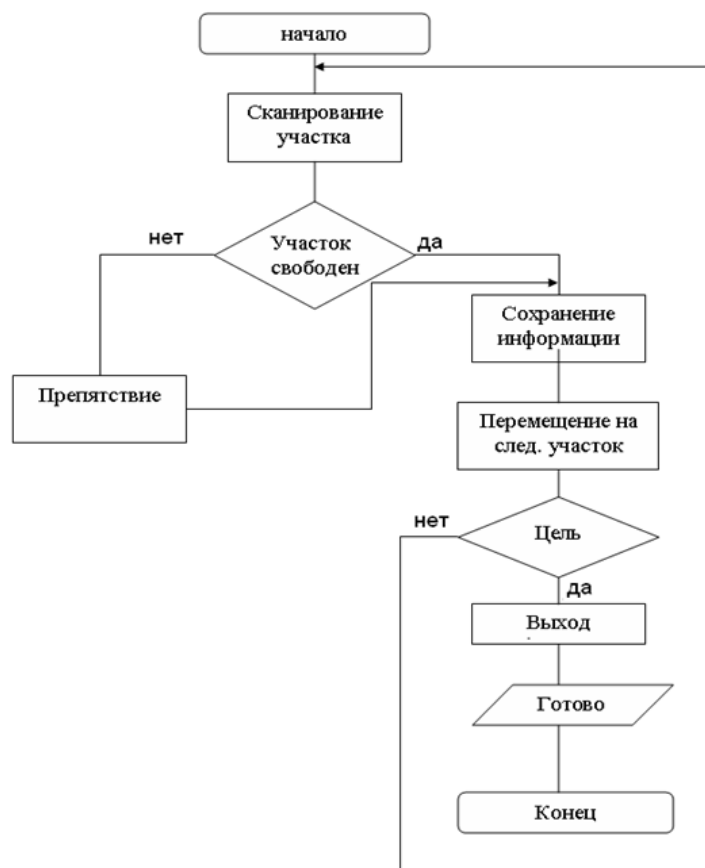

Рисунок 2 – Алгоритм составления карты рабочей зоны МР

Вычисленные координаты смещения МР (ΔX , ΔY) относительно центра текущего участка позволяют определить индексы этого участка:

$$X_{ind} = \left\lceil \frac{X_i + \Delta X}{\Delta S} \right\rceil ; \quad (3)$$

$$Y_{ind} = \left\lceil \frac{Y_i + \Delta Y}{\Delta S} \right\rceil ; \quad (4)$$

Полученная карта рабочей зоны МР позволит достичь поставленной цели.

Перемещение МР по траектории, указанной на карте, необходимо постоянно корректировать, поскольку, будут возникать ошибки и погрешности данных, полученных в процессе работы датчиков.

Задача коррекции связана с организацией следящего режима посредством списывания ошибок движения и коррекции траектории. Ошибки сенсоров перемещений обычно зависят от пройденного расстояния. По прохождению этого расстояния следует производить списывание накапливаемых ошибок, следующим образом:

$$\Delta t_{n+1} = \frac{\eta E}{\max(x_1 + \Delta x_1, x_2 + \Delta x_2, x_3 + \Delta x_3)} \quad (5)$$

где Δt_n – интервал опроса на n – м цикле; η – коэффициент пропорциональности; E – максимальная допустимая ошибка; x_1, x_2, x_3 – координаты, полученные по показаниям сенсоров.

Одновременно на базе выражения (5) можно выполнять коррекцию движения с учетом зафиксированного на данном цикле «сноса» МР с заданной траектории.

Алгоритм планирования маршрута заключается в следующем. Пусть цель задана на карте и не попадает в зону восприятия подсистемы датчиков МР. Тогда определяется направления движения на каждом шаге. Принятое решение по направлению движения реализуется исполнительными устройствами МР. После этого вновь считывается карта среды, но с учетом произошедшего перемещения МР. Вновь определяется промежуточная цель, определяется и обрабатывается следующее направление движения и т.д. до выхода в зону цели.

Введем следующие обозначения:

$J^K(Y_i^K) = Mf^K(Y_{Ti}^K, Y_{Pi}^K, Y_{Ci}^K)$ – функционал, определяющий возможные расстояния между

целью Y_{Ci}^K и текущим положением МР Y_{Ti}^K на карте среды;

Y_{Ci}^{pp} – вектор, определяющий промежуточное положение цели;

U_i^u – единичный вектор направления к цели на карте среды;

W^c – максимальный радиус радиального плана;

$J^{pp}(Y_i)$ – функционал, определяющий допустимые расстояния между истинным положением МР Y_{Ti} в среде и промежуточной «воображаемой» целью на плане;

$Correct(R_{WH}, C_{WH}, \alpha, Y_{T(i+1)})$ – оператор коррекции текущего положения МР на карте;

U_i^{pp} – единичный вектор направления на промежуточную цель;

ρ – модуль скорости МР;

g_i – модуль вектора градиента;

l_i^m – длина траектории.

Тогда, алгоритм движения к цели по карте может быть сформулирован следующим образом:

1. $Y_{Ti} \rightarrow J(Y_i) = f(Y_{Ti}, Y_{Ci}, Y_{Pi})$;
2. если $\{Y_{Ci}\} \neq 0$, то 11, иначе – следующий шаг;
3. $Y_{Ti} \rightarrow J^K(Y_i^K) = Mf^K(Y_{Ti}^K, Y_{Ci}^K, Y_{Pi}^K)$;
4. $U_i^u = -|gradJ^K(Y_i)|^{-1} gradJ^K(Y_i)$;
5. $Y_{Ci}^{pp} = W^c U_i^u$;
6. $Y_{Ti} \rightarrow J^{pp}(Y_i) = f(Y_{Ti}, Y_{Ci}^{pp}, Y_{Pi})$;
7. $U_i^{pp} = -|gradJ^{pp}(Y_i)|^{-1} gradJ^{pp}(Y_i)$;
8. Определить r_i , принять $l_i^m = 1$;
9. $Y_{T(i+1)} = Y_{Ti} + \rho l_i^m r_i U_i^{pp} \nabla t$ (шаг в направлении U_i^{pp});
10. $Y_{T(i+1)}^K = Correct(R_{WH}, C_{WH}, \alpha, Y_{T(i+1)})$, перейти к 1;
11. если $Y_{T(i+1)} = Y_{Ci}$, то останов, иначе – следующий шаг;
12. $U_i = -|gradJ(Y_i)|^{-1} gradJ(Y_i)$;
13. определить r_i ;
14. определить l_i^m ;
15. $Y_{T(i+1)} = Y_{Ti} + \rho l_i^m r_i U_i \nabla t$ (шаг в направлении U_i), перейти 1.

В рассмотренном алгоритме в начале производится проверка наличия цели в поле зрения МР, если цель отсутствует, то выполняются пункты 3...9 (движение по карте МР). В пункте 10 выполняется коррекция положения МР на карте местности. Если цель намечена в поле зрения МР, то выполняются пункты 11...15, т.е. МР движется самостоятельно к цели на базе получаемых информации от датчиков [2]. Таким образом МР движется по выбранному маршруту по отмеченным

опорным точкам. На каждой опорной точке МР производит коррекцию направления движения. Между двумя опорными точками маршрут движения представляет собой прямая линия. На пути следования МР между двумя опорными точками могут располагаться различные препятствия, которые МР должен оценивать и выбирать способы обхода. Рассмотрим алгоритм управления обхода препятствия (преодоление опасных участков трассы), рисунок 3.

Для каждого из m направлений движения МР, возможных в текущий момент времени, составляется полный вес P_i данного направления, который вычисляется по формуле:

$$P_i = \sum g_k, P_{ki}, \quad (6)$$

где P_{ki} – оценка i – го направления блоком оценки (Б1...Б5), g_k – вес оценки.

Направление движение МР выбирается тот, у которого наибольший вес.

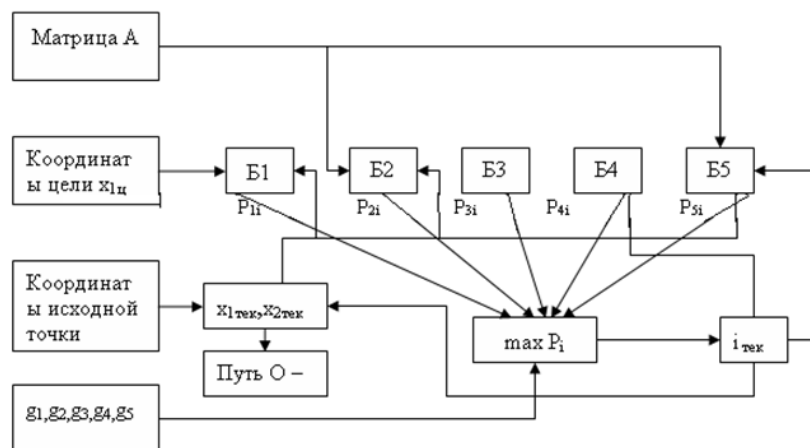

Рисунок 3 – Структурная схема алгоритма обхода препятствия

На алгоритме блок Б1 выделяет направление на цель на шаге i :

$$P_{1i} = (x_{1ц} - x_{1мек}) \cos \pi / 4(i - 1) + (x_{2ц} - x_{2мек}) \sin \pi / 4(i - 1) / \sqrt{(x_{1ц} - x_{1мек})^2 + (x_{2ц} - x_{2мек})^2} \quad (7)$$

Блок Б2 выделяет среди соседних клеток текущего состояния занятые, а именно $P_{2i}=1$, если клетка $(x_{1тек}+\Delta x_{1i}, x_{2тек}+ \Delta x_{2i})$ занята и $P_{2i}=0$ – в противном случае.

Блок Б3 задает случайные оценки $P_{3i}=z$, в котором случайные числа выбираются с равномерной вероятностью на отрезке $0...1$.

Следующий блок Б4 оценивает инерционность движения МР. Оценка $P_{4i}=1$, для направления i_0 , по которому был сделан предыдущий шаг. $P_{4i}=1/2$, для направлений, отличающихся от i_0 на $\pi/4$, и $P_{4i}=0$ для остальных направлений.

Последний блок Б5 в рассматриваемом алгоритме оценивает возможный угол поворота. Оценка $P_{5i}=1$, если после шага в i -м направлении МР необходимо поворачиваться на определенный угол, больший чем $\pi/4$, и $P_{5i}=0$, если после шага в i -м направлении есть возможность продолжить движение, не поворачиваясь более чем на $\pi/4$.

В алгоритме (рисунок 1.3) g_1, g_2, g_3, g_4, g_5 – признаки, оценивающие сложность объекта препятствия, по которым система навигации МР принимает решение по выбору способа преодоления препятствия.

Таким образом, из вышеописанного система навигации МР исследует среду с целью составления карты, затем выполняет движение по намеченным целям из начальной точки в соответствии с предложенной в этой работе методикой.

Список литературы

1. Гейтс, Б. Механическое будущее [Текст] / Б. Гейтс // Журн. «В мире науки». - 2007. - №7. - С. 37-43
2. Бобровский, С.Н. Навигация мобильных роботов [Текст] / С.Н. Гончаров// Журн. PC Week. - 2004. - №9. - С. 60-63
3. Управление роботами. Состояние и перспективы [Текст]: материалы XX общ. собрания академии навигации и управления движением, 26 октября 2005 г. С.-Петербург / редкол: П.К.Плотников (отв. ред.). - С.-Петербург: Электроприбор, 2008. - 20 с.
4. Палагин В.А. Техническое задание на перспективную разработку мобильного робота для использования в чрезвычайных ситуациях [Текст] / Разработка СКБ «Робототехника и мехатроника» ХНУРЕ - Харьков, 2008. - 18 с.
5. Инструментарии роботостроения [Электронный ресурс] / Колорадо,
8. М. Тим Джонс. - Режим доступа: [www/ URL: http://developerworks/ru/library/Irobotools/#author.html/](http://www.ru/library/Irobotools/#author.html/) - 05.09.2008 г. - Загл. с экрана.
6. Баранов, Д.Н. Разработка интеллектуальной системы управления мобильными роботами на основе следящей системы технического зрения и нечеткой логики [Текст]: автореферат диссертации кандидата технических наук: 12.06.08 / Д.Н. Баранов; [Ун-т «СТАНКИН»]. - М., 2008. - 222с.
7. Мартыненко, Ю. Г. Управление движением мобильных колёсных роботов [Текст] / Ю.Г. Мартыненко - МГУ им. М.В. Ломоносова, 2005. - 29-80с.

Түйін

Жұмыста мобильді роботтарға арналған навигациялық жүйелердің түрлері қарастырылады. Қарастырылып отырған навигациялық жүйелердің ішінде ғаламдық және жергілікті карта навигациялық жүйелері таңдалады. Мобильді роботқа орнатылған сенсорлардың көмегімен қоршаған ортаның суреті құрастырылады, дәлірек айтсақ, жаһандық картамен салыстырылатын аймақтың жергілікті картасы құрастырылады. Табылған сәйкестіктердің негізінде мобильді роботтың жердегі ағымдағы орны мен бағдары анықталады. Навигациялық жүйені жасау кезінде алгоритмдік әдістермен келесі міндеттер шешілді: ауданның картасын жасау; қозғалыс траекториясын анықтау және түзету; маршрутты жоспарлау; ауданда жылжымалы роботтың жергілікті қозғалысын бақылау және басқару; жылжымалы роботпен маршруттың қауіпті учаскелерін айналып өту (жолдар, жолсыз аймақтар). Навигациялық жүйенің құрастырылған алгоритмдері мен модельдері. Мақалада осы алгоритмдер мен модельдер ұсынылған және талқыланады. Қарастырылған модельдер мен алгоритмдер оларды виртуалды сынақ сайтында тестілеу және тестілеу кезінде оң нәтиже көрсетті. MR өз бетінше жолдағы әртүрлі кедергілерді айналып өтіп, маршруттың соңғы нүктесіне жетті. Өзірленген навигациялық жүйенің одан әрі ғылыми-зерттеу жұмыстары келесідей: маршрутты таңдаудың эксперименталды зерттеулері; мақсатқа жетудің тиімдірек алгоритмдерін іздеу; картаны үш өлшемді кеңістікте қарау; жарыстарға қатысатын MR-ның навигациялық әдістерін қарастыру. Анау. Навигациялық жүйесі бар MR нақты сынақ алаңында сыналады.

Abstract

The paper considers the varieties of existing navigation systems for mobile robots. Among the considered navigation systems, the global and local map navigation systems are selected. With the help of sensors installed on the mobile robot, an image of the environment is built, more precisely, a local map of the area is compiled, which is compared with the global map. Based on the found matches, the current position and orientation on the terrain of the mobile robot is determined. When developing a navigation system, the following tasks were solved by algorithmic methods: drawing up a map of the area; determination and correction of the trajectory of movement; route planning; control and management of local movements of the mobile robot in the area; bypassing dangerous sections of the route by the mobile robot (roads, off-road areas). Compiled algorithms and models of the navigation system. The article presents and discusses these algorithms and models. The considered models and algorithms proved to be positive when testing and testing them on a virtual test site. MR independently reached the end point of the route bypassing various obstacles on the way. Further research work of the developed navigation system is as follows: experimental studies of route selection; search for more effective algorithms for achieving the goal; viewing the map in three-

dimensional space; consideration of navigation methods of MRs participating in races. Those. MR with a navigation system will be tested on a real test site.

УДК 629

З.Р. Илёсова, С.У. Исмаилов*, А.Ш. Джакибаев, Е.М. Утебаев

магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.т.н., доцент, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: sicomaz@mail.ru

АЛГОРИТМ И МОДЕЛЬ ГРУППОВОГО ДИНАМИЧЕСКОГО ОПРОСА ДАТЧИКОВ

Аннотация

Сегодня широко в промышленности используются беспроводные системы передачи информации от датчиков, исполнительных механизмов, расположенных на технологических объектах управления на удаленные операторские пункты (пункты управления). Беспроводная передача информации осуществляется различными беспроводными сетевыми системами, которым относятся сенсорные сети, телеметрия, сети распределенного мониторинга, спутниковая связь и др. В перечисленных беспроводных системах передачи информации обычно применяются методы упорядоченного опроса датчиков получившие названия поллинга [1, 2]. Настоящее время применяются циклический поллинг и адаптивный динамический поллинг. Зависимости от числа датчиков и числа выполняемых опросов может существенно увеличиться время на обработку данных, что увеличивает вероятность запаздывания системой управления на выявления аварийных ситуаций. Адаптивный динамический поллинг осуществляет опрос зависимости от активности датчиков, что позволяет сократить число опросов в два раза, но, как показывает практика этого недостаточно. В данной работе предлагается производить групповой опрос активных датчиков в соответствии со стохастической матрицей по общему радиоканалу. Таким образом, рассматриваемый в этой работе метод опроса датчиков может найти применение на крупных технических объектах, для своевременного выявления аварий и их дальнейшего устранения.

Ключевые слова: беспроводные сенсорные сети, групповой опрос датчиков, циклический опрос, адаптивный динамический опрос, система управления.

Когда число датчиков сети превосходит несколько десятков сотен, то индивидуальный опрос каждого датчика становится не целесообразным, поскольку, время на обработку данных от датчиков весьма увеличивается и, следовательно, опасные, аварийные ситуации могут быть выявлены не своевременно. Для решения этой проблемы предлагается метод случайного выбора группы активных датчиков и опроса этой группы целиком.

Предположим, что в сети имеется t датчиков, причем вероятность передачи каждым датчиком информации об аварийном состоянии мала. Переменные x_1, \dots, x_t описывают участие датчиков в опросе. Производится одновременный опрос некоторого числа датчиков с помощью матрицы опроса A по общему радиоканалу, который предоставляется только на время группового опроса. Если элемент матрицы равен 1, то датчик участвует в опросе, а если равен 0, то он не участвует в опросе. На рисунке 1 приведен пример матрицы для 10 опросов. Число столбцов матрицы t количеству датчиков в сети, а количество строк соответствует числу опросов [1].

1 датчик	2 датчик	3 датчик	4 датчик	5 датчик	...	t-1 датчик	t датчик	Номер опроса
0	1	0	1	0		1	0	1
1	1	0	0	0		0	0	2
0	0	1	1	0		1	1	3
0	0	0	1	1		1	0	⋮
1	1	1	1	1	...	0	1	⋮
0	0	1	0	0		0	1	⋮
1	1	0	0	0		0	0	⋮
1	0	1	0	1		0	1	⋮
0	1	0	1	0		1	0	⋮
1	0	0	1	0		0	1	N

Рисунок 1 – Матрица опроса датчиков

Если при опросе группы датчиков в ней имеется датчик, который передает информацию об аварии, то на диспетчерский пункт приходит сигнал, который интерпретирует как 1. Если в группе нет датчиков с аварийными сигналами, то от них не поступает сигналы на диспетчерский пункт, что соответствует 0. По результатам каждого опроса получается соответствующее значение функции f_j , как сигнал, сформировавшийся в общем канале связи по результатам опроса [2].

Таким образом, модель ответа датчика при его опросе можно представить следующим образом:

$$f_j = (a_1^j \wedge a_1) \vee (a_1^j \wedge x_i), \quad (1)$$

где \wedge - булево произведение, \vee - булева сумма.

Предполагается, что при опросе датчиков в канале связи могут быть искажение информации, которую задают в виде матрицы W :

$$W = \begin{pmatrix} 1 - \beta_0, \beta_0 \\ \beta_1, 1 - \beta_1 \end{pmatrix}, \quad (2)$$

где β_0 – вероятность искажения приема 0; β_1 – вероятность искажения 1.

Алгоритм определения объектов, на которых произошла аварийная ситуация, представлен на рисунке 2.

Рисунок 2 – Алгоритм определения объектов, на которых произошла аварийная ситуация

После проведения группового опроса датчиков на удаленный диспетчерский пункт поступает результат этого опроса. Далее отдельно для каждой группы сети выполняется вычисления отношения правдоподобия и определение объектов, где наблюдается опасная или аварийная ситуация [3].

Если обнаруживается резкий рост сообщений о опасных или аварийных ситуациях. В этом случае всем датчикам посылается управляющий сигнал о переходе на матрицу опроса с увеличением параметра - количества предполагаемых аварийных ситуаций.

С целью проведения численных экспериментов с помощью представленных моделей и матриц была написана программа имитационного моделирования. На базе этой программы проводились следующие вычисления:

- время опроса датчиков;
- коэффициенты отношения правдоподобия;
- порог принятия решения.

Далее проводились построения матрицы опроса. На основе полученного матрицы опроса и выбранных объектов с аварийными ситуациями, были проведены численные исследования эффективности предлагаемого метода группового опроса, учитывающий структуру сети. В таблице 1 приведены результаты вычислений, когда $B = 200$, $s_r = 1$, $s_0 = 1$ и количество итерации вычислений выше 500 [4].

Таблица 1 – Результаты обнаружения опасных и аварийных ситуаций при зависимом срабатывания датчиков

n^*	N	P_1	P_2	\bar{s}
1	16	0,02	0,00	1,01
2	18	0,00	0,00	1,02
3	20	0,03	0,01	0,99

Представленные данные в таблице 1 показывают, что предлагаемый метод поиска одного объекта, на котором наблюдается опасная или аварийная ситуация показал хорошие результаты. Так для определения аварии на одном из 200 – х объектов, на котором сработали 3 датчика, потребуется всего 20 опросов. В первом случае с небольшой вероятностью был обнаружен лишний объект, а в третьем случае из 100 объектов не было обнаружено ни одной аварийной ситуации. Также из таблицы видно, что с увеличением числа датчиков рассматриваемый метод становится более эффективным, так как число опросов значительно меньше общего количества датчиков. Так при увеличении количества датчиков, например, в пять раз, количество наблюдений увеличилось меньше чем на 30%. Вероятность неправильного определения датчика при этом снижается, а вероятность того, что не пропустили активный датчик практически не меняется [5].

Представленный выше алгоритм также исследовали на ситуации, когда при возникновение опасной или аварийной ситуации всегда срабатывает один датчик, а остальные датчики срабатывают независимо друг от друга с вероятностью p_d . В этом случае среднее значение z_j окажется равным $1+p_d(n^*-1)$. Результаты моделирования приведены в таблице 2.

Таблица 2 – Результаты обнаружения аварии при моделировании зависимого срабатывания датчиков при $V=200$, $s_r=2$, $s_0=2$

p_d	P_1	P_2	\bar{s}
1,0	0,05	0,05	1,98
0,9	0,22	0,22	1,77
0,8	0,38	0,37	1,60
0,7	0,52	0,50	1,42
0,6	0,64	0,62	1,25

Исследования показали, что когда вероятность срабатывания других датчиков на объекте больше и равно 0,8, то оценки получаются удовлетворительными. Точность работы исследуемого алгоритма падает с ростом вероятности того, что другие датчики на объекте не срабатывают. Снижение точности работы алгоритма связана с тем, что при попадании опроса на датчик, который не сработал, происходит неправильная интерпретация результата наблюдений. Анализ значений логарифма отношения правдоподобия для таких датчиков показывает, что в этом случае наблюдается большой разброс их значений, что и приводит к дополнительному пропуску опасных или аварийных ситуаций [6].

Таким образом, необходимо учитывать следующие правила при исследовании объекта (сенсорной сети):

- на одном и том же объекте исследования может установлено различное число датчиков;
- целесообразно крупную исследуемую сеть разбить на более мелкие с равным количеством датчиков, которые могут срабатывать одновременно.

Результаты моделирования сенсорной сети показали, что с увеличением числа ошибок необходимо увеличить число наблюдений, что снизит вероятность появлений ошибок. В целом исследуемый метод устойчив к вероятностям искажения сигнала в сетях передачи данных, включая потерю единичных пакетов.

Рассмотренный метод опроса датчиков позволяет проводить групповой опрос аварийных датчиков по общему радиоканалу и позволяет за относительно небольшое число опросов выявить аварийную ситуацию на различных технических и технологических объектах. Применение организации опросов с учетом зависимого срабатывания датчиков позволяет существенно повысить эффективность метода группового опроса [7].

Из вышеописанного можно сделать следующие выводы:

- метод группового опроса датчиков оправдан для сетей большой емкости, чем больше размер сети, тем больше эффективность метода группового опроса;
- метод группового опроса датчиков устойчив к вероятностям искажения сигнала в сетях передачи данных, включая потерю единичных пакетов;
- метод группового опроса датчиков предполагает наличие нескольких режимов опроса при фиксированном числе активных датчиков.

Список литературы

1. Сакалема Д.Ж. Подвижная радиосвязь. -М.: Горячая линия – Телеком, 2012. 512 с.
2. Маликова Е.Е. Задачи группового опроса для сетей мониторинга и телеметрии большой емкости // Т-Comm: Телекоммуникации и транспорт, №7, 2011. – С. 106-109.
3. Вишневецкий В.М., Портной С.Л., Шахнович И.В. Энциклопедия WiMAX. Путь к 4G. - М.: Техносфера, 2009. 472 с.
4. Вишневецкий В.М., Семенова О.В. Система опроса: теория и применение в широкополосных и беспроводных сетях. -М.: Техносфера, 2007. – 312 с.
5. Вентцель Е. С. Теория случайных процессов и ее инженерные приложения: учеб. пособие. М-во образования РФ. – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: Академия, 2003. – 432 с.
6. Кан О. А. Организация адаптивного опроса датчиков в автоматизированной системе газового контроля // Автоматика и информатика. – 2002. – № 1-2. – С. 32-33.
7. Малютов М.Б. Нижние границы для средней длины последовательного планирования экспериментов. – Известия вузов. Математика, 1983, т.27, №1, С. 19-41.

Түйін

Бүгінгі таңда датчиктерден, технологиялық басқару объектілерінде орналасқан жетектерден қашықтағы оператор станцияларына (басқару пункттері) ақпаратты берудің сымсыз жүйелері өнеркәсіпте кеңінен қолданылады. Ақпараттың сымсыз берілуі сенсорлық желілерді, телеметрияны, бөлінген бақылау желілерін, спутниктік байланыстарды және т.б. кіретін әртүрлі сымсыз желі жүйелерімен жүзеге асырылады. Тізімделген сымсыз ақпаратты беру жүйелерінде әдетте сұрау деп аталатын сенсорларды реттелген сұрау әдістері қолданылады. Қазіргі уақытта циклдік сұрау және адаптивті динамикалық сұрау қолданылуда. Датчиктердің санына және орындалған сауалнамалар санына байланысты деректерді өңдеу уақыты айтарлықтай артуы мүмкін, бұл басқару жүйесінің төтенше жағдайларды кешіктіру ықтималдығын арттырады. Датчиктердің белсенділігіне байланысты бейімделген динамикалық сауалнамалар сауалнамалар санын екі есе азайтуға мүмкіндік береді, бірақ тәжірибе көрсеткендей, бұл жеткіліксіз. Бұл жұмыста жалпы радиоарна бойынша стохастикалық матрицаға сәйкес белсенді датчиктердің топтық шолуын жүргізу ұсынылады. Осылайша, осы мақалада қарастырылған датчиктерді сұрау әдісі апаттарды дер кезінде анықтау және оларды одан әрі жою үшін ірі техникалық нысандарда қолданылуы мүмкін.

Abstract

Today, wireless systems for transmitting information from sensors, actuators located at technological control facilities to remote operator stations (control points) are widely used in industry. Wireless transmission of information is carried out by various wireless network systems, which include sensor networks, telemetry, distributed monitoring networks, satellite communications, etc. In the listed wireless information transmission systems, methods of ordered polling of sensors, called polling, are usually used. Cyclic polling and adaptive dynamic polling are currently in use. Depending on the number of sensors and the number of surveys performed, the time for data processing can significantly increase, which increases the likelihood of the control system being late in detecting emergency situations. Adaptive dynamic polling polls

depending on the activity of the sensors, which makes it possible to halve the number of polls, but, as practice shows, this is not enough. In this paper, it is proposed to carry out a group survey of active sensors in accordance with a stochastic matrix over a common radio channel. Thus, the method of polling sensors considered in this paper can be used at large technical facilities for the timely detection of accidents and their further elimination.

УДК 629.113

С.У. Исмаилов*, Ж.С. Досан, Д.К. Байгабылова, Д.Б. Маркабаева

к.т.н., доцент, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: sicomaz@mail.ru

СИСТЕМА АВТОМАТИЗИРОВАННОГО УПРАВЛЕНИЯ ДВИЖЕНИЕМ ТРАНСПОРТНОГО СРЕДСТВА НА БАЗЕ ADAS

Аннотация

Зарубежные системы и подсистемы ADAS их непосредственная установка на отечественные транспортные средства (ТС) весьма затруднена требующие определенной адаптации аппаратной и программной реализации ADAS (например, требуются переделки, перепрограммирование и др.) ввиду отличающихся условий эксплуатации, некоторой разнице в типах дорожной инфраструктуры в Республики Казахстан. Эта работа посвящена для реализации функций ADAS на коммерческом транспорте, адаптированных под условия эксплуатации в Казахстане. С этой целью проведена работа по разработке и исследованию алгоритма контроля и управления полосы дорожного движения, где автоматизированная система должна определять и предупреждать водителя о сходе с полосы движения и о возможном столкновении с препятствиями на пути следования. В работе представлены данные о результатах исследования, разработана структура и аппаратная часть системы управления, разработан алгоритм функционирования ассистента оповещения. Проведены виртуальные испытания алгоритма и программной части ассистента оповещения водителю о сходе с дорожной полосы движения. По результатам испытаний сделаны соответствующие выводы об эффективности принятых технических и программных решений, которые способствуют повышению безопасности дорожного движения.

Ключевые слова: транспортное средство; система управления; система помощи водителю; распознавание линии разметки; обнаружение препятствия.

Разработка автоматизированных систем обеспечивающие или повышающие безопасность дорожного движения ТС является настоящее время актуальной задачей. Данные системы называют ADAS (Advanced Driver Assistance Systems). Суть работы ADAS заключается в сборе данных от датчиков вокруг автоматизированного транспортного средства (АТС) в процессе его движения, обработки и анализа получаемых данных от датчиков, исполнительных механизмов и устройств, обнаружения критических ситуаций на дороге, принятие решений и реализация действий по избеганию, устранению или смягчению последствий. В настоящее время широкое распространение получили ADAS выполняющие функции удержание ТС в пределах полосы движения и обнаружение препятствия на пути следования ТС [1].

Система ADAS представляет собой аппаратно-программный комплекс, куда входят различные подсистемы, выполняющие множество функций, которым относятся:

- распознавание на пути следования дорожные полосы, препятствия, дорожные знаки, пешеходов, слепых зон и т.д.;
- реализация безопасного алгоритма движения;

- помощь и оповещения водителя о возникновении различных дорожных ситуаций;
- реализация различных действий и мероприятий, например автоматизированное экстренное торможение ТС.

В процессе разработки алгоритма контроля полосы движения, был проведен анализ информационных источников по вопросам разработки систем помощи водителю [1].

В работе [2] авторами предлагается метод обнаружения дорожных полос, который различает пунктирные и сплошные линии дорог, а в работе [3] представлен алгоритм предупреждения о выезде ТС из занимаемой полосы. Авторами данных статей разработан алгоритм обработки изображений с помощью одной камеры, установленной на борту ТС. Устойчивость работы алгоритма обработки изображений проверена при различных условиях движения ТС на дороге (влияние: дождь, молния, тени и др.). В работе [4] представлен метод определения границ дорог путем слияния радара и видео с камеры. Дорожная граница определяется как переход от асфальтового покрытия к внедорожному. Показывается интеграция многополосной системы распознавания, что делает этот подход независимым от числа полос и видимости меток полосы. Информация о дорожной геометрии, кривизне и относительном положении ТС, имеет решающее значение для систем помощи водителю. Обнаружение дорожной границы выступает в качестве основного компонента для отложенных функций, таких как предотвращение выезда на обочину, которое удерживает транспортное средство на управляемой траектории. Разработан метод обнаружения препятствий [5], основанный на перемещающихся камерах. Этот метод применяется для обнаружения препятствий, чтобы идентифицировать различные препятствия (животные, дорожные знаки, препятствия, неровности проезжей части и др.), учитывая размеры дорог.

По результатам проведенного анализа возможных методов распознавания, были выбраны два метода распознавания дорожной разметки и знаков, это каскад Хаара и преобразование Хафа. Проведено сравнение использования данных методов для решения поставленной задачи. По результатам сравнения методов Хаара и Хафа был выбран метод преобразования Хафа, как основной алгоритм обнаружения дорожных знаков и разметки.

Следует отметить в разрабатываемой системе помощи водителю недостаточно использовать только видеокамеры, исходя из таких условий эксплуатации ТС, как движение по загородным трассам, где отсутствует разметка, слабая освещенность дорог, наличие на проезжей части животных, изменение погодных условий (снег, дождь, туман). Для решения выше указанных проблем предлагается использовать дополнительные оптические и тепловизионные сенсоры. Структурная схема системы помощи водителю представлена на рисунке 1.

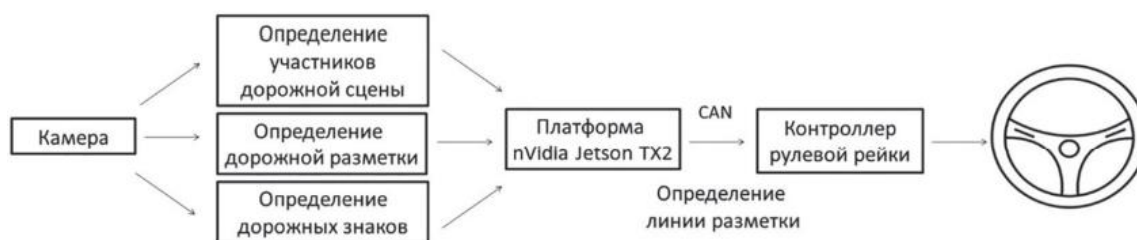

Рисунок 1 – Структурная схема системы помощи водителю

В качестве системы распознавания объектов дорожной сцены нами выбран программно-аппаратный комплекс TenforFlow Object Detection API, который позволяет создавать и обучать модели обнаружения объектов, на основе нейронных сетей. Модель обнаружения объекта представляет собой набор файлов, которые содержат информацию, необходимую для распознавания тех или иных объектов. Готовая модель, это результат обучения нейронной сети. Перед обучением создается файл описания объектов

распознавания, в котором также содержится набор данных, по которому нейронная сеть будет проводить процесс обучения [5].

Модель распознавание дорожных знаков разработан на базе сверточных нейронных сетей с применением библиотеки алгоритмов компьютерного зрения, обработки изображений и численных алгоритмов OpenCV. Алгоритм преобразования изображений дорожных знаков проводится по схеме, рисунок 2.

Процесс обнаружения дорожной разметки осуществляется с помощью алгоритма bird's eye view [6]. Данный алгоритм позволяет распознавать линию дорожной разметки по видеопотоку.

Система ассистент помощи водителю при движении ТС состоит из следующих подсистем:

- подсистема распознавания дорожной разметки и знаков;
- подсистема (модуль) определения схода из полосы движения;
- подсистема удержания в полосе движения;
- подсистема корректировки траектории движения ТС по полосе.

Рисунок 2 – Схема преобразования изображений дорожных знаков

Подсистемы распознавания дорожной разметки и определения схода из полосы движения включают в себя оптический сенсор, видеокамеру и вычислитель. Алгоритм работы этих подсистем заключается в следующем. Модули подсистем постоянно ведут контроль ширины занимаемой полосы движения, а также отклонение от центра полосы движения. При движении по центру полосы движения ТС на мониторе планшета отображается зеленая зона (рисунок 3а), когда происходит отклонение от центра полосы движения ТС на 0,2...0,3 м отображается желтая зона (рисунок 3б). В случае отклонения ТС от центра полосы движения более, чем на 0,3 м отображается красная зона (рисунок 3в) и ассистент помощи движения водителю предупреждает о выходе из занимаемой полосы движения. При возникновении красной зоны подсистема корректировки траектории движения возвращает ТС в границы полосы движения.

Рисунок 3 – Визуальное представления дорожной разметки

Подсистема корректировки траектории движения состоит из рулевого механизма с электромеханическим усилителем и контроллером управления, рисунок 4.

Данные от подсистемы распознавания дорожной разметки виде сигнала подается в контроллер управления рулевого механизма через CAN шину ТС.

Контроллер осуществляет управление электромотором рулевой рейки автомобиля, посылая необходимые сигналы через шину обмена данными [7].

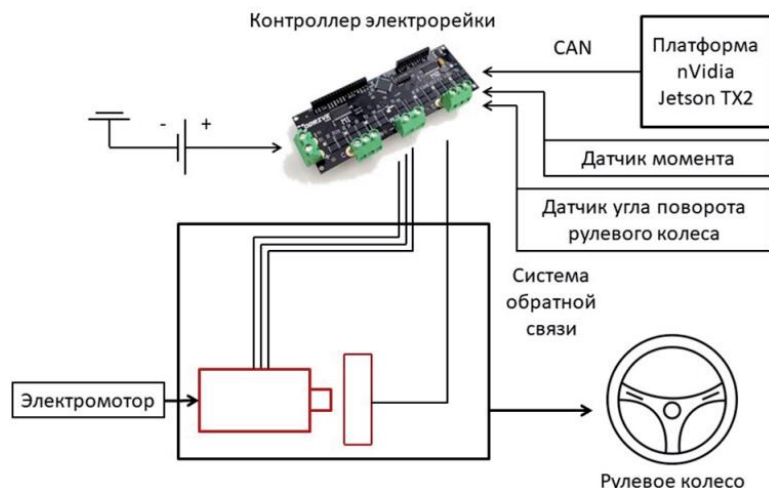

Рисунок 4 – Система управления электрическим рулевым механизмом

Зная необходимое расстояние до боковой полосы движения, ширину полосы и ширину автомобиля, система имеет возможность корректировать движение ТС, тем самым удерживая его в полосе движения и предотвращая непреднамеренный выезд из занимаемой полосы.

Контроллер управления рулевым механизмом реализует три режима работы:

- режим электро-усилителя рулевого управления;
- режим внешнего управления рулевым механизмом;
- аварийный режим (режим ручного управления).

Система рулевого управления (СРУ) работает следующим образом. При включении зажигания СРУ производит калибровку системы, т.е. определяет положение рулевого колеса и колес управляемой оси. Затем СРУ активирует режим усилителя, в котором при повороте рулевого колеса водителем реализуется вспомогательное усилие за счет электродвигателя. Изменение вспомогательного усилия производится в зависимости от силы тока, подаваемого от блока управления СРУ электродвигателем. При воздействии водителя на рулевое колесо СРУ перейдет в режим работы управления водителем. СРУ реализует перечисленные выше режимы работ электрического рулевого механизма [7].

Таким образом, в этой работе проведен обзор информационных источников и на основе этого обзора определены состав и структура ассистента помощи водителю при движении ТС. Предложены методы и алгоритмы распознавание дорожных разметок, знаков и препятствий. Предложены структура и состав электрического рулевого механизма, системы рулевого управления. Предложены алгоритмы работы подсистем ассистента помощи водителю при движении ТС (алгоритм схода ТС с полосы движения, алгоритм удержания полосы дорожного движения ТС, алгоритм корректировки траектории движения ТС при сходе с полосы). Разработана схема управления курсовой ориентацией электрического рулевого механизма.

Список литературы

1. The journal modern electronics. Режим доступа: <https://www.soel.ru/rubrikator/rynok>
2. Hoang, T., Hong, H., Vokhidov, H., Park, K. Road lane detection by discriminating dashed and solid road lanes using a visible light camera sensor // Sensors, 2016, 16, 1313.
3. Shanti B., Ganorkar S. Real-time lane detection for driving system using image // Processing. International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET), 2015
4. Janda F., Pangerl S., Schindler A. A Road Edge Detection Approach for Marked and Unmarked Lanes Based on Video and Radar. // 16th International Conference on Information Fusion, 2013, July 9-12.
5. Shojania H. Real time traffic sign detection // Report Project on Fall, 2003.
6. Pydipogu P., Fahim M., Shafique M. Robust lane detection and object tracking in relation to the intelligence transport system // Master's Thesis Electrical Engineering Signal Processing, 2013.
7. Береснев, П. О. (2022). Разработка программно-аппаратного комплекса для дистанционного управления движением беспилотного транспортного средства. Транспортные Системы, 4, 4–14. https://doi.org/10.46960/2782-5477_2022_4_4

Түйін

Шетелдік ADAS жүйелері мен ішкі жүйелері, оларды отандық көліктерге (ТК) тікелей орнату өте қиын, әртүрлі жұмыс жағдайларына байланысты ADAS-тың аппараттық-бағдарламалық қамтамасыз етуінің кейбір бейімделуін талап етеді (мысалы, модификациялар, қайта бағдарламалау және т.б. қажет), кейбіреулері. Қазақстан Республикасындағы жол инфрақұрылымының түрлерінің айырмашылығы. Бұл жұмыс Қазақстандағы пайдалану жағдайларына бейімделген коммерциялық көліктерде ADAS функцияларын жүзеге асыруға арналған. Осы мақсатта жол белдеуін бақылау және бақылау алгоритмін әзірлеу және зерделеу жұмыстары жүргізілді, мұнда автоматтандырылған жүйе жүргізушіге жолақтан шығып кету және жол бойындағы кедергілермен соқтығысуы мүмкін екенін анықтауы және ескертуі керек. Жұмыста зерттеу нәтижелері туралы деректер берілген, басқару жүйесінің құрылымы мен аппараттық құралдары әзірленген, хабарлама көмекшісінің жұмыс істеу алгоритмі әзірленген. Жүргізушіге жол белдеуінен шығу туралы ескерту үшін көмекші алгоритмі мен бағдарламалық бөлігінің виртуалды сынақтары жүргізілді. Сынақ нәтижелері бойынша жол қауіпсіздігін арттыруға ықпал ететін қабылданған техникалық және бағдарламалық шешімдердің тиімділігі туралы тиісті қорытындылар жасалды.

Abstract

Foreign ADAS systems and subsystems, their direct installation on domestic vehicles (TC) is very difficult, requiring some adaptation of the hardware and software implementation of ADAS (for example, modifications, reprogramming, etc. are required) due to different operating conditions, some difference in the types of road infrastructure in the Republic of Kazakhstan. This work is devoted to the implementation of ADAS functions on commercial vehicles, adapted to the operating conditions in Kazakhstan. For this purpose, work has been carried out to develop and study an algorithm for monitoring and controlling a road lane, where an automated system should determine and warn the driver about leaving the lane and about a possible collision with obstacles along the way. The paper presents data on the results of the study, developed the structure and hardware of the control system, developed an algorithm for the functioning of the notification assistant. Virtual tests of the algorithm and software part of the assistant to alert the driver

about leaving the road lane were carried out. Based on the test results, appropriate conclusions were made about the effectiveness of the adopted technical and software solutions that contribute to improving road safety.

**ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES**

UDC 372.881.111.1

A. Abdizhakhankyzy*, N.B. Bimakhanbetova, M. Zholdasova

master, teacher, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

senior teacher, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

master, teacher, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's e-mail: akzharkyn_abdizhahankyzy@mail.ru

**FORMATION PROCESS OF FUTURE TEACHERS' PROFESSIONAL-SPEECH
CULTURE**

Abstract

This article allocated four criteria for estimation of formation level of future teachers' professional-speech culture in the process of foreign language le Formation of future teachers' professional-speech culture in classes assumes selection of the corresponding content, methods and ways. The content of classes is considered by us in four aspects: culturological, linguistic, social and pedagogical. Therefore the content components will be: facts of foreign culture, language and speech units, samples of behavior and communication in the conditions of communication of cultures, situations, themes and discourses of professional-pedagogical orientation.

Formation process of future teachers' professional-speech culture is an effective method used for developing foreign language professional communicative competence, which helps to motivate students to learn a language, their willingness to communicate in a foreign language increases.

Key words: professional, speech, culture, foreign language, communication, linguistics, knowledge, pedagogy.

Formation process of future teachers' professional-speech culture is very difficult and long, mentioning the big number of spheres of the student's personality and is connected with various kinds of activity that complicates the control over it and estimation possibility.

The analysis of the scientific literature has allowed revealing estimation features of professional-speech culture. P.Z. Hairullin and R.A. Archakov notice, that professional-speech culture develops in the mastering process of abilities to understand strangers and to generate own programs of speech behavior, adequately communicative situation, to choose linguistic forms and ways of self-expression conformable to the concrete communicative certificate, freely, motivationally and purposefully to operate with the information within the limits of professionally significant subjects of personality-business communication. Scientists assert, that formation of professional-speech culture should mean adequate use of interactive, problem, heuristic technologies of training, possibilities of various kinds of practice, computer technologies, etc. [1]. Therefore and process of estimation should be system, integrated and to consider multifactor formation of professional-speech culture.

G.A. Nikitina's work supplements the aforesaid. The author develops the following criteria of formation of speech behavior: automatism of reproduction of speech action, conformity of the chosen speech act to style of a concrete situation, speed and adequacy of generation of the independent statement corresponding to a communicative situation [2].

For determination of efficiency of pedagogical college students' training for formation of preschool age children's international communication culture, O.L. Alekseeva suggests to use the following characteristics: knowledge of moral norms, universal moral values, social validity, of

multinational structure of the small and big Native land etc.; abilities and habits in children's behavior, corresponding to moral norms and etiquette and reflecting formation process of moral qualities (humane relation to environment, collectivist orientation, honesty, truthfulness, modesty, friendliness, mutual understanding etc.); presence of informative interest to customs and culture of other people. Therefore the author allocates such criteria as informative, motivational and behavioral [3].

We have allocated four criteria for estimation of formation level of future teachers' professional-speech culture in the process of foreign language learning:

- Normative criterion - characteristic of common cultural, situational, group, individual normative knowledge;
- Cognitive criterion - abilities to get common professional, intersubject, intercultural, psychological-pedagogical and foreign language knowledge;
- Activity criterion – speaking, readings, auding, writing skills;
- Professional-communicative criterion - characteristic of future teacher's professional abilities and qualities.

In the first group of the criteria opening a normative component of structure of future teachers' professional-speech culture we have included the characteristic of the common cultural, situational, group and individual knowledge necessary for successful formation of future teachers' professional-speech culture. The analysis of psychological-pedagogical researches on the given problem shows, that presence of knowledge is allocated with many scientists as one of necessary criteria of professional competence.

The characteristic of the knowledge is carried out using the indicators which have been allocated on the basis of the analysis of the psychological-pedagogical literature on the given problem. Thus we agree with O.A.Abdullina's researches, etc.

O.A.Abdullina suggests using the following criteria when determining level of students' common pedagogical knowledge: volume of knowledge (completeness, depth, and durability), intelligence (independence of comprehensions, statement of problem questions) [4].

On the basis of the analysis of the given and other researches as the basic indicators for determination of level of the future teachers' knowledge we have allocated such characteristics, as completeness and systematic character.

In group of criteria on cognitive criterion we have included common professional, intersubject, intercultural, psychological - pedagogical and foreign language knowledge. Basing against opinions of the scientists set forth above, we allocate according to cognitive criterion such indicators, as activity and sequence. Informative activity is characterized by aspiration to the doctrine, intellectual pressure, display of strong-willed efforts in the process of mastering by knowledge. Informative activity promotes fast rate of mastering of knowledge, depth of mastering to the transferred sum of knowledge, speed of development of abilities, skills. The sequence in acquisition of knowledge allows observing logic communication between got knowledge that provides mastering of the educational information great volume for less short term and is stronger.

The important component in structure of future teachers' professional-speech culture is activity, characterizing corresponding skills. Determination of a level of formation of future teachers' professional-speech culture according to the activity component assumes allocation as criterion degree of acquirement of the abilities providing prospect of formation of students' professional-speech culture in the process of foreign language learning by all kinds of speech activity (speaking, reading, auding, writing).

The problem of determination of a level of development of abilities is solved in many teachers and psychologists' researches (O.A.Abdullina, N.V.Ippolitova, N.V.Kuzmina, L.F.Spirin, etc.).

L.F. Spirin considers, that the level of development of abilities is determined by degree of functional unity of the structured knowledge, skills and heuristic actions as a part of abilities. As the basic indicators the author offers an ideological and moral orientation, professionalism, expediency and purposefulness, originality, mastering, timeliness [5].

O.A. Abdullina offers the following criteria for measurement of level of pedagogical abilities: quantity of the actions which are carried out by the teacher when doing this or that ability; sequence of actions; quality of each action performance; time conducted for performance of actions. The quantity of the actions which are carried out by the teacher is noticed, that, testifies to completeness, stability of pedagogical ability, and their sequence and quality are reflexion of sensibleness of pedagogical ability. On the basis of the given criteria the author allocates four levels of the future teachers' common pedagogical knowledge and abilities: reproductive, reproductive-creative, creative-reproductive, creative [4].

G.A. Zasobina, considering pedagogical ability as the ability got by the person on the basis of knowledge and skills to carry out certain kinds of activity in changing conditions, allocates the following levels of development of abilities: initial abilities (person knows the content of the kind of activity and if necessary can reproduce more either the sequence less accurately offered it or system of actions with the insignificant help more or less skilled instructor); low level (person in a similar situation independently carries out sequence of necessary actions known, but hardly transfers them on other kinds of works); high level (independent choice of necessary system of actions in various situations, but at considerable efforts from the person, presence of carrying over in some limited sphere of activity); perfect ability (free acquirement of various systems of actions, their wide carrying over on other kinds of activity without special work, ease of performance of activity) [6].

Characterizing a level of development of pedagogical abilities for realization of schoolchildren's patriotic education allocates their degree of generalizing and possibilities of changing on more or less a wide range of problems .

Basing against the given researches, as indicators according to the activity criterion we allocate independence in a choice of speech strategy, adequacy of speech strategy of the purpose and tasks of communication.

The great value in structure of future teachers' professional-speech culture has the professional-communicative component characterizing the future teacher's professional abilities and qualities.

One of indicators according to the professional-communicative criterion is skill to communicate, i.e. requirement and ability of the future teacher to communication with other people, to an establishment with them mutual understanding. Skill to communicate is reached by means of selection of such speech means which provide effectiveness and efficiency of communication. It is possible to carry to them as a word of unlimited sphere of the use (common words), and the limited sphere of the use (professionalism, dialecticisms, jargons, terms, loan words) .

A.N. Vasileva considers, that speech of the sociable person should differ cleanliness which means absence of the words which are not bearing semantic loading, not informity; expressiveness, which can be created by language units of all levels (pronouncing, accentological, lexical, stylistic expressiveness etc.). B.N.Golovina's opinion which supplements A.N.Vasileva's point of view is interesting. Expressiveness depends on independence of thinking, indifference and interest of the author to about what he speaks or writes, good knowledge of language, regular and realized training of speech skills, ability to supervise the speech, a psychological purpose of the author on expressiveness [7].

V. Menttsel determines four factors, determining clearness of oral speech: simplicity, articulation and logic structure of the statement, brevity and accuracy, additional stimulation. The more difficult content is, the scientist considers, the more important to express it with simple language (the short offers, familiar words, clear images, comparisons, means of visual support). Necessity of articulation and observance of logic structure should be understood, in his opinion, in two meanings: internal articulation (rational organisation of thoughts) and external articulation (transfer of the text content in the clear form for the listener). The brevity and accuracy is treated by V.Menttsel as follows: the length of the message should be in direct dependence according to the

purpose of the statement. Additional stimulation should promote increase of interest to the purpose of the statement, but not contradict it [8].

The following indicator of professional-communicative criterion is stability of the future teacher's professional position which we will consider, after Ja.I.Skalkova and S.L.Suvorova as ability of the teacher to keep high functional activity in system of intellectual, strong-willed and emotionally-estimated relations to the world, the pedagogical validity and pedagogical activity in difficult including stressful situations.

When determining productivity of formation of future teachers' professional-speech culture it is expedient to use the level approach where level is understood as the relation of any higher and lowest steps of development of structures of certain objects or processes.

Transition from one level to another is characterized: 1) complication of development of the elements, leading to structure complication; 2) creation of more perfect structure with the subsequent development of elements to a structure level of development; 3) simultaneous mastering of elements and structures .

The problem of current and final estimation of future teachers' professional-speech culture is closely connected with allocation of development levels. The analysis of the psychological-pedagogical literature on the given problem shows, that different researchers allocate various levels.

So, G.A. Nikitina allocates the following levels of formation speech behavior: reproductive level is characterized by mastering by bases of speech etiquette, rules of speech behavior in concrete communicative situations. Efforts are directed on information reception on communication and speech activity, on development of skills of speech interaction; reproductive-creative level of development of speech behavior means system knowledge of the general laws of the text-statement, effective methods of psychological speech influence and laws of pedagogical interaction according to basic units of teacher's speech behavior; creative level of development of speech behavior aims at achievement of creative level of formation speech behavior units [2].

References

1. Archakov R.A. Formirovanie professional'no-rechevoi kul'tury` budushhix social'ny`h pedagogov v processe izucheniya inostrannogo yazy`ka. Avtoreferat dis.kand.ped.nauk [Formation of professional and speech culture of future social teachers in the process of learning a foreign language. Abstract Dr.ped. sci. diss.]. Moscow, 2006. 24 p.
2. Nikitina G.A. Formirovanie rechevogo povedeniya budushhix uchitelei. Avtoreferat dis.kand.ped.nauk [Formation of speech behavior of future teachers. Abstract Diss. Dr.Ped.Scie.]. Moscow, 2006. 200 p.
3. Alekseeva O.L. Podgotovka studentov pedagogicheskogo kolledzha k formirovaniyu kul'tury` mezhnacional'nogo obshheniya u detei doshkol'nogo vozrasta. Dis.kand.ped.nauk [Preparing students of a pedagogical college for the formation of a culture of interethnic communication in preschool children Diss. ... Dr.Ped.Scie.]. Cheboksary, CHGPU, 2002. 20 p.
4. Abdullina O.A. Obshhepedagogicheskaya podgotovka v sisteme vy`sshhego pedagogicheskogo obrazovaniya. [General pedagogical training in the system of higher pedagogical education]. Moscow, Prosveshhenie, 1990. 208 p.
5. Spirina N.M. Rehevaya kul`tura bibliotechnogo specialista :formirovanie i razvitie v usloviyah VUZa. Dis.kand.ped.nauk.[Speech culture of a library specialist: formation and development in the conditions of a university. Diss. ... Cand.Ped.Scie.]. Moscow, 1998. 197 p.
6. Zasobina G.A., Kaby`l'nickaya N.V. Praktikum po pedagogike [Workshop on Pedagogy]. Moscow, Prosveshhenie, 1986 .112 p.
7. Golovin B.N. Kak govorit` pravil`no [How to speak correctly]. Moscow, Prosveshhenie,1989. 233 p.
8. Mentcel` Ritorika: isskustvo govorit` svobodno i ubeditel`no [Rhetoric: the art of speaking fluently and persuasively]. Moscow, 2007. 132p.

Аннотация

В данной статье выделено четыре критерия оценки уровня сформированности профессионально-речевой культуры будущих учителей в процессе изучения иностранного языка.

Формирование профессионально-речевой культуры будущих учителей на занятиях предполагает подбор соответствующего содержания, методов и способов. Содержание занятий рассматривается нами в четырех аспектах: культурологическом, языковом, социально-педагогическом. Поэтому составляющими содержания будут: факты иноязычной культуры, языковые и речевые единицы, образцы поведения и общения в условиях общения культур, ситуации, темы и дискурсы профессионально-педагогической направленности.

Процесс формирования профессионально-речевой культуры будущих учителей является эффективным методом развития иноязычной профессиональной коммуникативной компетенции, который способствует мотивации студентов к изучению языка, повышает их готовность к общению на иностранном языке.

Түйін

Бұл мақалада болашақ мұғалімдердің шет тілін оқыту үдерісінде кәсіби сөйлеу мәдениетінің қалыптасу деңгейін бағалаудың төрт критерийі көрсетілген. Шет тілі сабағында болашақ мұғалімдердің кәсіби сөйлеу мәдениетін қалыптастыру үшін тиісті мазмұндағы әдістерді таңдауды көздейді. Сабақтардың мазмұны: мәдени, лингвистикалық, әлеуметтік-педагогикалық сияқты төрт аспектіде қарастырылған. Сондықтан мазмұнның құрамдас бөліктері: шетел мәдениетінің фактілері, тіл және сөйлеу бірліктері, мәдениеттердің қарым-қатынасы жағдайында мінез-құлық және қарым-қатынас үлгілері, кәсіби-педагогикалық бағыттағы жағдайлар, тақырыптар мен дискурстардан тұрады. Болашақ мұғалімдердің кәсіби сөйлеу мәдениетін қалыптастыру процесі студенттерді тілді меңгеруге ынталандыруға көмектесетін, шет тілінде қарым-қатынас жасауға дайындығын арттыратын шет тілінің кәсіби коммуникативтік құзыреттілігін дамытудың тиімді әдісі болып табылады.

ӘОЖ 371.4

Г.Т. Атемова, Х.Ж. Смағұл*, А.С. Сабекова

аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистр оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

***Корреспондент авторы:** khamza.smagul@bk.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ МЕКТЕПТЕРІНДЕГІ ТӘРБИЕ ПРОЦЕСІ ТӘЖІРИБЕСІНЕ РЕТРОСПЕКТИВАЛЫ КӨЗҚАРАС

Түйін

Жаһандық деңгейде күн тәртібіндегі классикалық мәселелердің бірі – адам тәрбиесі. Қазіргі таңда жоспарға сәйкес оқушылардың ғылыми дүниетанымын қалыптастыру, патриоттық, эстетикалық, еңбек және дене тәрбиесі сияқты тәрбиенің құрамдас бөліктері жүзеге асырылуда.

Қашанда халқымыз үшін ауыл бұл - руханиятымыздың темірқазығы, ұлттық құндылықтарымыздың алтын бесігі, береке мен байлығымыздың бастауы екені даусыз. Ауылдың таза ауасын жұтып, тұнық суын ішіп, көркем табиғатынан қуат алып өскен әрбір азамат өзі туған топырағын барынша қадірлеп-қастерлеуге тиіс.

Мақала өткен ғасырдың 70-90 жылдарындағы Қазақстандағы ауыл мектептеріндегі оқу-тәрбие үрдісіндегі жетістіктер мен кемшіліктерді талдауға арналған. Интеллектуалдық жұмыста сол кездегі Оңтүстік Қазақстан облысының Сайрам, Қазығұрт аудандарында оқушылардың патриоттық сезімін оятқан мәдени шараларға шолу жасалады.

Кілттік сөздер: мұғалім, ауыл мектебі, оқушы санасы, оқу-әдістемелік мұражай, тәрбие компоненттері, патриотизм

Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаев «Ауыл-бұл халық өмірінің бейнесі, мәдениеті мен дәстүрінің, салты мен рухани өмірінің қайнар көзі. Тек қана

осы факторлар жиынтығы ғана бізден ауыл мәселелеріне, соның ішінде оның мектебіне өте сергек қарауымызды талап етеді» деп көрсетіп, әрқашан ауыл мектебіне ерекше көңіл аударды [1]. Шындығында, ауылдағы ең қасиетті шаңырақ-мектеп. Оны жөнге келтірмей басқа мекемелерді түзей алмайсың. Ауыл мектебінің мәселесі-қазақтың елдігінің мәселесі. Бұл ұлттық, халықтық, мемлекеттік деңгейдегі ең басты мәселе екендігі әлемдік даму үрдісінен хабардар көзі ашық, көкірегі ояу азаматтарға аян нәрсе. Ал, мектептегі басты тұлға-мұғалім. Осы мұғалімдер әлеуеті жеке тұлғаны қалыптастырудағы практикалық іс әрекетті жүзеге асыратын ерекше әлеуметтік зиялылар тобы.

Ауыл идеологиясы ұлт пен мемлекеттің идеологиясының мәйегі, күретамыры және өркендеу түбірі болып келді. Сонау кеңестік дәуірдегі және бүгінгі тәуелсіз Қазақстанның саяси элита тарихына көз жүгіртсек, республиканың жоғары басшылық қызметкерлерінің 80 пайызы ауылда еңбек еткендер екен. Елбасымыздан бастап барлық басшылар тобының басым бөлігі ауылдан түлеп ұшқан. Бір сөзбен айтқанда, біздің саяси элитаның жарқын өкілдері ауылдан шыққандығы көп жағдайды аңғартатыны сөзсіз [2].

Адамның жеке басының қалыптасу заңдылықтары, біріншіден, өзіне, содан кейін халық тарихына, экономикасына, тілі мен мәдениетіне тікелей байланысты. Оқу-тәрбие үрдісінде өткен ғасырдың 70-90 жылдары кол жеткізген жақсылығымызды жауып тастамай жоғалтқан асылымызды түгендеудің маңызы ерекше. Өйткені, ұлттық сипаттағы халықтық тәрбиенің, яғни шәкірт бойына халқымыздың ғасырлар бойы қастер тұтып келген ар, намыс, ождан, атамекен, ата-ананы құрметтеу, кісілік, имандылық сияқты қасиеттерді дарыту ұрпақтан-ұрпаққа жетіп отыратын мол мұра болып табылады. Яғни, оқушыларды өз еліне, халқына, дәстүріне, тіліне, тарихына жақындату, ұлттық нәрмен сусындату қандай қоғамда да үздіксіз жүріп жататын процесс. Ол өткен, кеңес дәуірінде біршама қысылыс көргенімен мүлдем тоқтап қалмай басқаша түр мен мән ала отырып дами берді.

Шәкірттерді білім нәрімен сусындатуда мектептегі оқу процесін ұйымдастырып, оның тиімділігін арттырумен қатар тәрбие жұмысының да атқаратын маңызы зор. Осыған орай, оқушылардың сана-сезімін көтеруге негізделген тәрбие жұмыстарының түрлері мен бағыты да сан-алуан болды. Соның ішінде кешенді жоспарлармен бекітіліп, ерекше мән-мағына берілген түрлері: оқушылардың ғылыми дүниетанымын қалыптастыру, патриоттық, эстетикалық, еңбек және дене тәрбиесі, тағы басқалары болды.

Ұлт-азаттық қозғалыстар кезінде, Отан соғыстары жылдарындағы халық ерлігі әлемге әйгілі. Отансүйгіштік сезім қиын-қыстау кезеңде ерекше көрініс береді. Өйткені, патриотизм ұғымы дерексіз, психологиялық сезім күйінен нақтылы іс-қимыл әрекетке ауысқанда, ол әр адамға түсінікті әрі әсерлі. Ондай адам елдің күйзелісіне жаны ашып, жетістігіне қуана алады. «Жатжұрттық басқыншылармен болған соғыстарда ауыр қырғынға ұшыраған, 30-шы жылдардағы этноцидтің қаһарына қасқайып қарсы тұрған, тоталитарлы ғасырды бастан кешсе де мойымаған ата-бабаларымыз іс жүзінде қазақ ұлтының мүддесін қорғауға тиісті мемлекет құру мүмкіндігін ғасырлар бойы дайындады» [3].

Қазақстандық патриотизм азаматтарды отаншылдыққа, елжандылыққа баулу ұғымын білдіреді. Сондықтан ол сырттан әкеліп таңатын жасандылықтан таза, әр қазақстандықтың шын мәніндегі жүрек тебіренісін бейнелейтін сезім болуға тиіс. Патриотизмнің қазіргі тұрпатына сипаттама бергенде тәуелсіздік тұсындағы оның науқаншылдық үрдістен ада табиғатына ерекше назар аударамыз. Өйткені, қазір патриоттық тәрбие беру барлық қоғамдық саяси құрылымда бар. Билік иелері елдің сыртқы және ішкі саясатының маңызды мәселелерін шешуде осы патриотизмге сүйенеді. Осыған сәйкес, соңғы жылдары қоғам мүшелерінің патриоттық санасын қалыптастырудағы мектептердің рөліне айырықша назар аударыла бастады.

Шын мәнінде өткен тарихқа көз салсаңыз, патриотизм ұғымы бүкіл кеңестік идеологияның түп қазығы саналды да ол шектен асып ұраншылдық, науқаншылдық сипат алғаны жасырын емес. Ал, осы идеологиялық құралдың үлкен бір механизмі іспетті болған мектептер бүтіндей билік иелерінің құзырына еніп, дауыртпашылдық, көзбояушылдық

дертке шалдыққаны мәлім. Қоғамның сырқатын дәл басып ашып жазудан гөрі, нақты жағдайды бұрмалап, боямалай көрсету, әсірелеп жазу сол жылдар басылымдарына тән болды.

Осы орайда, республика ауыл мектептеріндегі патриотизмге тәрбиелеу тәжірибесін зерделеудің де өзіндік маңызы бар. Себебі, жалпы қоғамға тән болған, жоғарыда өзіміз көрсеткен келеңсіз жәйттердің сыртында жас ұрпақты патриотизмге тәрбиелеудегі оңды үрдістердің де мол болғандығын айтуға тиіспіз.

Жастардың бойында өз еліне деген патриоттық сезімді қалыптастыру тәрбие жұмысының түрлі бағыттарының ішіндегі ең өзектісі болып табылады. Яғни, патриоттық тәрбие қандай қоғамда да маңыздылығын жоймаса керек. Өйткені кез-келген мемлекеттің болашағы өскелең ұрпақтың өз еліне, туған жеріне деген сүйіспеншілік қасиеттерімен өлшенеді. Осы орайда, 70-90-шы жылдардағы оқушылармен жүргізілген тәрбие ісіндегі шараларда республиканың өткен жылындағы бай тарихи оқиғалар мен құбылыстар тәжірибесі кеңінен пайдаланылды. Мұның идеологиялық біржақтылығын бүгінгі күн тұрғысынан түсіне алғанымызбен, тәуелсіз Қазақстан Республикасының негізін қалап, оны шыңдап жатқан қазіргі ұрпақ 70-90-шы жылдары білім бұлағымен сусындауымен қатар, Отанға деген патриоттық қасиеттерді де өз бойына сол кезден-ақ дарыта бастаған болатын. Сондықтан өткен тарихқа, тәжірибелер мен табыстарға «тас лақтырып», астамшылыққа салынудың да ешқандай қажеттілігі жоқ сияқты.

Біз қарастырып отырған кезеңдегі республиканың ауыл мектептерінің бәріне тән болған тәрбие жұмысының осы бағытындағы ортақ нәрсе - шәкірттерге патриоттық тәрбие беру жұмыстарын үйлестіру үшін оқушылардың арнайы кеңесі құрылды. Ол Ұлы Отан соғысы ардагерлерімен кездесулерлер өткізіп, лекциялар мен баяндамалар ұйымдастырып, қабырға газеттерін шығарды. Мектептің қабырға газеттерінде соғысқа қатысқандардың естеліктері беріліп, әскери-патриоттық тақырыптарға басқа да материалдар жарияланды. Мектеп музейіне жергілікті соғыс ардагерлері, олардың ерліктері жөнінде құжаттар жинастырылды.

Кейбір мектептер өздеріне жақын маңдағы әскери құрамалармен тығыз шефтік байланыс орнатты. Оқушылар олардағы жауынгерлік және саяси дайындық үздіктерімен кездесулер өткізді. Бұлардың барлығы әскери құрамалар өмірімен жете танысып, жастарды әскери қызметіне дайындау жұмысына игілікті әсер етті.

Мектептегі жауынгерлік даңқ музейлері мен бұрыштарының тәрбие ісіндегі маңызы жоғары болды. Жалпы алғанда республика мектептеріндегі осындай музейлер патриоттық тәрбие жұмыстарын жүргізудің негізгі орталықтары болып саналды. Тәжірибелі мұғалімдердің ұйымдастыруымен оқушылар әскери бөлімшелердің жауынгерлік жолдары туралы әңгімелер мен құжаттар жинады, арнайы сабақтар өтіп, соғыс ардагерлерімен ұйымдастырылған кездесулерге қатысты.

Кеңес әскерінің Ауғанстандағы соғысқа қатысуы жөнінде қазір көзқарастар қаншалықты қарама-қайшылықты болып жатса да, бір нәрсе ақиқат, ол осы соғысқа қатысушылар өз борыштарын адал атқарған жауынгерлер. Сондықтан, осы соғыста бастарын өлімге байлап, арын, намысын жоғары ұстап, жат жерде құрбан болған боздақтар ерлігіне тағзым ету ұрпақ борышы. Жергілікті жерлерде осы соғысқа қатысушылармен кездесулер ұйымдастырып, қаза болған жерлестерін мәңгілікке есте сақтау үшін көптеген шаралар жүргізілді. Атап айтқанда, олардың кейбір заттары, әскери жазған хаттары, аттестаттары мен суреттері және тағы басқа бұйымдары өздері оқыған мектептерге қойылып, арнайы жасалған бұрыштама немесе мұражайларда сақталды. Мәселен, Оңтүстік Қазақстан облысы Сайрам ауданындағы №82 орталау мектебіне ауған соғысында қаза болған жауынгер Бахадыр Нәметовтың есімі берілді. Сонымен қатар ауған соғысында қаза болған боздақтардың қарулас достары, туысқандары мен жерлестері олардың рухына ас беріп, спорттық жарыс мерекелерін ұйымдастырып, мектеп оқушылары олардың ескерткіш зираттарына гүл шоқтарын қойып отырды.

Оңтүстік Қазақстан облысы Қазығұрт ауданына қарасты Шарбұлақ ауылынан әскерге аттанып, ауылына аман оралмаған жауынгер Әбдірахман Алпыспаевқа қарулы қанды көйлек достары ақ сұр мәрмәр тастан жасалған ескерткіш белгі қойды. Ескерткішке Әбдірахманның суреті ойып жапсырылып, суреттің астына «Алпыспаев Әбдірахман Қалдыбекұлы 16.XI.1964 - 22.XII.1984. Ауғанстан тауларында жаралы жауынгерді ұрыс даласынан алып шығу кезінде қаза тапты. Қарулас достарынан» деген жазулар жазылды. Бұл ескерткіш белгі Әбдірахман оқыған Киров атындағы орта мектепке қойылды[4].

Көптеген мектептерде «Қазақстанның еңбек даңқы» оқу-әдістемелік музейі құрылған. Бұл қызықты көрмелерден тұрып, мұнда өнеркәсіп кәсіпорындарының, республиканың тарихын, Қазақстан еңбекшілерінің еңбектегі ерліктерін баяндайтын материалдар мен құжаттар қойылды. Сөзсіз мұндай музейлерде өткізілген сабақтардың патриоттық сезім орнатуға ғана емес, сондай-ақ оқушылардың танымдылығын арттыруға да көп септігін тигізгендігі түсінікті.

Республиканың ауыл мектептерінде патриоттық тәрбиемен сабақтас интернационалдық тәрбие жұмыстарына да ерекше көңіл бөлді. Өйткені, Қазақстанда 130-дан аса ұлт пен ұлыстың өкілдері өмір сүріп, интернационалистік орта қалыптасқан еді. Интернационалдық рухта оқушыларды тәрбиелеу мақсатында ұстаздардың ұйымдастыруымен интернационалдық достық клубы – «Красная гвоздика» жұмыс жасап, ынтымақтастық шерулерін, шетелдік оқушылармен, делегациялармен кездесулер, дәстүрлі саяси әндер мен плакаттар конкурстарын өткізді. Интернационалдық достық клубтарында шетелдік кітап көрмелерін ұйымдастыру, шетелдік оқушылармен байланыстар орнату жақсы жолға қойылды.

Дегенмен, республика мектептерінде жүргізілген интернационалдық тәрбие жұмыстары, өкінішке орай біржақты, қатаң жүйеленген сипат алды. Бұл шаралар көбіне шетелдік оқушылармен достық қатынастар орнату шараларымен шектеліп, негізінен социалистік тұрмыстың табыстарын асыра мадақтаумен, соны уағыздаумен шектелді. Жас шәкірттердің шығармашылық ой-өрісі мен өзіндік санасының жетілгендігі ескерілмеді [5].

Қатаң идеологияланған қоғам жағдайында, оқушылар арасындағы патриоттық, интернационалдық тәрбиеге ерекше көңіл қоюды желеу етіп Батыстық эстетика, мәдени қасиеттерге жасанды түрде тосқауыштар қойылып, мұның өзі болашақ жастардың мәдени ой-өрісінің тарылуына, тіпті өркениетті мәдениет жетістіктерінен хабарсыз болып қалуына алып келді. Бұл жағдай тек 1985 жылдың сәуірінен басталған қайта құру процесінен кейін басталған оңды өзгерістер, өзара жақындасу жолдарын іздестіру ниетінен соң ғана түзеле бастады. Өкінішке орай, қарастырылып отырған кезеңде тәрбие жұмыстарының түп қазығы мектеп оқушыларының санасына социалистік жүйенің бірегейлігі мен жеңімпаздығын, коммунистік партияның жасампаздығын әбден сіңіру болды. Осы мақсатқа жетуде түрлі шаралар өткізіліп, олардың көпшілігі жоғары органдар алдында есеп беру үшін ұйымдастырды. Сондықтан бұлардың көпшілігі шәкірттерді қызықтырмай, олардың белсенді қоғамдық позицияда тәрбиеленуіне жағдай жасамады. Ал, бұл жерде оқушылардың рухани баюы, қоғамдық-саяси санасының жетілуі туралы айтудың өзі артық еді. Жақсы мүддеге бағытталған тәрбие жұмысының бағыт-жоспарлары көп жағдайда «көзбояушылық сипат» алып, өзінің шынайы мақсатына жете бермеді. Сөйтіп, ауыл мектептерінде оқу-тәрбие жұмыстарын жүргізуде кешегі өктем, әміршіл-әкімшіл жүйенің үстемдік құрып тұрған мезгілінде-ақ тәлімдік маңызы зор шаралар мол болған екен. Тек соны кеңінен насихаттап, шынайы, «қасаң болған» идеологиядан таза ұстауға сол кезде өмір сүріп тұрған қоғам дәрменсіз болып шықты [6].

Тарихи танымы мен зердесі биік әрбір жан өз дәстүрі мен діліндегі ерекшеліктерді ұғыну арқылы түрлі ағымдардың жетегінде, ықпалында кетпейді, адаспайды. Ұлт зиялыларын елдік, мемлекеттілік идеясына біріктіретін ұлттық сана. Сана дамуының эволюциялық сатылары: аталық сана, рулық сана, тобырлық сана, бұқаралық сана, қоғамдық сана деп санамалайтын болсақ, қоғамдық сананың ең жоғары, маңызды түрі - ұлттық сана.

Ұлттық сананың қалыптасуы ауыл мектептеріндегі оқу-тәрбие жұмысының сапасымен тікелей байланысты [7].

Сонымен, Қазақстан ауыл мектептері оқу-тәрбие жұмыстарын жүргізуде оңды тәжірибелер жинақтай алған екен. Біздің ендігі міндетіміз осыдан сабақ алып, оның барлық бағалыларын сақтауымыз керек. Өткен кезеңнің даму тәжірибелерін беталды лақтырып тастап, шектен шығушылыққа ұрынуға болмайды. Керісінше, оның барлық жетістігі мен қайшылығын саралай келе, одан келешекте пайдалануға болатын бай мұралар қабылдауымыз керек. Тек сонда ғана аға ұрпақ тарихы мен істерінің шоқтығы биіктеп, қадір қасиеті мен бағасы артып, тағылым-тәрбиесі мен маңызы мейілінше тереңдей түседі. Келер ұрпақ аға буынның осы өшпес ерлігін, жасымас жігерін, Отанға деген сүйіспеншілік пен адал қызмет етуін үйренеді. Ал, мұның өзі ХХІ ғасырдың есігінен еркін енетін, дүниежүзілік мәдениетті танитын, төл мәдениетін құрметтей білетін, рухани дүниесі бай, интеллектуалдық өрісі кең, білімі заман талабына сай белсенді ұрпақ тәрбиелеудегі құнды олжа болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Жұмағұлова К. Ауыл мектебіндегі оқу-тәрбие жұмысы // Ауыл мектебі, 2007, №4, Б.4.
2. Есполов Т. Ауыл - алтын тамыр. Мына сілтемеде: <https://egemen.kz/article/38079-auyl-%E2%80%93-altyn-tamyr> (15 тамыз 2022)
3. Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. (Екінші басылым.): Атамұра, 2010, Б. 51.
4. Ақсауытов Б. Патриотизм мектепте қалыптасады // Егемен Қазақстан, 2008, №16, Б. 8.
5. Тынымбаев Т.П., Сопы К.Р. Ауыл мектебінің даму жолы // Оңтүстік Қазақстан, 2008, № 1, Б. 7-8
6. Томарбаев Т. Ауыл қозғалысы. // Ақиқат, 2002, № 11. Б. 12
7. Байәділ Б. Ұлттық сананың мәйегі - ұлт тарихында // «Egemen Qazaqstan», 2019, № 38, Б. 5-6

Аннотация

Одним из классических проблем повестки дня на мировом уровне является воспитание человека. В настоящее время в соответствии с планом реализуются такие составляющие воспитания, как формирование научного мировоззрения учащихся, патриотическое, эстетическое, трудовое и физическое воспитание.

Несомненно, что для нашего народа село является железной опорой нашей духовности, золотой колыбелью наших национальных ценностей, началом нашего благополучия и богатства.

Каждый горожанин, выросший, дышащий свежим воздухом села, пьющий чистую воду и заряжающийся энергией прекрасной природы, должен максимально дорожить и уважать родную землю.

Статья посвящена анализу достижений и недостатков в учебно-воспитательном процессе в сельских школах Казахстана в 70-90-е годы прошлого века. В интеллектуальном труде представлен обзор культурных событий, которые повлияли на патриотические чувства учащихся школ Сайрамского, Казыгуртского районов Южно-Казахстанской области того времени.

Abstract

One of the classic issues on the agenda at the global level is human education. Currently, in accordance with the plan, such components of education as the formation of the scientific worldview of students, patriotic, aesthetic, labor and physical education are being implemented.

There is no doubt that for our people the village is the iron pillar of our spirituality, the golden cradle of our national values, the beginning of our well-being and wealth.

Every city dweller who has grown up, breathes the fresh air of the village, drinks clean water and recharges with the energy of beautiful nature, should cherish and respect his native land as much as possible.

The article is devoted to the analysis of achievements and shortcomings in the educational process in rural schools of Kazakhstan in the 70-90s of the last century. The intellectual work presents an overview of cultural events that influenced the patriotic feelings of school students of the Sairam, Kazygurt districts of South Kazakhstan region at that time.

ӘОЖ 541.18

Ш.С. Әділова*, Э.А. Ибрагимова

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: shamshat.muz@mail.ru

БАТЫРЛАР ЖЫРЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫ МУЗЫКАҒА ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

Түйін

Ата-бабаларымыз ғасырлар бойы армандаған тәуелсіздікке қолы жеткен еліміздің білім, тәрбие беру ісіндегі басты мақсат - рухани жан дүниесі биік, жеке тұлға қалыптастыру. Ал тұлғаны музыкаға тәрбиелеу дегеніміз ол баланың бойында белгілі бір қызығушылықты ояту, қажетті құндылық бағдарын, соның ішінде пайдалы іс-әрекеттерді қалыптастыру, дарындылық көзін ашу деген сөз. Қазақ халқы - рухани зор байлықтың мұрагері. Ежелгі ата-бабаларымыздың күмбірлеген күміс күйі мен сыбызғы-сырнайдың үні, асқақтата салған әсем әні, ғашықтық жырлары, шешендік саз, айтыс-өлеңдері мен бостандық үшін жері мен елін қорғаған батыр бабаларымыз туралы тарихи дастандары ғасырлар бойы өз ұрпағын өнегелі де өнерлі, адамгершілік ар-ожданы жоғары намысқой азамат етіп тәрбиелеп келгені тарихи шындық. Олай болса, тәуелсіздік туы желбіреген егеменді еліміздің болашақ отансүйгіш ұрпағын тәрбиелеуде, олардың бойына ізеттілік, қайырым-дылық, кішпейілдік, әдептілік, елін жерін, отанын сүюшілік секілді ең асыл қасиеттерді, қаны мен жанына сіңіруде осынау ата-бабамыздың салт-дәстүрлерін негізге ұстансақ, өте ұтымды болар.

Қазақтың ұлттық музыкасының тәрбиелік мәнінің аса маңызды құралы өнер болып табылады. Өнердің тәрбиедегі ролі оның мәнімен, оның өзіндік атқаратын қызыметімен анықталады. Себебі, өнер өмірдің көркем образда бере отырып, адамның оны танып-білуіне, рухани баюына, дүниетанымының қалыптасуына септігін тигізеді. Көркем мәдениеттің құрамдас бөлігі ретінде өнер тұтас алғанда рухани мәдениеттің өзегі болып саналады

Кілттік сөздер: жорық, жоңғар, поэзия, дабыл, бұғышақ, дауылпаз, шындауыл, сақина, үрлеп ойналатын және ұрып ойналатын аспаптар.

Белгілі сазгер, академик А.Қ.Жұбанов: «Халық аспаптарының ішектерінде ғасырлар бойғы даналық тұнып тұр», - деген[1].

Қазақтың көптеген музыкалық аспабы халық поэзиясында аталатыны тектен-тек емес. Батырлар жырында үрлеп ойналатын және ұрып ойналатын аспаптардың аттары кездеседі, бұл аспаптарды дабыл қағу үшін жорықтарға алып шығатын болған. Мұндай аспаптарға тән ортақ қасиет – олардың даусы күшті болып келеді. Үрлеп ойналатын аспаптарда дабыл қағу белгісі қысқа қайрылатын әуен, орындаушының қажет деп табуына қарай бірнеше рет қайталанатын болған. Жорықта пайдаланылатын ұрып ойналатын аспаптардың көлемі үлкен, даусы зор. Оның жер күңіреткен күшті даусымен жауын-герлер өз жауларының үрейін ұшыруды көздеген. Мысалы, «Қамбар батыр» дастанында былай делінеді:

Тоғыз санды торғауыт,
Он сандайын оймауыт,
Барабан соғып, шың қағып...

Дабыл қағу мақсатында мүйіз сырнай мен керней кеңінен қолданылған. Бұл жайында бұрынғы замандардағы батырлар жырында жиі айтылады. Мысалы «Алпамыс батыр» дастанында мынадай жырлар бар:

Керней-сырнай тарттырып,
Даңғыра дабыл қақтырып,
Барып түсті Алпамыс,
Қаракөзайым үйіне[2].

Бір жолы Алпамыс батыр, жорықтан қайтып келе жатып, ойламаған жерде байқамай терең орға құлап түседі. Одан шықпақ болып қанша тырмысса да шыға алмайды. Сонда

Алпакмыс өзінің бұл халін сүйгені Қаракөзге хабарлау үшін терең ордың түбінде отырып сырнай жасайды.

Сырнай халық поэзиясында жиі еске алынады, Шығыс Қазақстан облысы-ның қазіргі Аякөз ауданында туған ақын Әріп Тәңірбергенов өз өлеңінде былайша толғайды:

Сыбызғы, сырнай қызығы әлі-ақ кетер,
Білдірмей жүргенінде ажал жетер.

Халық тұрмысында, сонау бағзы заманнан бері, қоңырау, көлемі әр түрлі сақиналар және басқа металл заттар қолданылған. Жауынгерлер жорыққа шығарда оларды өздерінің найзаларына тағады, сөйтіп даңғұр-дұңғыр дауысты көбейтіп жауларын сескендірмек болады екен. Осындай көп жорық, шайқастарға қатысқан халық ақыны Ақтамберді Сарыұлының дастанынан да музыкалық аспаптар атын кездестіреміз.

Қазақ бақсылары да өздері ем жасаған кездерінде жынын алдырғандай болып ақыра-бақыра отырып, қоңыраулар мен сақина – шығыршықтарды қоса даңғырлатып – күңгірлететін болған. Оларды көбінесе музыкалық аспаптар даңғыраға, асатаяқ пен қылқобызға тағып алады екен, домбыраға сирек таққан, сондай-ақ бақсы салт бойынша қолына ұстап жүретін бұйымдары мен үстіне киетін киімдеріне де қоңыраушалар байлап алатын болған.

Аңшылар аңдар мен құстарды алдап қолға түсіру үшін олардың даусын айнытпай сала отырып, үрлеп тартылатын аспаптарды пайдаланған. Маралды алдап шақыру үшін бұғышақ деген аспап кеңінен қолданылғанекен. Әдетте, аңшылар бұл аспапты «бұғышақ», «бұғы шақырғыш» деп атаған, кейде «бұғы сыбызғысы» деген. Тағы бір үрлеп тартылатын аспап сабыз туралы да айта кету керек. «Қазақ поэзиясының анталогиясы» түсіндірме сөздігінде оны орыстың жалейкасына ұқсас деген. Бұғышақ сияқты сабыз да әлі де болса зерттеуді қажет етеді. «Жетігеннің жетеуі» деп аталатын аңыз жеті ішекті көне музыкалық аспап-тың шығу тарихын баяндайды.

Қазақтың кейбір музыкалық аспаптарын аралас топқа жатқызуға болады. Мысалы, даңғыра мен қылқобызға темір теңгешелер мен сақиналар т.б. ілінетіндіктен, оларда үн шығатын қосымша жаңғырықтар болады. Осы себептен даңғыра да, қылқобыз да өз бойына екі түрлі аспапты біріктіретінін көреміз. Соның нәтижесінде даңғыра мембраналық-сілкіп ойфналатын аспапқа айналса, ал қылқобыз-ішекті-сілкіп ойналатын аспап болып шығады. Аспаптар негізінен мынадай мақсаттарға пайдаланылады: шың, мүйіз сырнай, керней, уран, дабыл әскери жорықтарда дабыл қағу үшін; бұғышақ, дауылпаз, шыңдауыл аңшылық кезінде пайдаланылған.

Бүгінгі таңда, мектепте жас ұрпаққа көркемдік білім мен тәрбие беру жүйесінде көркем әдебиет, музыка өнері, бейнелеу өнері, ұлттық қолөнер сияқты эстетикалық мәндегі пәндер арқылы оның ішінде, халықтық дәстүрлі өнерін игерте отырып, оқушының бойындағы әсемдікті қабылдау, сезіну, өнер шығармаларын әсемдік заңдылықтарына сәйкес бағалай білу қаблетте-рін, көркемдік талғам деңгейінде қалыптастыру қажеттігі маңызды мәселенің бірі[3]. Сонымен бірге, қазақ халқымыздың көркемдік-рухани мәдениетін, өнердегі салт-дәстүрін зерттеу мәселесі де ұрпақ тәрбиесі үшін ерекше маңызға ие болып отыр. Қазіргі білім беру мазмұнын байыту мүмкіндіктерін кеңірек пайдалану, білімге, шығармашылықпен қарау, жастардың өмірінде жасампаздық ахуал тудыру, тәрбиенің барлық құралдарымен жастардың бойында білім мен еңбекке дұрыс көзқарасты, дүниетанымды, адамгершілік пен шынайы қазақтың ұлттық тәрбиелік мәнін қалыптастыруға мейлінше тиімді ықпал жасаудың жолдарын белгілеу бүгінгі таңда кезек күттірмейтін мәселе. Қазақтың ұлттық музыкасының тәрбиелік мәні - өмірдегі, табиғат пен өнердің әсемдікті қабылдап, бағалауға және түсінуге қаблетті адамды пәрменді түрде қалыптастырудың нысаналы жүйесі. Қоғам дамуының әрбір кезеңінде эстетика мен көркемөнер, әсемдік пен тоғышарлық, трагедиялық пен комедиялық туралы өз ұғым-түсініктері қалыптасып, олар жақсылық пен жамандық, ақиқат пен жалғандық, әділдік пен әділетсіздік туралы ұғымдар-мен біте қайнасып отырғаны мәлім. Сондықтан да біз Қазақстан Республикасы халықтарының, оның ішінде қазақ

халқының мәдениетінің, халықтық-музыкалық шығармашылығының қалыптасу және даму тарихына азды-көпті тоқтала кеткенді жөн көріп отырмыз.

Қазақтың ұлттық музыкасының тәрбиелік мәнінің аса маңызды құралы өнер болып табылады. Өнердің тәрбиедегі ролі оның мәнімен, оның өзіндік атқаратын қызметімен анықталады. Себебі, өнер өмірдің көркем образда бере отырып, адамның оны танып-білуіне, рухани баюына, дүниетанымының қалыптасуына себертігін тигізеді. Көркем мәдениеттің құрамдас бөлігі ретінде өнер тұтас алғанда рухани мәдениеттің өзегі болып саналады[4].

Қазақстан мәдениеті тарихының тамырлары тереңде жатыр. Қазіргі ғылыми-зерттеулердің нәтижелері қазақ халқының дербес және бірегей мәдениетінің даму жолын өте дәл болмағанымен, жеткілікті дәрежеде айқын көз алдымызға келтіруге мүмкіндік береді. Ғасырлар қойнауымен бізге келіп жеткен көркем шығармашылық элементтерін мұқият салыстырып, зерттеу арқылы халықтың рухани өмірінің тұтас бітім-болмысын азды-көпті жасауға болады.

Сондықтан біз үшін қоғамның әлеуметтік дамуына, қазақтардың шаруа-шылық құрылымына, жан-ұялық қатынасына, қолөнері мен тұрмысына, дүниетанымына, салт-дәстүріне, діни нанымына ғылыми талдау ждасап алу орынды болып көрінеді. Өйткені қазақ халқының музыкалық шығармашылығы өзіндік ерекшелігі осы айтылғандармен тығыз байланысты. Орта Азия мен Қазақстан аймағында тұратын тайпалар мен ұлыстардың тілі, фольклоры, тарихы, этнографиясы мен мәдениеті туралы аса бай жұмыс қалдырған Жүсіп Баласағұнның еңбектерін, Әл Фарабидің өлмес мұраларын жатқызуға болар еді.

Қорыта айтқанда, қазақ халқының рухани мұрасы – эпикалық жырды және эпикалық дәстүрді тереңінен зерттеу, эпостың музыкасы мен орындалу ерекшеліктерін қоса қарастырып, әр жыршының жеке даралығын ескеру және әуені мен сазын қатар зерделеу – жалпы эпостың негізгі болмысын ашып, жырдың тілін, мәнін, көркемдік идеясы мен мағынасын түсінуге көмек береді.

Қазақ халқында ұлттық музыкалық және эстетикалық тәрбие берудің белгілі бір формалары, құралдары, әдістері мен тәсілдері қалыптасқан[5]. Тәрбиенің бұл дәстүрлері сан алуан. Олардың бірі халықтың арман-тілегін, мақсат-мұратын білдірсе, екіншісі кертартпа рөл атқарып, халықтың бай мәдени мұрасы жеткіншек ұрпаққа адамгершілік, еңбек, эстетикалық тәрбие беру ісіне қызмет етті және әлі де қызмет етіп келеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Жайлымысова Г.А., Әділова Ш.С., Арипбаева Л.Ш. «Қазақ музыкасының тарихы» Алматы Эверо, 2022ж. – 53бет.
2. Ш. Әбенев. «Қазақ әдебиетінің тарихы: Оқулық.» – Алматы : Санат, 2004ж. – 192б.
3. М.Ералиева. Бастауыш сатыдағы оқу - тәрбие үрдісінде, Алматы, 2015ж. -248б.
4. Момынұлы П. Музыкалы-эстетикалық тәрбие.. Алматы 2002ж. -280б.
5. Дүйсембінова Р.К. Музыкалық білім беру педагогикасы, Талдықорған 2016ж. -205б.
6. Бекхожина Т. Даламның назды саздары. Алматы: Өнер, 2016ж. – 208 б.
7. А.Райымбергенов, С.Аманова «Күй қайнары» Алматы 2000ж – 107б.

Аннотация

Главная цель в деле образования, воспитания страны, о которой веками мечтали наши предки, - формирование личности. А воспитание личности под музыку означает пробуждение у ребенка определенного интереса, формирование полезных действий, раскрытие источника одаренности. Казахский народ-наследник духовного богатства. Историческая реальность такова, что состояние наших древних предков и звучание сыбызгы-сырнаи, колоритные песни, любовные псалмы, ораторское искусство, айтыс-стихи и исторические саги о наших батырах, защищавших землю и страну за свободу, веками воспитывали свое поколение как добродетельного и артистичного гражданина с высокой моральной совестью. Если бы мы следовали традициям и обычаям наших предков в воспитании будущего патриотического поколения суверенной страны под знаменем

независимости, прививая им такие качества, как добродетель, милосердие, скромность, порядочность, любовь к земле, родине.

Важнейшим инструментом воспитательного значения Казахской национальной музыки является искусство. Роль искусства в воспитании определяется его сущностью, его оригинальностью. Ведь искусство, передавая жизнь в художественном образе, способствует ее познанию, духовному обогащению, формированию мировоззрения. Искусство как составная часть художественной культуры считается ядром духовной культуры в целом.

Abstract

The main goal in the education and upbringing of the country, which our ancestors dreamed of for centuries, is the formation of personality. And educating a person to music means awakening a certain interest in a child, forming useful actions, revealing the source of giftedness. The Kazakh people are the heir to spiritual wealth. The historical reality is that the state of our ancient ancestors and the sound of sybyzgy-syrnai, colorful songs, love psalms, oratory, aitys-poems and historical sagas about our batyrs who defended the land and the country for freedom, for centuries brought up their generation as a virtuous and artistic citizen with a high moral conscience. If we followed the traditions and customs of our ancestors in educating the future patriotic generation of a sovereign country under the banner of independence, instilling in them such qualities as virtue, mercy, modesty, decency, love for the land, the motherland.

The most important instrument of the educational significance of Kazakh national music is art. The role of art in education is determined by its essence, its originality. After all, art, conveying life in an artistic image, contributes to its cognition, spiritual enrichment, and the formation of a worldview. Art as an integral part of artistic culture is considered the core of spiritual culture as a whole.

УДК 78.072, 78.082/086, 781.5

С.С. Естемесова*, С.С. Агабекова

к.п.н., доцент, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ст. преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

***Автор для корреспонденции:** saule.yestemesova@mail.ru

ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ВОСПРИЯТИЯ МУЗЫКИ

Аннотация

Применение инновационно-образовательных технологий при подготовке учителя музыки, делает участие обучаемого более активным, позволяет работать в "зоне ближайшего развития" студента, заставляет его стараться достигнуть максимального результата. Внедрение новых технологий помогает преподавателям включать в курс более сложный музыкальный материал. Студенты в результате внедрения новых образовательных технологий в процессе обучения могут оперировать огромным количеством информации, интегрировать ее, имеют возможность автоматизировать ее обработку, моделировать процессы и решать проблемы, быть самостоятельными в учебных действиях. Использование инновационных методов обучения на занятиях музыкально-исторического и теоретического цикла – одно из важнейших направлений совершенствования подготовки будущих учителей музыки в современном вузе. Восприятие музыки с инновационной технологией визуализации для решения определенных задач обеспечивают развитие музыкальной наблюдательности у студентов, развитие творческого воображения, укрепляют интерес к искусству, что может послужить прочным фундаментом для их дальнейшего самостоятельного изучения мировой музыки.

Ключевые слова: инновационная технология, компьютерная программа, восприятие музыки, музыкальное сочинение, анализ, эффективность.

XXI век обретает целый ряд сложившихся определенных характеристик, среди которых изобилие информации и дефицит времени. Родилась ситуация, когда стали считать, что

некогда заниматься искусством, даже если этого хочешь. Постепенно сокращаются возможности у подрастающего поколения изучать искусство на всех ступенях обучения (кроме детского сада), особенно условия меняются к худшему в старших классах школы, колледжах, вузах. Проводимая работа на уровне самостоятельности уже не устраивает самих обучаемых. Так, исполнение музыки кажется подобным работе иллюзиониста. Вроде не прилагается никаких особых усилий, но чудо создается, и не понять, как это делается. Все разговоры о том, что надо много учиться и тогда все станет доступно, уже никого не утешают, нет времени. Потому так важны инновационные технологии развития музыкальных способностей и инновационные методики объяснения музыкальных явлений. В рамках данной статьи из триады основных видов музыкальной деятельности (сочинение музыки, ее исполнение и слушание) остановимся преимущественно на слушании музыки. Если задаться вопросом, какой результат в итоге организации прослушивания музыки достигается, то приходим к выводу, что чаще всего это психологическая разгрузка, любование, наслаждение, обогащение эмоционального внутреннего мира, настройка на гармонию космоса, духовный полет. Несомненно, это и есть главный результат. Но данный процесс воссоздания в сознании и восприятие художественных образов носит личностный характер, сугубо индивидуален и с трудом поддается объяснению. Он как бы «нематериален», не просчитывается, не осознается до конца самим слушателем. Считается, что музыкальное искусство так и осталось тайной, общее и музыкальное образование продвинулось мало, неэффективно прошли музыкально-познавательные акты. Даже не столь важно количество прослушанных произведений, так как в памяти студентов осталось лишь впечатление о музыке (или отдельные мелодии, темы, мотивы). Можно ли сделать вывод, что время растрачивается на развлечение? Это не совсем так, все же процесс познания в том или ином виде состоялся. Чтобы изменить ситуацию к лучшему, можно попробовать применить инновационные технологии, активизировать все три метода, не оставляя без внимания ни один из них. Тогда будет обеспечена объективация процесса музыкального обучения в ходе работы по слушанию музыки и результативность может проявиться сразу по нескольким параметрам. Инновационность прежде всего подразумевает не столько новизну, как качественные, обеспечивающие эффективность модели, удобные для применения на практике, гарантировано востребованные на рынке образовательных услуг [1]. В качестве инноваций здесь будет применяться специально разработанная технология тренинга по восприятию музыки, преимуществами которой являются: а) постоянная ориентация на познание духовной и природной основы жизни, воспитание духовной культуры; б) четкость и определенность поставленной главной дидактической задачи; ее варьирование и содержательное обогащение, дополнение сопутствующими задачами; в) учет специфики работы психических процессов и последовательное их включение (все начинается с внимания); г) слуховые и наглядно-иллюстративные методики в комплексе с компьютерной графикой и анимацией для показа и разъяснения средств музыкальной выразительности.

Конкретизированное методическое наполнение можно показать в тренинге по слушанию музыки, начиная с формулировки цели, например, развития музыкальных способностей (акцентируя конкретно 1-2 качества), где сопутствующими задачами будут запоминание на слух 10 произведений классической музыки, обогащение необходимыми для работы терминами из музыкознания с их практическим освоением. В процессе музыкального воспитания всегда ставилась проблема диагностики, педагогической опеки и организованного развития способностей студента. Уточним, что способности – это индивидуальный комплекс свойств и качеств личности, обеспечивающий **успешность** в работе в определенной сфере, подчеркивая при этом слово **успешность** и, выделяя его, как ключевое в понимании сущности способностей относительно определенной области деятельности [2]. Изучая проблему музыкальных способностей, невозможно обойтись без работ С.Л. Рубинштейна, Л.С. Выготского, К.К. Платонова, В.Д. Шадрикова, В.А.

Крутецкого и др. Среди работ музыкантов – Б.В. Асафьява, Б.М. Теплова, Г.М. Цыпина, А.Л. Готсдинера, Д.К. Кирнарской, А.Г. Каузовой и др. Есть много способов целенаправленного развития определенных свойств и качеств личности для того, чтобы впоследствии не сожалеть о напрасно потерянном времени в освоении той или иной деятельности. Для этого нужно специально обратить внимание на возможности студента, на уникальный и неповторимый комплекс его общих и музыкальных способностей.

Первое, на что нужно обратить внимание, это то, что музыкальность, проявляясь во всех психических процессах, свойственных человеку, наполняет их, становится функциональной, переходит в называемые и реально существующие качества: внимание – музыкальное (слуховое) внимание; восприятие — музыкальное восприятие; память – музыкальная память; мышление – музыкальное мышление; воображение – музыкальное воображение; воля — воля в музыкальной деятельности (воля дирижера, исполнителя и т.д.). Мы перечислили фактически психические процессы, от которых всецело зависит любая деятельность. В музыкальной деятельности каждый из процессов постепенно завоевывает эпитет музыкальное, так как получает данное наполнение при соответствующей деятельности.

Следующий важный шаг в представленном нами тренинге — определение акцентирования в последовательности работы данных психических процессов. Если спросить аудиторию слушателей, о каком психическом процессе нужно позаботиться в самом начале, то в ответ можно услышать, что начинать надо с активизации мышления, восприятия. Так ли это? В разработанной нами методике на первое место выступает внимание. Никакой другой психический процесс не упоминается так часто в повседневной жизни и вместе с тем с таким трудом не находит себе места в научных обоснованиях, как внимание. Многими авторами подчеркивается «несамостоятельность» внимания как психического процесса, указывается, что оно не имеет своего отдельного, специфического продукта. Вместе с тем, его результатом является улучшение всякой деятельности, к которой оно присоединяется. Человек перерабатывает не всю информацию, поступающую из внешнего мира, и реагирует не на все воздействия. Если правильно организовать и нацелить внимание, обеспечив при этом совокупность стимулов, его поддерживающих, то процесс обучения станет в несколько раз эффективнее [3]. Однако, тезис о предметной направленности внимания также не упускается из виду. Наполнение психических процессов в данном случае невозможно без общения с художественным образом, отдельно выделенными средствами музыкальной выразительности. Как на элементарные составные распадается калейдоскоп средств музыкальной выразительности, так на элементарные качества и свойства распадается способность человека чувствовать и понимать музыкальный образ: интонация – интонационный слух, высота звука – звуковысотный слух, лад – чувство лада, ритм – чувство ритма, тембр – тембровый слух, динамика – динамический слух, мелодия – мелодический слух, гармония – гармонический слух, полифония – полифонический слух, форма – чувство формы, жанр – чувство жанра, стиль – чувство стиля.

Одной из эффективных методик и инновационных технологий решения проблемы выступает визуализация музыкального языка (выделяются и визуализируются наиболее характерные средства музыкальной выразительности для каждого конкретного произведения), где объяснение сложных явлений с помощью компьютерных технологий можно сделать доступным, простым, наглядным и ясным [4]. Чаще всего такие методики основаны на взаимодействии искусств. В широком понимании визуализация — это процесс представления данных в виде изображения с целью максимального удобства их понимания. Процесс визуализации заключается в придании зримой формы объекту или процессу, создание четких, устойчивых и ярких образов. Для того, чтобы расширить рамки восприятия, необходимо разработать методику визуализации каждого нового для слушателя музыкального явления, только тогда оно будет восприниматься осознанно и переноситься впоследствии на другие ситуации. В нашем исследовании были отобраны такие

выразительные средства, как ритм, тембр, мелодические контуры, звуковысотное движение мелодии, гармония, форма музыкального произведения, динамика.

По различным средствам музыкальной выразительности был разработан (или найден из других источников) визуальный вспомогательный материал, в котором отчетливо и ясно изображаются специально выделенные музыкальные краски в конкретном произведении. Все это делает показ изучаемых художественных явлений в синтезе с визуальной методической интерпретацией и комментариями, в которых музыкальные явления связываются с выражением художественных музыкальных средств для музыкальных произведений [5]. И жизнью, более определенным и понятным. В итоге специального поиска было найдено визуализированное. С.Баха, И.Гайдна, В.А.Моцарта, Л.ван Бетховена, Ф.Шопена, Э.Грига, И.Брамса, П.И. Чайковского, И.Стравинского. Проведенная опытно-экспериментальная работа показала значительное повышение эффективности процесса слушания музыки для разных возрастных групп. Это отразилось в следующих критериях: внешнее выражение эмоционального переживания музыки, понимание смыслов (глаза, мимика, произвольные движения); целенаправленность и сосредоточенность внимания в процессе слушания музыки; осознанность использования композитором и исполнителями определенного художественного средства; ясность представлений и опора на них при последующем обсуждении; отчетливая фиксация в памяти и долгосрочность запоминания изученного материала; способность к повторению голосом; эмоциональная отзывчивость; положительные эмоции. Организация процесса восприятия музыки на основе методик визуализации показывает результаты в среднем на 40 - 50 процентов выше, чем в обычных условиях, по каждому из названных критериев [6, 7].

Восприятие музыки с инновационной технологией визуализации для решения определенных задач обеспечивают развитие музыкальной наблюдательности у студентов, развитие творческого воображения, укрепляют интерес к искусству, что может послужить прочным фундаментом для их дальнейшего самостоятельного изучения мировой музыки, живописи, компьютерной графики, а, следовательно, жизни.

Список литературы

1. Активные и интерактивные образовательные технологии (формы проведения занятий) высшей школы: учебное пособие /сост. Т.Г.Мухина. Н.Новгород: ННГАСУ, 2016, 97 с.
2. Марпупольская Т.Г. Исполнительская подготовка будущего учителя музыки. Проблемы и перспективы //Наука и школа, 2017, №1, С.141-145
3. Горбунова И.Б. Музыкально-компьютерные технологии в подготовке педагога музыканта //Проблемы музыкальной науки, 2017, №3 (16), С.5-7
4. Хуторской А.В. Педагогическая инноватика: учеб.пособие для студ. высших учеб. заведений / А.В. Хуторской. – М.: Издательский центр «Академия», 2015, 256 с.
5. Полат Е.С.Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ.высш.учеб.заведений /Е.С.Полат,М.Ю.Бухаркина. – 2-е изд.,стер. – М.: Издательский центр Академия , 2018, 368 с.
6. Трайнев В.А., Трайнев И.В. Интенсивные педагогические игровые технологии в гуманитарном образовании (методология и практика) / Под общ.ред. засл. деят. науки и техники РФ, проф. В.А. Трайнева. – 2-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2017, 282 с.
7. Кабакович О.Г. Новые технологии в вузе – основа современного профессионального образования //Современные наукоемкие технологии, 2018, №1, С.44-45.

Түйін

Білім беру геинновациялық технологияны колдануда студенттердің оқу – танымдық іс – әрекеттерін жоғары деңгейде жетілдіруді, ұлттыңбілім беру жүйесінде инновациялық процесстердің интенсификациясымен ұштастыру .Болашақ музыка мұғалімдерінің шығармашылыққа білеттерін

қалыптастыру үшін заманауи педагогика оқытудың интерактивті әдістерінің кең аясын ұсынады, олардың ішінде маза шабуыл (ми шабуылы, брейнсторм), ролдік және іскерлі қойындар, study (нақты талдау жасау), шеберлік-сыныптар, практикумдар, кіші топтарда жұмыс, өзара бақылау және өзара оқытуды атауға болады. Мысалы, көркемдік-шығармашылық үрдісті модельдеу әдісі сөздік-ақпараттық әдіске қарсы өнер шығармаларын әрекеттік игеруге, белсенділікті арттыруға бағытталған. Олар насына бағыттай отырып, мәселелік әдісті тереңдетеді. Басты нан бастап студенттердің терең салмақты классикалық музыканы қабылдауының толыққанды тәжірибесін тәрбиелеу керек. Музыканы қабылдау кезінде көркемдік-шығармашылық үрдісті модельдеу әдісін пайдалануда әрбір студент жасампаз-сазгерді ойландыратын сұрақтарға жауап іздеу ұстанымына аусады, бұл сұрақ: мен өз музыкамен не жайлы және қалай айтуым керек, неге мен дәл осы маңызды және өзгелер үшін осы маңыздыма? Болашақ музыка мұғалімнің шығармашылығын музыкалық-теориялық цикл сабақтарында дамыту мәселесін жемісті шешу оның музыкалық шығармасын құру қабілетін және оны практикалық жұмыста іске асыруды қалыптастыруды болжайды.

Abstract

The use of innovation educational technologies gives the opportunity to brisk up the educational and cognitive activities of students at the faculty intensification of innovational processes in the national system of education. To create the creative abilities of the future music teacher, modern pedagogy offers a wide range of interactive teaching methods, including brainstorming (brainstorming, brainstorm), role-playing and business games, study, master classes, workshops, mutual control and mutual learning. For example the method of modeling the artistic and creative process is aimed at enhancing active, active mastering of a work of art as opposed to verbal and informative methods. He deepens the problem method, directing the students musical thinking to the channel of identifying the origins of the phenomenon being studied, It is necessary from the very beginning to bring up a full experience of students in the perception of a deep, serious, I. e. classical music. When using the method of modeling the artistic and creative process at the time of perception of music each student becomes a composer who answers for himself the questions that the composer-creator is tormenting what and how I want to say with my music, why this is important for me, and is it important for others? Successful solution of the problem of the creative development of the future music teacher in the classroom of the musical-theoretical cycle assumes the formation of his ability to create his own interpretation of the musical composition and the ability to translate it into practical work.

УДК 796.11

А.К. Кумарова*, А.О. Мусаев, А.Ю. Филонова, Е.М. Утебеков

старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: akmaral-kumarova@mail.ru

РОЛЬ БАСКЕТБОЛА В РАМКАХ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Аннотация

Современный баскетбол – это увлекательная, зрелищная, эмоциональная, командная игра в которой присутствуют все виды движений. Эффективные занятия баскетболом создают благоприятные условия не только для развития физической силы, но и заставляют организм работать слаженно, как часы. В результате благоприятному влиянию поддаются все органы внутренней секреции и системы организма. Наряду с влиянием на здоровье, занятия баскетболом развивают волевой характер, устойчивую психику, улучшает коммуникабельность и инициативность личности. В статье анализируется роль баскетбола в физическом воспитании. Отмечается важность физической нагрузки и физической активности в становлении крепкого физического здоровья, формировании различных двигательных способностей, а также укреплении общего эмоционального фона. Для этого предложена система физических упражнений, основанных на таком виде спорта, как баскетбол. Кроме этого большое внимание в статье уделяется физической подготовке. Ведь это постоянное

повышение функциональных возможностей, специальной работоспособности занимающихся, а также достижение оптимальных спортивных результатов. Именно физическая подготовка способствует развитию быстроты, силы, ловкости, выносливости обучающихся.

Ключевые слова: физическая культура, баскетбол, физическое воспитание, система физических упражнений, спорт, игра, общая физическая подготовка, игроки, команда, мяч.

Введение. Физическая культура является значительным фактором в обучении любого школьника, потому что их обучение связано с огромным влиянием на внимание, зрение, активное использование интеллектуальной деятельности и сравнительно небольшой подвижностью. В таких ситуациях физические упражнения снижают утомляемость нервной системы и человека в целом, стимулируют работоспособность, и стимулируют закалку иммунитета. Физические нагрузки стимулируют передачу нервных импульсов от мышц и суставов. активизируют центральную нервную систему и переводят ее в состояние повышенной активности. Следовательно, стимулируется работа организма, способствуя повышению способности к восприятию информации. Также большая часть упражнений является профилактикой хронических заболеваний и предупреждению проблем с опорно-двигательной системой [1].

В современном использовании обществе произошли компьютеры, увеличилось существенные изменения, количество профессий, связанные с операторским трудом, требующих от человека быстро ориентироваться и переключаться от одних действий к другим, большого внимания, умения выполнять сложные и точные движения.

История развития и правила игры

История развития. Баскетбол является одним из самых популярных видов спорта. Дата и место возникновения этого вида спорта известны наверняка. Джеймс Нейсмит – преподаватель физической культуры, профессор колледжа пытался увеличить физические нагрузки для студентов в зимнее время придумал игру с мячом в зале. Всего час понадобился Джеймсу Нейсмит для того, чтобы придумать правила игры [2]. На тот момент еще не было названия игры. 21 декабря 1891 года представил своему гимнастическому классу. Игра была названа баскетболом «баскет» - корзина, «болл» - мяч. Игра естественно лишь отдаленно напоминала, современный баскетбол. Во время урока профессор поделил всех присутствовавших на команды по 9 человек и предложил посоревноваться игрокам в забрасывании мяча на время. Понятие «профессиональный баскетбол» было создано в 1936 году, в это время игру официально включили в официальную программу Олимпийских игр. На играх в 1936 году присутствовал и «отец» баскетбола - Джеймс Нейсмит, в качестве особого гостя. Соревнования по баскетболу мирового уровня начали проводиться с 1950-го начали среди мужчин, а среди женщин с 1953 г.. Одной немаловажной частью игры являются лучшие спортсмены, достигшие успеха в баскетболе[3]. Лучшие в этом виде спорта с самого начала становились на одну ступеньку славы с кумирами кино или более устоявшегося футбола. Больше всего баскетбольных идиолов породила Национальная баскетбольная ассоциация (НБА), основанная в 1976 году. Каждый из них – абсолютная звезда, принеся мировому спорту новые техники игры и рекорды. К примеру, Майкл Джордан был и является единственным баскетболистом, которому удалось за один сезон одновременно стать и олимпийским чемпионом, и победителем игр NBA, и быть признанным наиболее ценным игроком сезона. На Олимпийских играх баскетбол впервые появился в 1936 году, участвовали в нем лишь мужские команды. Женские соревнования по баскетболу были включены в программу Олимпийских игр только в 1976 году.

Правила игры. Баскетбол — это командная игра, в нем участвуют 2 команды, состав каждой команды по 5 человек. Каждая команда пытается помешать забросить мяч в свою корзину и постараться забросить самим. В каждой команде есть 7 запасных игроков. Игры проводятся на площадках размеров 28*15 м. С обеих сторон площадки располагаются щиты

с корзиной. Щит находится на расстоянии 275 см от пола и его размер составляет 180*120 см. Корзина похожа на кольцо, обтянутое сеткой, и образует корзину без дна. Она крепится на высоте 305 см от пола. Разметка площадки по баскетболу должна соответствовать таким стандартам: Ограничивающие линии. Определяют размеры поля, нанесенные по периметру. Лицевые – те, которые находятся за кольцами. Боковые – по бокам. Центральная. Разделяет поле на две равных зоны. Центр. Это круг, который находится в середине поля, его диаметр 3,6 м. Именно в этом месте происходит розыгрыш мяча. Линии 3-х очков. Это замкнутые плоские кривые, расположенные с двух сторон под щитами. Их длина составляет 2,99 м. Штрафная линия. Находится непосредственно перед щитами [4].

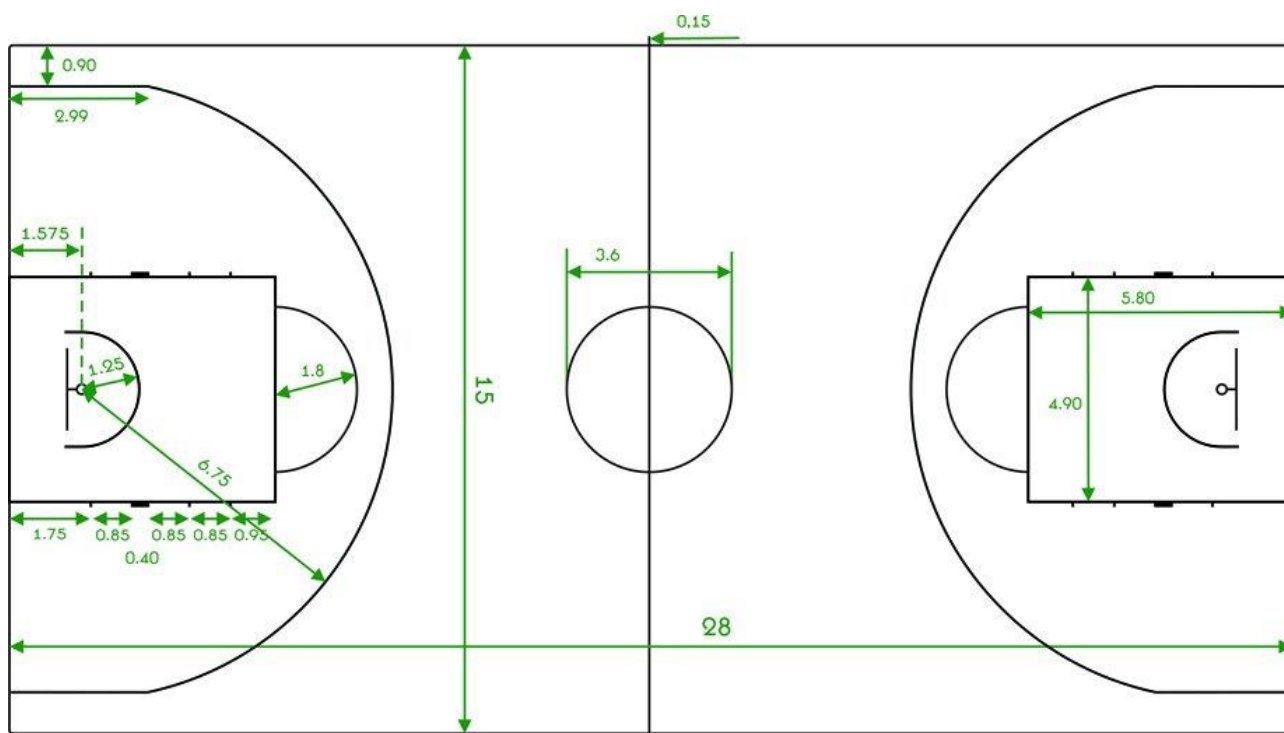

Рис. 1. Размер баскетбольной площадки

В игре используется мяч, предназначенный для баскетбола. Он должен быть сферической формы и иметь установленный оранжевый оттенок, с традиционным рисунком из 8 вставок и черных швов. Масса мяча составляет 567-650 граммов, окружность 75-78 см. Это мяч 7 размера, мячи этого размера используются в играх мужских команд. Используются так же мячи меньших размеров. Мяч 6 (500-540 граммов) размера используется в играх женских команд. Пятого размера в играх юношеских соревнованиях масса этого мяча 470-500 г. В детских играх в мини баскетбол используется мяч 3 размера (300-330 г) [5].

Игра продолжается 4 четверти по 10 минут чистого времени каждая, после 2 четверти команды меняются площадками. Есть 2 периода по 20 минут, с 10 минутным перерывом. В баскетболе побеждает так команда, которая набрала большее количество очков по истечению игрового времени. В баскетболе не бывает ничейного результата, если 4 периода закончились с равным счетом назначаются дополнительные 5 минут, если и эта 5 минутка не даст перевеса одной из команд, после 2-ух минутного перерыва дается еще 5 минут и так далее до перевеса в счете [6].

Игра начинается с разыгрывания мяча в центральном круге между двумя игроками противоположных команд. После овладения мячом игроки команды могут вести мяч, передавать его друг другу и совершать броски в корзину. Играть можно только руками,

пинать или блокировать мяч ногами строго запрещается. Впрочем, ненамеренное касание мяча ногой нарушением не является. За одно попадание мяча в кольцо может быть засчитано разное количество очков. 1 очко за каждый точный бросок с линии штрафного броска. 2 очка за бросок в пределах 3-х очковой линии. 3 очка за бросок из-за 3-х очковой линии. Нарушения в баскетболе – это не соблюдение правил. Наказание за нарушение – переход владения мячом команде соперника [8]. Нарушением является выход мяча или игрока за пределы игровой площадки – аут. Мяч можно вести только одной рукой правой или левой это не имеет значение. Руки можно менять вести то правой рукой, то левой, то снова правой. Единственное что нельзя это касаться мяча двумя руками одно... Если ты ведешь мяч и прекратил ведение, то второй раз начать ведение уже нельзя, ты должен отдать пас или бросить по кольцу, или судья зафиксирует нарушение – двойное ведение. Игрок с мячом в руках может делать только 2 шага на 3 ты должен избавиться от мяча, иначе судья зафиксирует нарушение – пробежка. Так же запрещается прыжок с места с мячом в руках. В игре нельзя толкать соперника, задерживать его руками, хватать за руку или за одежду, тем более ударять игрока или ставить ему подножки, за такое нарушение игрок наказывается персональными замечаниями или фолом. За фол судье назначается 2 штрафных броска, команде соперника. Команда, владеющая мячом в зоне нападения, не может передавать его в зону защиты [9].

Рис. 2. Баскетбольный мяч

Правило 24 секунд Когда игроки команды получают мяч они имеют право владеть им в течение 24 секунд до их истечения должен быть совершен бросок по кольцу, если этого не будет сделано, судья передаст мяч команде соперника, у которой тоже есть 24 секунды.

Правило 8 секунд Если команда заполучила мяч на своей половине площадки, то спортсмены должны в течение 8 секунд передать мяч пасом или ведением на половину соперников. Эти 8 секунд входят в те 24, которые отведены вам для игры до броска [11].

Правило 5 секунд Игрок не может удерживать мяч в руках более 5 секунд. Если ты выполняешь штрафной бросок, то не можешь долго прицеливаться, присматриваться, крутить мяч в руках. В твоём распоряжении только 5 секунд, чтобы бросить мяч по кольцу. Так же нельзя долго раздумывать, если ты вбрасываешь мяч из-за лицевой или боковой линии, в твоём распоряжении так же только 5 секунд.

Правило 3 секунд Игрок команды, которая атакует по правилам может находиться с мячом в штрафной зоне соперника не более 3-х секунд. Вне зависимости от того вошел ли он в зону с введением мяча или партнер ему отдал пас.

В баскетболе каждому игроку отводится определенная роль:

Плеймейкер или разыгрывающий защитник. Это первый номер команды (мозг). Он должен хорошо владеть мячом, а развивать высокую скорость.

Атакующий защитник должен уметь высоко подпрыгивать и легко прорывать защиту команды-соперника.

Центровой, основной играющий, должен быть атлетического телосложения. Он играет под кольцом и борется за подбор.

Легкий форвард, главной задачей которого является набор очков.

Задача тяжелого форварда – контроль мяча.

Прежде чем достигнуть высокого уровня, нужно пройти следующие основные этапы становления в баскетболе:

Новичок. Начало баскетбольного пути. Тренировки (уроки) проходят смешано между мужчинами и женщинами. Минимальное взаимодействие между игроками. Проводится общая разминка с игровыми упражнениями. Происходит оттачивание умений и навыков.

Любитель. Полупрофессиональные разминки, отработка основных навыков. Такие спортсмены уже хорошо оценивают игровую ситуацию.

Профессионал. Для такого спортсмена по баскетболу свойственны: отличное владение мячом, меткие трехочковые броски, резкие и точные пасы. Он знает каждое правило, беспрекословно выполняет команды тренера. Самостоятельно отрабатывает технические элементы баскетбола.

Заключение Таким образом, постоянное изменение игровых ситуаций требует высокой аналитической деятельности и быстрого выбора решения. В процессе игры можно получить высокую эмоциональную нагрузку и испытать большую радость и удовлетворение.

Закрепление достигнутых результатов и дальнейшее повышение уровня спортивного мастерства тесно переплетаются с массовой оздоровительной работой и квалифицированной подготовкой резервов из наиболее талантливых юношей и девушек. Наличие постоянной борьбы, которая ведется с помощью естественных движений (бега, ходьбы, прыжков), сопровождающихся болевыми усилиями, оказывает самое разностороннее воздействие на психологическую, физиологическую и двигательную функцию человека. Выполняя большое количество разнообразных движений в различном темпе, направлениях, с различными скоростями и напряжением, вы получаете благотворное воздействие на внутренние органы и системы организма. Разнообразие технических и тактических действий игры в баскетбол и собственно игровая деятельность обладают уникальными свойствами для формирования жизненно важных навыков и умений школьников, всестороннего развития их физических и психических качеств. Освоенные двигательные действия игры в баскетбол и сопряженные с ним физические упражнения являются эффективными средствами укрепления здоровья и рекреации и могут использоваться человеком на протяжении всей его жизни в самостоятельных формах занятий физической культуры.

Список литературы

1. Бузляков Н.А. Инновационные методы скоростно-силовой и технической подготовки баскетболистов // Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная рекреация. – 2018. – Т. 3, № 4. – С. 16-20.
2. Вавилов А.Л. Экспериментальная методика для развития координационных способностей с применением гимнастического батута и координационной лестницы у баскетболистов 10-11 лет / А.Л. Вавилов, Н.П. Гаврилов // Мир педагогики и психологии. – 2021. – № 10 (63). – С. 105-117.
3. Гвоздева К.И. Теория и методика обучения технике баскетбола : учебно-методическое пособие / К.И. Гвоздева, М.А. Комлев. – Москва : Изд-во Моск. Политеха, 2020. – 50 с. :
4. Колесникова Е.А. Тренажерные устройства в подготовке баскетболистов : учеб. пособие / Е.А. Колесникова. – Краснодар : КГУФКСТ, 2019. – 58 с.

5. Коломнец А.П. Поэтапный подход к формированию координационных способностей школьников с применением координационной лестницы // Наука-2020. – 2019. – № 3 (28). – С. 44-47.
6. Кугот К.В. Использование тренажёра «координационная лестница» для развития двигательных умений и навыков при изучении игры в баскетбол учащихся V-VI классов // Преподаватель года 2020 : сб. ст. – Петрозаводск, 2020. – С. 350-362.
7. Микита Л.П. Комплексное развитие специальной выносливости у баскетболисток студенческой команды / Л.П. Микита. – Хабаровск : Изд-во ТОГУ, 2020. – 162 с.
8. Нестеровский Д.И. Баскетбол : теория и методика обучения : учеб. пособие. – 5-е изд., стер. – Москва : Академия, 2010. – 335 с.
9. Облецова Т.А. Электромиографическая характеристика упражнений на координационной лестнице // Проблемы и перспективы физического воспитания, спортивной тренировки и адаптивной физической культуры : материалы Всерос. с междунар. участием науч.-практ. конф. – Казань, 2019. – С. 83-86.
10. Патент № 2659336 С1, МПК А61В 5/11, F63В 22/00 Способ оценки и развития координационных способностей / В.Е. Афоншин : № 2017138336 : заявл.: 02.11.2017 : опубл. : 29.06.2018.
11. Родионова А.Г., Яворская Е.Е. Внедрение и использование технических средств для обеспечения эффективности тренировочного процесса в бассейне // Вестник Хабаровского государственного университета экономики и права. – 2021. – № 1(105). – С. 142-147.

Түйін

Қазіргі заманғы баскетбол - бұл барлық қозғалыс түрлері болатын қызықты, әсерлі, эмоционалды, командалық ойын. Тиімді баскетбол сабақтары дене күшін дамытуға қолайлы жағдай жасап қана қоймайды, сонымен қатар дененің сағат механизмі сияқты бірқалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз етеді. Нәтижесінде ішкі секрецияның барлық органдары және дене жүйелері қолайлы әсерге бейім. Баскетбол денсаулыққа әсер етумен қатар ерік-жігерлі мінезді, тұрақты психиканы дамытады, жеке тұлғаның қарым-қатынас дағдыларын, бастамашылдығын арттырады. Мақалада баскетболдың дене тәрбиесіндегі рөлі талданады. Дене шынықтыру және физикалық белсенділіктің жақсы дене денсаулығын дамытуда, әртүрлі қозғалыс қабілеттерін қалыптастыруда, сондай-ақ жалпы эмоционалдық фонды нығайтуда маңыздылығы атап өтіледі. Ол үшін баскетбол сияқты спорт түріне негізделген дене жаттығуларының жүйесі ұсынылады. Сонымен қатар, мақалада дене шынықтыруға көп көңіл бөлінеді. Өйткені, бұл функционалдық мүмкіндіктердің тұрақты өсуі, тартылғандардың ерекше өнімділігі, сондай-ақ оңтайлы спорттық нәтижелерге қол жеткізу. Оқушылардың жылдамдық, күш, ептілік, төзімділік қасиеттерін дамытуға ықпал ететін дене шынықтыру.

Abstract

Modern basketball is a fascinating, spectacular, emotional, team game in which there are all kinds of movements. Effective basketball classes create favorable conditions not only for the development of physical strength, but also make the body work smoothly, like clockwork. As a result, all organs of internal secretion and systems of the body are amenable to favorable influence. Along with the impact on health, basketball develops strong-willed character, stable psyche, improves communication skills and initiative of the individual. The article analyzes the role of basketball in physical education. The importance of physical activity and physical activity in the development of good physical health, the formation of various motor abilities, as well as strengthening the general emotional background is noted. For this, a system of physical exercises based on such a sport as basketball is proposed. In addition, much attention is paid to physical training in the article. After all, this is a constant increase in functional capabilities, special performance of those involved, as well as the achievement of optimal sports results. It is physical training that contributes to the development of speed, strength, agility, endurance of students.

UDC: 81'22

S. Mamekova*, **Zh. Aitbekova**, **L. Yeszhanova**, **D. Torebek**

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's email: smamekova@mail.ru

THE IMPACT OF LATIN LANGUAGE'S EXTRALINGUISTIC ASPECTS ON ENGLISH AND ITS TERMINOLOGY

Abstract

Borrowing is a process caused by a whole complex of linguistic and extralinguistic aspects. At present, the English language is the product of a long historical development, during which it has undergone many-sided changes. English is very convenient for identifying the features of Latin borrowings. Since borrowing as a process is innate for each language and fundamental to the lexical structure of the English language in particular, the topic of this study is especially important for consideration. In the modern global communicative world, the Latin style positions itself as a complex with changed essential properties and the latest functions. Latin is now emerging as a universal civilizational code in a well-known communicative society. The article deals with extralinguistic aspects of the influence of the Latin language on the English language and its terminology.

Key words: international language, linguistic aspects, borrowings, new concept, terminology

Introduction. In the European legal integration debate, it is often recognized that the successful integration of a national system requires the development of a common legal language in Europe. The diversity of legal languages is a barrier to integration and thus this diversity should be reduced. This raises the question of whether Europe can have a common language of law when it does not even have a common legal system. If we look at the relationship between language and law, we come to a consensus that the language of law differs from all other subgroups of language in one important respect: while scientific language is considered a universal language used by scientists despite various social and cultural barriers, the language of law is culturally limited and intertwined with a particular society and its legal system. In previous centuries, Latin played the role of just such a common language of law that was used in systems of local law. In some sense, Latin can be called the mother tongue of Western European culture, which influenced the development of all major European languages. Its influence on the development of other languages begins with the conquests of the Roman army, which left an indelible mark on the vocabulary and syntactic structure of literary languages. Latin was brought by Roman soldiers, administrators, settlers and merchants to various parts of the growing empire. Sicily, Sardinia, Corsica, Dalmatia, as well as the southern and eastern coasts of Spain by the end of the third century BC. X. were under the control of the Roman Empire. The conquest continued until Trajan's capture of Dacia, when the Roman Empire reached its maximum size, including Britain in the far west and the Hellenistic possessions in the east, with the western borders at the Rhine and Danube. One of the consequences was the development of a common civilization, which has some differences from one country to another. Latin, the language of the new ruling power, from that moment was the language of government and administration, jurisprudence and legislation, trade and military operations [1].

Let's analyze the subtleties of improving the English literary language, in which Latin plays an essential role, which is explained by the history of England and the English language. The entry of Latinisms into the English language was indicated in the early period of its history, starting from the VI century. In the written Old English language, the Latin alphabet was used. In the era of the

Great Migration of the People, the Anglo-Saxons and the Romans conducted trade relations, which also favored the Romanization of the English language. During this period, the following borrowings are emphasized: arc guard "yard" (n.a. yard) < lat. hortus, art. wall "wall" (n.a. wall) < lat. vallum, ark.zvezda "road" (n.a. street) < lat. arc layer. cycen "kitchen" (n.a. kitchen) < apartment. seashell, stamps. soap "mill" (n.a. mill) < latinmollom, etc.

Since the seventh century, as a result of the invasion of Christianity in England, Latin was introduced as a church language, and therefore most of the borrowings are church terms: are. májister "teacher" (n.a. master) < latin magister,

arc. mcesse "mass" (n. a. mass) < lat. missa, arc. scifan "to prescribe" (n, - a. shrive "to confess") < lat. scribere et al. [2]. Finally, the multiplication of the English vocabulary with all kinds of Latin borrowings happened in the Renaissance (XIV - XVI centuries), when various sciences acquired their unrestrained formation, and interest in classical and translated literature increased. Latin, which had hitherto been considered the language of the church, became at that time the international language of the new secular science; thus, the problem of the formation of terms for new concepts in different sciences was solved. A lot of words that had previously acquired a bookish character have entered everyday living speech. Borrowed lexemes were represented not only by nouns, but also by other parts of speech: verbs - English locate "to place" < lat. loco, eng. separate "divide" < lat. separo, eng. irritate "irritate" < lat. irrito, eng. affect "affect" < lat. officio, eng. correct "correct" < lat. corrigo, eng. collapse "collapse" < lat. collaboration, eng. include "include" < lat. includo, eng. admit "allow" < lat. admit to, eng. permit "allow" < lat. permitió, as well as adjectives - English evidence "obvious" < lat. evidens, eng. obedient "obedient" < lat. oboediens, English patient "patient" ^ lat. patiens, English senior "senior" < lat. senior and many others.

Greek and Latin are recognized as "not national, but probably cosmopolitan languages, uniting diverse and multilingual state formations of the ancient era and the Roman Empire" [3]. It is often mentioned that "the book Latin language was a solid tracing paper from Greek when restoring the mostly specific sound of the dictionary with many, however, Greek inclusions". But in Europe, Latin was destined to become the language of science. This is explained by a number of prerequisites:

1) unlike other languages of that time, Latin was a language that had reached a high milestone in its improvement;

2) in the Middle Ages, Latin already functioned as an international language, but with limited regulations: it was considered a "tool" of clerical writing, within which science also developed;

3) during the Renaissance, the Latin language mixed ancient, philosophical, humanistic and folk attributes, which greatly expanded its vocabulary, "combining all the elements of the spiritual life of Europe".

Terms of Latin origin prevail in any science [4], they play a major role, which is associated with the requirements of formation and its place in the branch of scientific knowledge as a whole. The terminological vocabulary of the Latin language has been largely enriched by Greek terms, therefore, in such sections of medical science as nosology and pharmacy (they were the ones that made up ancient medicine), an abundance of Grecisms (terms borrowed from the Greek language) is found. There are several reasons for this:

1) ancient Roman medicine in its perfection was based on the Greek medical heritage, the medicine of Hippocrates and the Alexandrians;

2) the Greek language was called upon to fill in the shortcomings in the Latin medical nomenclature, since Latin was poor in medical designations (the names of ailments, famous from time immemorial and existing in Greek form, were given by Greek physicians and were heard by the Romans from Greek doctors who used in Rome);

3) Greek designations were used along with Latin terms; the latter turned out to be too general and did not contribute to the distinct individualization of diseases (in this case, the Greek words became the source of synonymy in Latin) [5].

It should be noted that, in addition to historical factors that influenced the addition of terminology by Latinisms and neo-Latinisms, there are also ethical factors. The desire for euphemism also leads to the need to use borrowings in the language system.

The study of extra linguistic factors affecting the English language allows us to conclude that the vocabulary, including the terminology of national languages, was significantly improved by borrowing words from Latin due to the peculiar living conditions of the peoples of Europe, such as the long possession of Britain by the Romans (for almost four centuries) and the heyday of classical philology in the Renaissance, which became a prerequisite for the mass development of the works of Latin authors [6]. At the same time, the extensive use of Latin as an international language of science has played a greater role in English than, for example, in German and, especially, in Russian. Thanks to this, the Latin language has generated and linguistically consolidated the historical course of improvement of the studied branch. Latin served not only as a means of replenishing the language of medicine, but also as an intermediary language through which Greek components entered all European languages. The choice of Latin as the intermediary language in the scientific world depends on the interrelation of not only extra linguistic, but also linguistic factors.

Even though the analysis was only carried out among 182 borrowings, if we add the total results of each category, the resulting number is higher. This has to do with the fact that some of the borrowings selected were categorised within more than one category in the same entry. Therefore, we find borrowings that were introduced as nouns and adjectives, such as ubiquitous (OED s.v. ubiquitous n. and adj.), or adjectives and nouns, like habitual (OED s.v. habitual adj. and n.); adverbs, nouns and adjectives, like magna cum laude (OED s.v. magna cum laude adv. (n. and adj.)); and interjections and nouns, as in the case of Q.E.D. (OED s.v. Q.E.D. interj. and n.1). As expected after considering the theoretical introduction, the three most common categories that borrowed from Latin are nouns, adjectives and verbs. Nevertheless, the category of nouns prevails over the others, since the number of words that belong to this category doubles the number of adjectives in the list compiled for this study. Moreover, verbs represent a very small part of the analyzed lexemes, since only twelve of the 182 selected words belonged to this category of words. As for the other categories, the number of words belonging to them is small, so we can verify that borrowings were not so common in these parts of speech. Here it is important to indicate the fact that the number of words belonging to each of the categories remains stable throughout the study period, thus, the conclusions emphasized earlier can be equally applied to different centuries, with the exception of the absence of verbs in the eighteenth century [7].

Conclusion. After having considered the different parts of speech, I will provide now some examples of the words analyzed for the purpose of this study. The sixteenth century was the moment of nouns like aback, barkary, cadaver, fabular, habition, jacture, napellus and obduction; adjectives such as ebullient, macerate, narratory, obcaecate, pacificatory and rabid; and verbs like fabricate, labefact and macerate. 34 nouns, 14 adjectives and 3 verbs out of the 122 nouns, 58 adjectives and 12 verbs analysed in this study were borrowed in this century. Only one of the words selected from this century belongs to the category of adverbs, which is the adverbial phrase ab eterno. It is interesting to see that we can even find the borrowing of a Latin combining form in this century. The combining form mentioned is zenzi-, which was borrowed from post-classical Latin zensi-. This combining form was used in the sixteenth and seventeenth century, mainly in adaptations of Latin words carrying a mathematical meaning (OED s.v. zenzi- comb. form).

References

1. Galakhova, A. A. Latin borrowings in the English language of law / A. A. Galakhova. - Text: direct // Modern Philology: materials of the IV Intern. scientific conf. (Ufa, March 2015). - Ufa: Summer, 2015. p. 107-109. — URL: <https://moluch.ru/conf/phil/archive/137/7525/> (date of access: 12/13/2022).

2. Pyish B.A. History of the English language: a textbook for higher ped. educational institutions. Leningrad: Enlightenment, 6th ed. 1973. - 351 p. (1st edition appeared in 1935).
3. Zhirmunsky V.M. National language and social dialects: L.: Goslitizdat Publ., 1936. 297 p.
4. Superanskaya A. V. General terminology: Questions of theory / A. V. Superanskaya, N. V. Podolskaya, N. V. Vasilyeva. 6th edition, stereotypical. M.: Book house "Librocom", 2012. - 288 p.
5. Latin and Greek Terminology. (n.d.). Medical English, 115–131. https://doi.org/10.1007/3-540-30584-x_6
6. Extralinguistic aspects of language attrition. (2011). Language Attrition, 69–70. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511852046.007>
7. Sosedova, V. S. (2012). Extralinguistic Aspects of the English Concept Stiff Upper Lip. MGIMO Review of International Relations, 6(27), 259–264. <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2012-6-27-259-264>

Түйін

Кірме сөздер – лингвистикалық және экстралингвистикалық аспектілердің тұтас кешенінен туындаған процесс. Қазіргі уақытта ағылшын тілі ұзақ тарихи дамудың жемісі болып табылады, оның барысында ол жан-жақты өзгерістерге ұшырады. Ағылшын тілі латын кірме сөздерінің ерекшеліктерін анықтауға өте ыңғайлы. Процесс ретінде Кірме сөздер әр тіл үшін туа біткен және әсіресе ағылшын тілінің лексикалық құрылымы үшін іргелі болғандықтан, бұл зерттеу тақырыбы ерекше назар аудару үшін маңызды. Қазіргі жаһандық коммуникативті әлемде латын стилі өзін маңызды қасиеттері мен соңғы функциялары өзгерген кешен ретінде көрсетеді. Латын тілі қазір белгілі коммуникативті қоғамда әмбебап өркениеттік код ретінде пайда болуда. Мақалада латын тілінің ағылшын тіліне және оның терминологиясына ықпалының экстралингвистикалық аспектілері қарастырылған.

Аннотация

Займствование – это процесс, обусловленный целым комплексом языковых и экстралингвистических аспектов. В настоящее время английский язык - это продукт длительного исторического развития, в процессе которого он подвергался разносторонним изменениям. Английский язык является весьма удобным для выявления особенностей латинских заимствований. Так как заимствование как процесс является врожденным для каждого языка и основным для лексической структуры английского языка в особенности, тема данного исследования является особенно важной для рассмотрения. В современном глобальном коммуникативном мире латинский стиль позиционирует себя как комплекс с измененными сущностными свойствами и новейшими функциями. Латынь сейчас складывается как универсальный цивилизационный код в известном коммуникативном обществе. В статье рассматриваются экстралингвистические аспекты влияния латинского языка на английский язык и его терминологию.

UDC: 81'22

S. Mamekova*, A. Kudasbekova, M. Baidabekova, S. Tomarbayeva

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's email: smamekova@mail.ru

LINGUISTIC AND TERMINOLOGICAL PROBLEMS OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS'S TRANSLATION

Abstract

In the modern socio-cultural context, there is a growing interest in translation, especially translation related to certain areas directly related to practical life: technology, medicine, communications, commerce, the legal sphere, etc. Scientific and technical publications have grown (scientific manuals, user manuals, articles, specialized books, abstracts, etc.), as well as an increased demand for their translation in the market due to the speed with which this sector and the corresponding language developed. Thus, the training of linguistic and intercultural mediators in the field of specialized translation is necessary. Thematic field represents the level of complexity of the text associated with scientific and technical terminology, since specialized texts deal with a specific thematic field, which requires the translator to have sufficient knowledge of the terminology and a good understanding of the source text. We have considered linguo-terminological problems of scientific and technical texts translation in this article

Key words: international language, linguistic aspects, borrowings, new concept, terminology

Introduction. Various studies have described in detail the features of specialized languages. Although the approaches and perspectives are different, and some of them are of more interest to translators than others, the systematization of the characteristics of the scientific and technical language has made it possible to better understand the language used in this field.

The studies of the functionalists (Golovin BN, Kobrin R.Yu.) are of particular interest because they have shown us the absence of watertight compartments between specialized and non-specialized languages, also called common or general language [1]. These propositions that defend the *continuum* take a more reasonable approach than those that assert the existence of well-defined boundaries. It should not be forgotten that studies have shown that even in texts with a higher degree of specialization, a third of the terms are part of what we call the general language [2].

Various analyzes have also shown that a specialized language is not monolithic: it has internal differences due to the multiplicity of areas of knowledge (horizontal or thematic division), as well as various pragmatic situations (vertical or stylistic division).

Compared to works of an idealizing nature, in which such characteristics as accuracy, objectivity, or universality are given to the scientific and technical language, empirical studies devoted to the analysis of textual reality turned out to be more interesting. These works made it possible to learn that the texts are not a single terminology, even within the same language, or an opaque and connotative language. For this reason, we now know that accuracy, neutrality, and economics are the goals towards which discourse in these fields should strive [3].

For translation in the scientific and technical field, research in the field of terminology is also of decisive importance. It has been argued that terminology represents "a key part for specialists (...), is the basis of specialized thinking" [4]. Interest for mediation performed by translators and interpreters in these areas.

Initial and foundational proposals, such as a general theory of terminology, aimed at normalizing terms and concepts, give way to other orientations. This refers to the communicative

theory of terminology or the cognitive theory of terminology based on the principles of cognitive semantics [5].

Research in this area should allow a scientific and technical translator to find answers both to point terminological problems that arise when performing a specific translation, and to other problems of a more general nature that are not specific to a particular text. According to Komissarov V.N., the first case corresponds to the so-called "terminology in translation", a point terminological work carried out by the translator himself. In the second case, it is about "terminology for translation", which focuses on the development of useful tools for translators [6].

In this area, the development of terminological databases is very useful for scientific and technical translators. Do not forget that - according to Google sites - 60% of the time spent on specialized translation is spent on terminological search.

However, the evolution of approaches in the field of terminology and the development of terminology (with an emphasis on the study of knowledge conveyed by terms) have also influenced the characteristics of these tools. He moved from term-oriented term databases to conceptual databases [7].

Currently, knowledge management systems are being used and developed that allow the creation of terminological knowledge bases, characterized by a linguistic component that they add to the knowledge base. In line with this new perspective, projects such as COGNITERM from the University of Ottawa, which developed a terminological knowledge base using the CODE (Conceptually Oriented Design Environment) knowledge manager, or ONCOTERM, a bilingual information and resource system based on the ONTOTERM terminological knowledge manager, developed at the University Granada.

These multilingual terminological knowledge bases make it possible to better respond to the needs of translators and interpreters as they facilitate access to non-static information and provide contextualized and conceptual information.

Although terminology research has been very productive in creating tools that facilitate translation activities, it is necessary to continue to delve into this line. A report from the POINTER project noted a number of unresolved issues related to terminological resources, including the creation of quality resources, the development of specialized multilingual resources for innovation areas, and the introduction of standardized methodologies [8].

More specific issues can also be noted, such as the attention of some authors to such an aspect often encountered in scientific and technical translation as graphic diagrams or diagrams contained in texts. These elements of a paratextual nature, which are crucial to the understanding of such texts and often cause problems for translators precisely because of their schematic nature and condenser of concepts, have not been sufficiently studied.

Having said all of the above, we should note that translators working in the scientific and technical field know that problems of a linguistic and terminological nature are important, but they are not the only ones, and not even the most difficult ones. As scientists has already pointed out, arguing that terminology is the only problem in scientific and technical translation can be "a free insult to those who practice this type of translation" [9].

Directly related to the issues that we mentioned above are documentation problems, which are currently closely related to terminology.

Possession of knowledge on the subject matter addressed in the texts is crucial, and this creates another major challenge for translators in scientific and technical fields, since it is necessary to have the necessary knowledge to document and obtain information of a different nature on various issues.

At present, the information society provides an unstoppable growth in the amount of data that we have. The Internet has become an indispensable tool for solving documentary problems in translation. This facilitates quick access to a large number of constantly updated sources, even on very specific topics. Text files unimaginable a few years ago can be accessed in seconds. The

changes that led to the development of the network are so great that they are compared with the changes that arose in the past in the printing house.

Given this vast amount of information, selecting documentation sources that aim to limit searches in terms of efficiency and cost-effectiveness is essential to avoid problems associated with excessive information. The input provided by research developed in this field can also greatly help the scientific and technical translator.

Tasks related to indexing documents, creating a database to search for information in various areas of knowledge, developing a strategy for searching and structuring various areas of knowledge, are most useful for practice, a translator (in addition, for the specialists themselves).

In the process of searching for documents, scientific and technical translators often face problems associated with the predominance of Anglo-Saxon sources, as well as the presence of decontextualized data that is separated from a specific culture. This predominance of English or English-translated documentation sources requires careful use of these sources. A detailed analysis in many cases shows a dependence associated with the hasty translation of the original into English.

This is a good example of the relationship between terminology and documentation, which some authors call "two-way relationships" [10] — and how important it is for translators to have adequate and representative sources.

With regard to issues related to research in the field of documentation and their contribution to scientific and technical translation, the great usefulness of working with the corpus in this area should be noted. In addition to the specialist corpus that we will discuss below, the Internet now allows the development of a custom corpus. These are virtual corpora developed by translators themselves based on documentation available on the web [10]. They are an interesting tool for solving problems of various nature (thematic, terminological, textual, stylistic, etc.).

The cost-effectiveness they demonstrate for professional practice is also tested in their application to the training of specialized translators.

The translator's specialization in some of the different fields and sub-domains that are part of the scientific and technical field usually stems from market demands in the languages and cultures with which he works. There are now many resources and tools available for translators who provide documentation. However, it should be noted that the amount of resources varies greatly depending on the areas of specialization and languages. The documentation available for a translator of terminological texts from Kazakh to English is much larger and sometimes more reliable than the documentation available for the English-Russian combination, and, in turn, much larger than the existing one, for example, for translation from English language in the same area.

Therefore, research should intensify its efforts in these most resource-intensive areas.

Aspects related to linguistic, terminological or documentary issues related to scientific and technical translation deserved a lot of attention from theorists, this does not apply to aspects of communication issues and various pragmatic situations.

Translation theory has taught us that translation is communication, and this also applies to scientific and technical translation. A translator who specializes in these fields must be aware of and analyze the various situations in which he develops his mediation work so that he can guide his strategies and carry out his work effectively.

Thus, the recipients of a terminological text, referring to the field, can be of a very diverse nature, and not only specialists or professionals, but also people from a family or social environment in a broad sense, etc. Since translation is not only a technical problem, but also an individual and social demand, it is necessary to carefully perceive the circumstances that determine the communicative situation.

In the same way as the new model, scientists take into account situations that are, at least in part, determined by the social environment and, therefore, affect the entire society. Thus, the combination of seeing the text as an individual problem with a social model that fits into a larger context and includes the entire society in its solution, as shown in the table below:

The demarcation of the translator's own competencies is one of the aspects that research focuses on, both for its theoretical interest and for its academic implications.

Tissen, one of the theorists involved in the analysis of the elements that make up the competence of a translator, defines four areas of knowledge and training of a translator: grammatical competence, sociolinguistic competence, discursive competence and strategic competence [11].

As you can see, some features that are directly related to text production stand out among them. The ability to adapt translation to the contextual situation will be included in the second of the core competencies. While the ability to produce texts of different genres that are suitable and accepted by the recipients of the arrival culture will be peculiar to the third.

A translator of scientific and technical texts must know the features of text implementations that are characteristic of his field of specialization in the cultures and languages with which he works. The data presented by the studies also help in translation activities.

Translation has always been interested in trying to systematize textual characteristics, using various approaches for this, some more successful than others. Although traditional typologies based on idealistic approaches and the illusion of scientific objectivity turned out to be insufficient to take into account the complexity of texts and their multifunctional nature. Perspectives have evolved and analyzes have adapted more to textual reality to account for it.

In this sense, approaches that offer the replacement of traditional restorative typologies with a prototypical concept are crucial. This new orientation is based on the natural tendency of people to categorize not strictly, but with fuzzy boundaries. In these categories, the core is determined, in which the most representative elements of the prototype are concentrated, while the less representative elements are removed from this core and are located in the border zone.

This prototype-based approach is where the concept of a textual genre settles. A concept that refers to textual categories that native speakers of each language recognize by their formal characteristics and the situation in which they are used. That is, prototypes specific to each community, associated with certain social situations. They are characterized as central to intersemiotic communication to the extent that they use an identifiable system of signs in a particular cultural realm.

This connection of genres with the specific socio-cultural reality in which they occur is of crucial importance for the translator, since he, as an intercultural agent, must know what these general patterns or patterns that are specific to the languages he works with look like.

In the same field of knowledge, there are different text genres that have differentiated discursive functions and characteristics, but at the same time, all texts in one field represent elements of intertextuality. Their inclusion in a common conceptual framework creates a dependency from which their intelligibility follows.

This presence of a number of common elements in some texts does not contradict the fact that each text is unique, that they are open systems, and therefore it is impossible to accurately predict or describe them. We all know that there are some texts that are "more prototypical, more culturally fixed (...) and allow for less individual variation" [12].

From a textual point of view, the fact that these texts are closer to their prototype makes them more predictable. These are texts that have a more "automatic" character, they are designed more carefully to provide a result that is already guaranteed, since the comprehension effort they require from the recipient is less.

In the scientific and technical field, such an analysis of the common features present in genre-defining texts, the so-called textual conventions, is of particular interest, since the largest volume of translated texts consists of ordinary texts. It is also an area in which textual works come from people who, although belonging to different cultural and linguistic areas, share a common work environment, media, and similar communicative intentions.

Translation theory has paid attention to textual characteristics for reasons related to quality improvement in both professional and didactic activities. Translators also draw on research in other

areas, such as specialized languages, which has also deepened these issues, since the systematization of prototypes allows the development of schemas that facilitate the preparation of texts. Of the various works on gender studies, one can cite the work of Eggins, which analyzes a research article in English with the aim of improving the teaching of academic English. Also well known are studies by Munday, who explores the differences between scientific genders using grammatical functions or the work of Byrne.

Conclusion. All of these studies are undoubtedly interesting and have yielded data relevant to translation in the scientific and technical field, but the concept of gender still needs to be further defined. A review of the various works available shows that, in fact, this concept has not yet been precisely demarcated.

Deepening research on gender to provide data on commonly accepted traits of the most relevant genres remains critical to being able to draw representative conclusions about how they function across languages and cultures. This type of work is of great interest in the scientific and technical field, but for this it is necessary to develop models that use a communicative approach and offer representative data.

One approach that we believe could yield interesting results in said line is that it combines the methodology provided by corpus studies applied to translation with the textual agreement analysis model established by functional stylistics.

Of the various types of corpora, the most interesting for scientific and technical translation are corpora consisting of specialized texts of a multilingual nature. Currently, corpora with these characteristics already exist, but important work remains to be done so that translators can have representative corpora for the various fields and sub-regions of the science and technology field in different languages.

Although at first the discussion of corpora was focused on how they should be formed, the current focus is on how to view and analyze the data they provide us. It is critical to develop targeted translation models that allow this data to be analyzed in order to provide results of interest to translators.

In this sense, we consider the model provided by functional stylistics to be appropriate, since it offers a model of textual analysis of a communicative nature—the one of greatest interest in translation—which is characterized by:

a) consider texts as communicative units that arise in communicative situations of a different nature, noted in social and cultural terms.

b) establish a number of parameters present in the texts with the help of markers that allow you to analyze the structural and functional characteristics of these texts.

c) providing data on communication strategies specific to each situation in different languages, which is part of the textual competence required by professional translators.

We believe that such studies are crucial for scientific and technical translation, allowing:

a) development of textual analysis specifically designed for translators and focused on specific areas.

b) development of analysis based on empirical research.

c) linking theoretical research and written practice by establishing a constant flow between them.

d) development of tools to promote the development of translation skills and training programs for professional translators in the areas under consideration.

e) providing data to improve the quality of translations.

References

1. Golovin B.N., Kobrin R.Yu. Linguistic foundations of the doctrine of terms. Moscow, Higher school, 1987. -103 p.
2. Budagov R.A. Introduction to the science of language. Moscow, Nauka, 1965. 137 p.

3. Kurmanbayevich Sh. Public policy and terminology issue. Egemen Kazakhstan, September 30, 2003.
4. Kurmanbayevich Sh. Terminology. Textbook. –Almaty: Atlas, 2014. –243 p.
5. M. Malbakov. The researcher of the structural basis of explanatory dictionaries of the Kazakh language: Tiltanym. 2015; (1):3-9. (In Kazakh).
6. Komissarov V.N. Translation theory (linguistic aspects). Moscow, Nauka, 1990. -240 p.
7. State program for the use and development of languages for 2001-2010. Approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 7, 2001 50550 // Terminological collection - Terminological collection. –Almaty: Sozdyk-Slovar, 2002. –p.76-95.
8. Zhaksybayeva F. Pragmatic function of the newspaper text (according to the newspaper materials published in the Kazakh language). Cand. dis. author's ref. Almaty, Gylym, 2000. –32 p
9. Aldasheva A., Akhmetzhanova Z., Kadasheva K., Suleimenova E. Official documents. – Almaty, Gylym, 2001. –216 p.
10. Sheremetyeva S. O. On the issue of electronic resources professional vocabulary / S. O. Sheremetyeva, P. G. Osminin, E. S. Shcherbakov // Bulletin of SUSU. Series "Linguistics". - 2014. - V. 11, No. 1. - pp. 57–63.
11. Tissen Yu. V. Internet in the translator's work [Electronic resource]. Access mode: <http://utr.spb.ru/recommendation.htm>
12. Eggins S. *An Introduction to Systemic Functional Linguistics*, - 2014. Londres: Pinter Publishers.

Түйін

Қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайда аудармаға, әсіресе практикалық өмірмен тікелей байланысты жекелеген салаларға: технологияға, медицинаға, байланысқа, коммерцияға, заң саласына және т.б. аудармаға деген қызығушылық артып отыр. нұсқаулықтар, пайдаланушы нұсқаулығы, мақалалар, мамандандырылған кітаптар, рефераттар және т.б.), сондай-ақ осы сектордың және сәйкес тілдің даму жылдамдығына байланысты нарықта олардың аудармасына сұраныстың артуы. Осылайша, мамандандырылған аударма саласында лингвистикалық және мәдениетаралық медиаторларды дайындау қажет. Тақырыптық өріс ғылыми-техникалық терминологиямен байланысты мәтіннің күрделілік деңгейін білдіреді, өйткені арнайы мәтіндер аудармашыдан терминологияны жеткілікті білуді және бастапқы мәтінді жақсы түсінуді талап ететін белгілі бір тақырыптық саланы қарастырады. Бұл мақалада біз ғылыми-техникалық мәтіндерді аударудың лингвистикалық және терминологиялық мәселелерін қарастырдық.

Аннотация

В современном социокультурном контексте возрастает интерес к переводу, особенно переводу, относящемуся к отдельным областям, непосредственно связанным с практической жизнью: технологиям, медицине, связи, коммерции, правовой сфере и т. д. Выросли научно-технические издания (научные пособия, руководства пользователя, статьи, специализированные книги, рефераты и т. д.), а также повышенный спрос на их перевод на рынке вследствие скорости, с которой развивался этот сектор и развивался соответствующий язык. Таким образом, необходима подготовка лингвистических и межкультурных посредников в области специализированного перевода. Тематическое поле представляет собой уровень сложности текста, связанный с научной и технической терминологией, поскольку специализированные тексты имеют дело с конкретным тематическим полем, что требует от переводчика достаточного знания терминологии и хорошего понимания исходного текста. в данной статье мы рассмотрели лингво-терминологические проблемы перевода научно-технических текстов.

UDC: 81'25

S. Mamekova*, S. Kurbanbayeva, Sh. Serikbayeva, Zh. Dzhunusbekova

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, Tashenov University, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's email: smamekova@mail.ru

ACQUISITION OF TERMINOLOGICAL COMPETENCE IN SCIENTIFIC AND TECHNICAL TRANSLATION AMONG STUDENTS

Abstract

Ignorance of translation tools, coupled with a work methodology that does not consider terminological research as a fundamental part of the translation process, and in some cases limited knowledge of the language itself, did not lead to very good results. All of the above affects the level of students' education, who experience great difficulties in translating scientific and technical terms, which, as shown by the translation exercises proposed in our work, and the answers to questions and questionnaires.

It is for all these reasons that we consider it necessary to implement a different system of work in teaching scientific and technical translation and, above all, continuity in the training of teachers, since we consider it to be very insufficient. In this article, we intend to make some methodological suggestions based both on the results of our questionnaires and on the results of academic research, especially regarding the situation of English language teaching in Kazakhstan.

Key words: text, glossary, translation, proficiency, memory, student

Introduction. Acquisition of terminological competence in scientific and technical translation among students.

Students embarking on the study of scientific and technical translation must accept the fact that their choice is a continuous learning process that does not end after graduation. This process of constant updating should include not only new concepts and terms directly related to scientific and technical translation, but also the knowledge of those tools that will facilitate their work, as well as the study of the professional market and constant familiarization with the fields in which they work those who work. That is, scientific and technical translation involves the act of research and acquisition of new constant competition [1].

In recent decades, we have witnessed an extraordinary acceleration of technological progress, an educational revolution that integrates different didactic models that are much more flexible than traditional forms of education, and interactions and globalization of the labor market that offer limitless opportunities for competent workers. All this means that a scientific and technical translator, in addition to special knowledge in the field of translation, needs specialization in various technical aspects of his professional field.

In preparing for a transfer, the student should imitate, as far as possible, the various professional situations in which the world of work technical translation represents. To do this, they must break the habit of treating the translation they encounter as a mere academic exercise and approach their task as if it were a professional assignment, with a specific deadline and precise quality standards [2].

In the case of translating scientific and technical texts, students must face the translation task by completing the following tasks:

- 1) Read the text for translation
- 2) Prepare a work plan
- 3) Start an investigation
- 4) Prepare a corpus and a thematic glossary.

5) Prepare translation

6) View translation

The first task that needs to be done is to become familiar with the text to be translated, this involves reading the text in detail, although this seems like an obvious step in the process, it is important that it is done correctly, as this activity will dictate the content and ways of solving the following tasks. The main tasks of reading the text should be to identify the author's intention, the type of text, the target audience, the means of publication, the translator's acquaintance with the presented topic, the level of complexity with which unknown linguistic terms are presented in the text. The translator and any other relevant aspect that will affect its translation [3].

As soon as the first approximation to the text is completed, the translator can start developing a work plan, in which the date of its delivery should be noted, based on this, the translator will be able to extrapolate the real time that he has. to complete the translation, this time should be divided into the following four tasks:

1. Research process
2. Preparation of the corpus and thematic glossary.
3. Translation preparation
4. Translation review

Each of these tasks will be given a certain amount of time, depending on the level of familiarity with the text and its complexity for the translator. The work plan should also contain the translator's assistance resources that the translator has to carry out their task. These resources may increase as the investigation progresses, so the work plan should be reviewed throughout the process.

After the work plan is drawn up, the translator must proceed to the research task. This task involves knowing certain translation tools and reading a significant amount of documentation. The relevance and organization of this task will greatly help in achieving the goals. that are meant for him [4].

Developing a corpus of texts and a glossary will be of great help when it comes to translating the text effectively, it will also increase the quota.

Documentation has already been analyzed, which will become part of future translation tools and will help create a technical translation memory. When the process of translating a text begins, it is important to observe clear and specific wording. Finally, the translator should always check his work.

Preparation of terminology.

Developing your own glossary is one of the fundamental steps in the process of scientific and technical translation. Unlike literary translation, scientific and technical translation has fewer terminological resources such as special dictionaries and glossaries, this is due to the terminological specialization of each industry and scientific and technological progress, which forces us to constantly create new terms.

Terminological research should be carried out by reading, researching and consulting with experts in the field to be treated. Reading materials related to this area should mainly cover specialized journals, academic articles, quality press and web pages of the main companies in this sector. From this reading, the student can become familiar with scientific and technical terms and begin to create their own glossary [5].

Computer readiness.

The creation of terminological glossaries requires constant labor discipline, however, there are some technologies that will help the translator in this activity, it is important that students begin to get acquainted with these tools as early as possible.

New technologies allow students to access tools that can facilitate the process of translation, as well as help in professional organization of work. Students should begin to become familiar with the use of these tools during their training period in order to enter the labor market with a working knowledge of them.

Acquisition of terminological competence related to scientific and technical translation

The government is aiming to expand the quantity and quality of the skills of these specialists, however, as we saw in the previous chapter, the demand for teachers has increased significantly due to the breakneck growth of higher education in Kazakhstan, in addition to the failure of the eighties, reduced the number of certified teachers in the first batch of English philology graduates. This stampede of professionals who had to leave teaching to build their future in other professional fields has affected the quality and professionalism of teachers. As we pointed out earlier, there are few specialists in the field of teaching translation into English between the ages of 40 and 60, which gives them experience and knowledge. Many teachers who begin their educational duties by leading classes of students today are hired as soon as they graduate without completing a didactics specialization or a period of work experience where they can learn from other professionals.

Our research work, through interviews with teachers, also reflected the apparent unpreparedness of teachers of a qualified professional translator in the scientific and technical field from English to Kazakh. Does cultural sensitivity affect the process of scientific and technical translation from English to Kazakh? How? What is the level of students in the English master? It was "I don't know" or lack of knowledge in translation support tools such as bilingual (English/Kazakh) or multilingual databases for scientific and technical terms, out of ten professors only one named the language database.

On the part of the administration associated with education, market requirements, student needs and teacher training levels must be determined in order to implement an appropriate curriculum. Teachers must clearly know the levels of English required for each of the learning cycles, distribute students according to their language levels and adjust classroom assignments in accordance with these levels. Considering that the number of hours of the subject of translation within the English Philology degree is being adjusted, the faculty should adjust the plan so that all subjects are connected to each other, so that the curricula complement each other, clearly linking them and connecting them in the connections between each of the subjects .

Pedagogical training

- Selection of didactic texts

The selection of suitable texts for the practice of scientific and technical translation should be a planned process that meets the goals specified in the curriculum, the skills of students and the expectations of the labor market. All these questions will influence the choice of the corpus of texts that will become part of the didactics.

In the case of scientific and technical translation, teachers should include real texts in their glossary text, i.e. texts taken from industry, academia and the media. Selected texts should be authentic, complete, relevant to various fields and up-to-date.

Texts used in the classroom should come from trusted sources such as specialized journals, published articles, manuals, the press, etc. Including texts not specifically designed for teaching purposes will enrich the translation activity. Introducing these texts into translation activities will introduce students to the types of texts they will find in their professional lives, which will introduce them to the reality of the profession and increase their motivation to complete the assignment. It is also important that these texts be complete, and by this we mean that they contain all the reasoning, even if they are fragments of longer texts. This is important for the student to correctly grasp the intent of the translated text and act accordingly.

The variability of texts, in our opinion, is very important in teaching translation. On the one hand, the variability of the glossary of texts should cover most of the linguistic problems of the English language for Kazakh students, it should also be representative of all genres of expression so that students can come into contact with different forms of discourse depending on the purpose of the issuer, the context and the characteristics of the recipients. Among the texts related to scientific and technical translation, the type of texts can be patents, operating instructions, catalogs, scientific and press articles, notes, etc.

From a pedagogical point of view, the use of these tools as part of educational tasks helps students to become familiar with it in the classroom. Teachers must update their curricula to adapt to new technologies and prepare students with tools that will become useful in their professional lives. The use of traditional tools such as specialized dictionaries is insufficient and certainly outdated, the process of preparing and publishing them means that these tools are several years out of date in their respective specializations, electronic tools can be instantly updated, so they provide much more reliability than traditional dictionaries .

Creating glossaries is a common practice in teaching scientific translation, and teachers should practice these tasks by introducing students to some of the tools to make them easier to create. Creating glossaries enhances documentation and provides a source of terminology and phraseology that they can use and expand throughout their careers.

Learning Activities Scheduling translation tasks in the classroom should aim to provide students with the tools and guidance to resolve translation, in our opinion, they should guide students in research opportunities, direction of activities, search for material and generally open up the possibilities of options, that they have to satisfactorily solve their problems.

In developing specific tasks for scientific and technical translation, we will deviate from the specific teaching of English in order to focus on all these aspects of translation support. This approach is important due to the fact that scientific and technical translation cannot cover in-depth knowledge of all sciences and technologies, in fact, specific terminology is more or less unknown even in the native language, so the approach should be focused on solving this lack of knowledge and on how to acquire them self-taught.

Assignments should include some translation assistance tools. Available on the market, examples of which we gave in the previous section. The choice of the same by teaching staff will depend on their own knowledge and proficiency in them, however, teachers should make an effort to familiarize themselves with and include those that provide greater utility for translation, either because of their accuracy or because of their implementation.

As a precise example of the types of tasks that can be performed, as always related to scientific and technical translation, we present below:

Activity 1- Development of the hull

Goal - Practice building a corpus by compiling. Semi-automatic development of texts. This activity should be carried out throughout the year, students should collect a minimum number of documents related to the text presented in the lesson for translation. Students need to become familiar with the information gathering process and document it. In the following, the tool chosen by the teacher to create the corpus and glossary will be presented, these tools in almost all cases have certain common applications, such as the creation of commonly used words, lexical packages and the use of agreement. The lesson will offer several tasks related to the use of the tool, such as semi-automatic creation of the corpus, another task that students can perform is the creation of lists of relevant words that can be arranged in alphabetical or alphabetical order. by frequency of occurrence, they can also practice ignoring variants of words such as articles, prepositions or adverbs that should be practiced in general translation lessons, and thus create a short glossary.

Activity 2-Contextualization and special terminology

Purpose - To design a text for work in an appropriate scientific and technical context - mastering special terminology.

Development - The class is based on the concept of a "Master Class" in which a specialist in the field of texts is invited to translate, interactive classes are an opportunity for students to ask an industry specialist questions about terminology, industry and even his professional capabilities. Students can complete several tasks taken from the workshop, such as writing a short essay to frame the context of the text and inserting new terms learned from the class's corpus tool. It should be noted that a "specialist" can be a text-related professor, an industry representative, profile journalists, etc. Many professionals accept free invitations from universities to read to contribute to the education of future professionals.

Activity 3-Practice reading comprehension

The goal is to understand the logical sequence of texts, to highlight the main thoughts, to identify the differences between the two concepts. Development: The idea of these tasks is to exercise reading comprehension in a dynamic and varied way, texts to be considered will be broken up and students will be asked to re-arrange them in the correct order. In a logical order, in addition to extrapolating the main idea of the text and comparing it between students, finally, students will have to compare similar texts in the curriculum in which they are dealing and identify differences between the concepts they reveal.

Activity 4- Practice translating scientific and technical terms.

The goal is to choose a term in Kazakh that is best suited for translating a scientific and technical term into English.

Development - The class is divided into groups of a maximum of 4 students, each group is given to translate 5 scientific and technical terms related to the world of pedagogy, together students must translate the terms using all the translation aids at their disposal and find at least two academic texts on Kazakh, which include these terms. After the translation, the groups will present their translations to the class, arguing their suitability for the chosen terms, as an assignment, students will have to translate in their free time a full text containing some of the terms used and other new ones.

Conclusion. Increase the number of teaching hours of translation and interpretation within the framework of the study of philology in English.

Presented above, we offer the following general recommendations:

To develop new teaching materials, many teachers complain about the lack of teaching materials available to them to prepare their classes, not realizing, in our opinion, that their task is to contribute to the creation of new materials.

Attend dedicated training courses, we believe that continuous learning is the only way to ensure continuity of professionalism and the acquisition of new skills necessary for success in any profession, as well as the only way to stay up to date with the latest developments. New technologies, we believe that educational centers should be responsible for the special training of appropriate teachers [6].

It is imperative that teachers encourage their students to take a more active part in translation tasks.

The experimental study is based on a mixed research model, which is characterized by a combination of quantitative and qualitative data. Lack of linguistic knowledge is undoubtedly one of the biggest problems students face when it comes to translating English terminology into Kazakh, especially when these terms refer to an industry that few of them are familiar with.

As we have seen, 53.19% of the sample studied English in the academic field, which indicates that these students do not have social support (friends, family, etc.) in which they could practice their knowledge, therefore, Apparently, teaching hours are the only environment in which student students practice English. It should be noted that most professors of philology at universities are natives of Kazakhstan, which means that these students study English not with local professors, but with professors who, in turn, learned the language, in many cases, from their time at the university. . Lack of knowledge of English affects other aspects of translation such as reading comprehension, knowledge of the language is necessary for adequate understanding of the text, this lack of reading comprehension has also been noted [7].

The problem of language proficiency is not limited to English, as we could observe from the analysis of questions to teachers, they indicate that students do not know their native language ...the language and that knowledge of it is very "westernized". Undoubtedly, the Kazakh language is one of the most difficult languages, given the large number of its constituent structures in which they can be placed.

References

1. Byrne J. Technical translation: Usability strategies for translating technical documentation. Dordrecht, Netherlands: Springer, 2006. 280 p.
2. Byrne J. Scientific and technical translation explained. A nuts and bolts guide for beginners. Oxon & New York: Routledge, 2012. 246 p.
3. D Glynn. Qualitative research methods in translation theory, SAGE Open Volume 11, Issue 3, July 2021. p.66–83. DOI: <https://doi.org/10.1177/21582440211040795>
4. Bassnett S. Introduction. Translation and World Literature. London: Routledge, 2018. p.214. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315630298>
5. Zhumabekova A.K. 2010. Linguistic and Didactic Problems of Translation in Kazakhstan. – Almaty: Annals of the University of Craiova, 2010. pp. 215-223.
6. Austermühl, F. (2012). Using concept mapping and the web as corpus to develop terminological competence among translators and interpreters. Translation Spaces, 1, 54–80. Portico. <https://doi.org/10.1075/ts.1.09aus>
7. Albir, A. H. (2020). Translation competence and its acquisition. The Routledge Handbook of Translation and Cognition, 389–414. <https://doi.org/10.4324/9781315178127-26>

Түйін

Терминологиялық зерттеулерді аударма процесінің іргелі бөлігі ретінде қарастырмайтын жұмыс әдіснамасымен қоса аударма құралдарын білмеу, кейбір жағдайларда тілдің өзін білудің шектеулі болуы өте жақсы нәтижелерге әкелмеді. Жоғарыда айтылғандардың барлығы студенттердің білім деңгейіне әсер етеді, біздің жұмысымызда ұсынылған аударма жаттығулары мен сауалнама сұрақтарына жауаптар көрсеткендей, ғылыми-техникалық терминдерді аударуда үлкен қиындықтарға тап болады. Міне, осы себептердің барлығына байланысты ғылыми-техникалық аударманы оқытуда басқа жұмыс жүйесін және ең алдымен мұғалімдерді даярлауда сабақтастықты енгізу қажет деп санаймыз, өйткені бұл өте жеткіліксіз деп есептейміз. Бұл мақалада біз сауалнамалардың нәтижелеріне де, академиялық зерттеулердің нәтижелеріне де, әсіресе Қазақстандағы ағылшын тілін оқытудың жағдайына қатысты кейбір әдістемелік ұсыныстар жасауды көздеп отырмыз

Аннотация

Незнание переводческих средств вкупе с методикой работы, не рассматривающей терминологическое исследование как основополагающую часть переводческого процесса, а в ряде случаев и ограниченное знание самого языка привели не к очень хорошим результатам. Все вышеперечисленное сказывается на уровне образованности студентов, которые, как показывают переводческие упражнения, предложенные в нашей работе, и ответы на вопросы анкеты, испытывают большие трудности при переводе научно-технических терминов. Именно по всем этим причинам мы считаем необходимым осуществить иную систему работы в обучении научно-техническому переводу и, прежде всего, преимуществом в подготовке преподавателей, так как считаем ее весьма недостаточной. В этой статье мы намерены сделать некоторые методологические предложения, основанные как на результатах наших анкет, так и на результатах академических исследований, особенно в отношении ситуации с преподаванием английского языка в Казахстане.

UDC: 81'25

S. Mamekova*, **M. Musaliyeva**, **A. Yegemberdi**, **A. Utebekova**

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's email: smamekova@mail.ru

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS, MECHANISMS AND FACTORS OF AUDING ENSURING THE SUCCESS OF UNDERSTANDING FOREIGN TEXT BY LISTENING

Abstract

Auding is a powerful tool of teaching a foreign language. It gives the opportunity to acquire the sound side of the studied language, its phonemic structure and intonation: rhythm, accent, melody. In this case it is possible to compare the mastery of a foreign language with a mastery of the mother tongue by hearing. After auding it is mastering the lexical structure of language and its grammatical structure. At the same time auding facilitates the mastery of speaking, reading and writing, which is one of the main reasons for using auding as a supplementary and sometimes primary means of teaching these types of speech activity.

But first and foremost in order to effectively teach students auding, we must clearly understand what constitutes this type of speech activity. Psychological characteristics, mechanisms and factors of auding ensuring the success of understanding foreign text by listening are considered in this article.

Key words: technical text, scientific text, specific language, translation, methodology

Introduction.

According to M.V. Lyakhovitsky [1], the primary means of learning a foreign language is the language environment, and all remaining means are complementary, their purpose - to create a more or less pronounced illusion of familiarizing students to the natural environment. Lesson entirely in a foreign language creates a prototype of foreign language environment, the learning process closer to the conditions of authentic communication in this language.

The term "auding" was introduced into literature by American psychologist Brown. Auding is the understanding the perceived speech by hearing. It is a perceptual intellectually-mnemonic activity. Mastering auding gives the opportunity to realize educational and developmental goals. It allows teaching students to listen carefully to the sounding speech, the ability to anticipate the shape the semantic content of the utterance and thus educating the hearing culture, not only foreign, but also in their native language [2].

The semantic perception of speech by hearing is carried out as a result of a complex series of logical operations, such as analysis, synthesis, deduction, induction, comparison, abstraction, concretization, and others.

Describing the nature of perception (auditory and visual), it is necessary to strictly distinguish two concepts: perception - the process of selection of informative distinctive features (i.e., the formation of images) and recognition –the identification a formed image as a result of its comparison with the standard [3].

Auding is associated with a complex process of search and selection of informative features from a number of possible, depending on the listener's associative links established as a result of linguistic experience. Some of these connections firmly entrenched, and their appearance is more likely.

However, there is a "braking of floating of unessential details," i.e., the side links, not related to the context. When the perception of speech in native language the link selectivity is done quite easily, as for the foreign speech, the listener must operate not only active vocabulary (the scope of which have high school students is very small), but passive, acquired mainly in the reading process.

Sealed in the memory of the visual image of the words is not always easily associated with hearing. Not to mention, in addition, the so-called potential dictionary, not being at all in the linguistic experience of the students (the words of foreign origin, complex or derivative words derived from known affixes by students). Passive and potential dictionaries are updated by listener subjectively, depending on the subject, the conditions of perception, the relationship between the known and unknown lexemes, the ability to use the instant choice of solutions from a range of probabilistic hypotheses

Analyzing the features of identification, psychologists indicate that in most cases it has no the character of a conscious expanded action; and if such action is possible, it is observed only in the step of forming the image. By getting acquainted with the material the identification process is changed, it is instantaneous (simultaneous) with the most basic of necessary informative features. If these features is not enough and the identification is failed or proved to be wrong, the perception again takes a detailed form and becomes a conscious perceptual act or a series of consecutive (succession) actions.

Perceiving speech, the listener transforms sound images into articulation with the engine analyzer. Between hearing and speech analyzers there is set a strong functional relationship. As for the visual analyzer, it is known that the optical signals are superior to all others in obtaining information about the outside world. In auding a visual analyzer facilitates perception and perception of speech by hearing. These visual supports, like the organs of speech, gestures, and facial expressions reinforce hearing sensations, facilitate interior pronunciation and the clarification of the meaning of the speech [3].

Value of internal speech for understanding is very great. Even under difficult conditions, it makes it possible to perceive the speech messages, predict and generalize.

Internal speech may be regarded as the basic and necessary component of hearing perception. At the senior level there is observed clotting motor activity and its reduction, which is explained by a strong association of speech motor auditory and visual analyzers into a single system. This, in turn, affects the perception and speech understanding.

Auding of speech messages is associated with memory activity. Memory along with sensation, perception, imagination, refers to the sensitive human knowledge of the world. Unlike them, thinking and speech is a way of rational or intellectual, knowledge of the world. With thinking and speech, a person learns about the world something that directly in his sensations and perceptions are not represented.

Consider the imagination and memory as cognitive processes. Imagination can be defined as a person's ability to strong-willed effort to restore and present in figurative form the feelings and perceptions that have been before, or come up and introduce something new that was not there before in any sensation or perception. Images of the imagination do not necessarily have to conform to what they really are. In contrast, in memory images usually to some extent correspond to the fact that they represent, and almost no carry fantasy elements [2].

The man's knowledge of the world's imagination and memory interact with each other.

The concept of "memory" can be divided into the following components: short-term memory is a way of storing information in a short period of time; operative memory for storing information calculated within a certain, predetermined period ranging from a few seconds to several days; long-term - a memory capable of storing information for a virtually unlimited period [3].

Now just consider the effect of memory as a mental process to master auding comprehension.

Impressions that person receives about the world, left some trace, stored, secured, and if necessary and possible - played. These processes are called memory. Directly at the auding there are utilized short-term, long-term and working memories.

Short-term memory ensures retention of the information received in all phases of the process of perception, up to the processing and receipt of the information in the long-term memory. The latter is designed to store hearing articulation images of words, phrases and syntactical constructions, rules and schemes of their connection. With this comes understanding of phrasal

structure and communicative type of assumption. Short-term memory is necessary, in addition, for comparison of perceptions following each other with a certain interval [4].

To auding message would be properly understood, the listener has to keep the words and phrases, to communicate audible at this particular moment that heard before, to transfer the serial number of input signals in the same time. These functions are performed by memory, characterized by low accuracy and low noise immunity.

Short-term and operative memories perform an auxiliary role. They help to enter some information in the long-term memory, and the success of this function depends on the qualitative and quantitative selection, of the introducing material and fixing material.

Most psychologists believe that forgetting information stored in short-term memory, may be due to interference expressed in a certain similarity of perceived items. This is believed it is one of the characteristic features of short-term memory in contrast to the long-term, which is important for precisely semantic proximity of the perceived material.

It is necessary, in view of the above, the preliminary work aimed at the identification of the new information with that stored in the memory, clarity and consistency of presentation, with the exception of information overload is especially due to the realities of digital data and art-graphic means, as with the auding is activated a spatial visualization ability, that is, that the thought process it is directly connected with the perception of reality of thinking man, and cannot take place without it [5].

It can be concluded that the basic psychological processes that are involved with the auding, are: memory, imagination, perception and thinking. Thus, central to the work of the teacher is the account of the characteristics of the human psyche

Probabilistic prediction is manifested at all levels of language - from the syllable to the text, and the wider context and of the whole complicated structure of the message, the greater the perception depends on the probabilistic evaluation of whole message.

In auding speech in the native language there is predicted most sense of statements. The form and content shape in this case a complete unity. In the perception of foreign speech such unity is not observed. Language has long been a form of unreliable support for semantic prediction, although it is there that focuses the attention of the listener.

There are two reasons that make difficulties of auditory perception and understanding [6, p. 45]: 1) focus the attention of students only the general content and the inability to understand the incidental, but extremely important for a deeper understanding of the information; 2) too fast switching of attention to linguistic form to the content.

Meaning prediction is based on the students' imagination and guessing obscures the facts without regard to linguistic forms of message. In a word, auding, associated with understanding other people's thoughts and ideas underlying the statements, requires a fairly high level of lexical, grammatical and phonetic automatisms. Only under this condition the listener attention can be concentrated on the content.

It is necessary that difficulties of audiotexts always will be slightly higher language capabilities. Only in this case, the listener will try to use the operation of probabilistic selection and combination, based on the context. Each listening should be accompanied by concrete and feasible tasks [7].

Auding of verbal messages is associated with memory activity. Memory along with such mechanisms as the feeling, perception, imagination, refers to the sensitive knowledge of the world by human. Thinking and speech is called rational or intellectual ways of knowing the world. With thought and speech, a person learns about the world that in his sensations and perceptions are not represented.

Do not forget that a verbal message will be properly understood, the listener is obliged to keep the words and phrases, as well as to communicate audible now with the phrases he had heard before, and translate consistent number of input signals in the simultaneous. These functions are performed by memory.

Auding, as established researchers, takes up to 40 - 60% of the instructional time in the classroom, the teacher begins with the first phrase: «Hello / Good morning / afternoon; Glad to see you; Let's start / begin our lesson »and ends in summarizing the results of the lesson: “Thanks’ a lot for your work; your home-work / task is ...; your marks for the lesson are ...”.

There are contact and distant auding [8]. At the contact auding is a part of oral interactive communication, at distant auding, mediated hearing (e.g., radio, television, records, etc.) This form of communication is independent, has its own particular forms of verbal communication.

In the perception of verbal messages is recognized primarily communicative plan of statements, and intonation is one of the major structural features, which are differentiated by communicative types of sentences: narration, question, exclamation, imperativeness.

Emotional assessment, the desire to relate any manifestation of feelings and willing with objective reality are expressed by intonation, which contributes to an understanding of subtext. In carrying out these functions, intonation hearing develops at the same time the indicator features (standards) that are necessary for a successful short-term memory activity.

For the perception of foreign speech, the listener must operate not only productive vocabulary (the scope of which students' secondary school is very small), but receptive, acquired mainly in the process of reading. Visual image of the word engraved in the memory is not always easy, as the teaching experience, is associated with hearing.

Predicting the level of the text is associated with many difficulties. On the one hand, the text is understood easier, as contextually conditioned information smaller in volume than the information of the individual elements, on the other hand, even an experienced listener is not always able to keep all the information, to unite disparate facts in the overall context, to understand the motives and the hidden meaning of the message. In auding the speech in the native language there is predicted the sense of statements. The form and content in this case form unity. In the perception of foreign speech such unity is not observed. Prediction facilitates redundancy of language, i.e., the presence in the text the elements that are not directly related to the content (the opening words, repetition, rhetorical questions, synonymous expressions, contacting words and others). These duplicate language means create the reserves for probabilistic predicting without significant complications of language forms and increasing the length of the message. Great help for auding have speech and etiquette formulas commonly used widely in literary colloquial speech. As a means of rapid integration, they improve the perception and understanding of speech.

Predicting development is connected not only with the language training of students, but also with their life experiences, the ability to transfer skills, formed in the native language, in a foreign language. These qualities should be primarily attributed resourcefulness and ingenuity, ability to listen and to respond quickly to all kinds of signals of the oral communication (logical emphasis, rhetorical questions, phrases binding nature, etc.), the ability to switch from one mental operation to another, quickly go to this topic messages, etc. [9].

The process of perception of the speech by hearing is differentiated by active purposeful character, relating to the implementation of complex intellectually-mnemonic activity, which contributes to the success of the perception high degree of concentration. Attention occurs through emotions and is developed at its own expense; however, human emotions are always manifested in unity with volitional processes.

The basis of the internal mechanism of audition is the following mental processes [8, p. 165]:

- auditory perception and recognition, discrimination;
- concentration;
- anticipation / prediction / forward inference;
- guessing / inferring from context;
- segmentation / chunking and grouping;
- informative analysis on the basis of the isolation units of semantic information;
- the final synthesis, assuming all sorts of compression and interpretation of the perceived message.

Auding also includes auditive skills:

- auditory pronunciation skills, that is brought to automatism the ability to accurately, quickly, stable simultaneous perception and recognition of the phonetic code;
- receptive lexical and grammatical skills.

Auding, like any other learning process, has 2 sides - sensual (and therefore involves psycho-physical mechanisms), and logical. Improving the perception is due to increasing "operational unit of perception" [10]. The success of auding depends on the size of the unit: the larger units (sound thought complexes) will be perceived the speech, the more successful will recycling contained the information in it. At the initial stage of learning, from immature listener, of course, there is the perception in parts (words), and then - with integrity as an irreducible apart unit (phrase), but to achieve the desired level of perception requires special training.

Mechanisms of internal pronunciation are necessary for the analysis of speech, understanding and remembering. Open the inner pronunciation depends on the complexity of content, level of foreign language proficiency by students, as well as the conditions of text perception.

In the process of auding are utilized mechanisms of different types of memory, such as long-term operational and which formed not by special exercises, but by all previous experience.

With the understanding of the mechanisms the student selects meaningful milestones for the understanding of the text, establishes semantic connections - "the main - secondary."

Auding is directly related to the mechanisms of anticipation - they operate at the level of the language of form and content. The correctness of the forecast depends on the language and life experience, understanding of the situation and context. It is a kind of "presetting" of the speech organs, which contributes to excitation in the cerebral cortex of certain models. Even before the start of perception, as soon as the installation of a hearing, articulation organs are showing minimal activity. With this in the mind of the listener excited some models, which makes it possible to anticipate what is going to hear. That is why you must pay great attention to the formulation of the installation.

Conclusion. On the understanding of the text is influenced by its semantic organization. The story (text) should be built so as to easily release the main idea and details adjoined to it. Be aware that if the principal idea is expressed in the beginning of the message, it is understood to 100%, at the end of the message - 70%, and in the middle - 40%. During listening to texts the mechanisms of comparison - recognition are working continuously since going comparison of input signals with those standards, which are stored in our long-term memory. Comparison is closely related with the past human experience, his feelings and emotions. By experience of the listener there are understood traces of hearing and speech-motor sensations that form the basis of auditory perception and speech understanding. Learning takes place when collation based on invariant features, rather than by complete coincidence with audible stored in memory. Such invariant features are abstracted based on the variability of the material, perceived in the past.

Auding takes place on 3 stages [11]:

- motivation - incentive (motive and purpose);
- analytical - synthetic (perception and processing of the text);
- executive (understanding).

As any kind of speech activity, auding is not homogeneous.

References

1. Lyakhovitsky M.V. General methodology for teaching foreign languages. - M., 2001. – 250p.
2. Artemov V.A. Psychology of teaching a foreign language. M.: IRIS-PRESS, 2003. – 216p.
3. Berdichevsky A. L. Collection of exercises for working in the language laboratory.: M.: Education, 2000. - 349 p.
4. Mamaichuk I.I. "Psychocorrective technologies for children with developmental problems. - St. Petersburg: Speech, 2006. - 400 p.

5. K.A. Krylova “Techniques for teaching listening in foreign language lessons. Methods of teaching listening in English lessons Stages of teaching listening in English lessons” <https://spbhttp.ru/pri-my-obucheniya-audiovaniyu-na-urokah-inostrannogo-yazyka-metodika/>
6. Rogova G.V. Methods of teaching English at the initial stage in secondary school. M.: IPR SPO, 2000. - 418p.
7. Miroljubov A. A., Parakhina A. V. General methods of teaching foreign. M.: Education, 1999. - 239p.
8. Galskova N.D. Modern methods of teaching foreign languages. M.: AST-PRESS book, 2000. – 436p.
9. Gez N. I. Methods of teaching foreign languages in secondary school. M.: Higher School, 2002. - 324 p.
10. Prussakov, N.N. Difficulties in learning to listen to a foreign-language sounding text.: Foreign languages at school. - 1994 - No. 6 p. 7-8.
11. Schukin, A. N. Methods of using audiovisual means. M.: Dialogue, 2001. - 397 p.

Түйін

Тыңдау – шет тілін оқытудың қуатты құралы. Бұл оқытылатын тілдің дыбыстық жағын, оның фонематикалық құрылымын және интонациясын: ырғақты, екпін, әуенді меңгеруге мүмкіндік береді. Бұл ретте шет тілін меңгеру мен ана тілін есту қабілетімен салыстыруға болады. Тыңдағаннан кейін тілдің лексикалық құрамы мен оның грамматикалық құрылымын меңгеру жүзеге асады. Сонымен бірге тыңдау сөйлеу, оқу және жазуды меңгеруге ықпал етеді, бұл тыңдауды қосымша, кейде сөйлеу әрекетінің осы түрлерін оқытудың негізгі құралы ретінде пайдаланудың негізгі себептерінің бірі болып табылады.

Бірақ, ең алдымен, оқушыларды тыңдауға тиімді үйрету үшін біз сөйлеу әрекетінің бұл түрі не екенін нақты түсінуіміз керек. Мақалада шетелдік мәтінді құлақ арқылы түсінудің табыстылығын қамтамасыз ететін тыңдаудың психологиялық ерекшеліктері, механизмдері мен факторлары қарастырылады.

Аннотация

Аудирование – мощный инструмент обучения иностранному языку. Дает возможность усвоить звуковую сторону изучаемого языка, его фонематический строй и интонацию: ритм, акцент, мелодию. В этом случае можно сравнить овладение иностранным языком с овладением родным языком на слух. После аудирования происходит усвоение лексического состава языка и его грамматического строя. В то же время аудирование способствует овладению говорением, чтением и письмом, что является одной из основных причин использования аудирования как дополнительного, а иногда и основного средства обучения этим видам речевой деятельности.

Но в первую очередь для того, чтобы эффективно обучать учащихся аудированию, мы должны четко понимать, что представляет собой этот вид речевой деятельности. В статье рассматриваются психологические особенности, механизмы и факторы аудирования, обеспечивающие успешность понимания иностранного текста на слух.

UDC 37:378.095

A.N. Nazarova, S.Mamekova*, A.Yegemberdi, D.Torebek

Master, lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's email: smamekova@mail.ru

CHARACTERISTICS OF MOOC AND OPEN ONLINE PLATFORMS

Abstract

The article shows the problems of using open online courses in the educational process of the university as one of the innovative pedagogical technologies. The authors tried to reveal the important characteristics of open online courses in classes where a professionally oriented foreign language is taught at a university. Massive open online courses have a modular structure and seem to focus on students learning the relevant subject independently. MOOC is a promising technology that is a tool for facilitating and improving the process of professional training of future specialists. The peculiarity of this technology is the ability to combine traditional methods and techniques with the use of modern information technologies.

Key words: massive open online course (MOOC), MOOC platform, e-learning, professional foreign language competence, traditional methods and techniques, modern information technologies.

Introduction. A foreign language in the framework of the preparation of bachelors and masters in a technical university is a means of acquiring knowledge and serves as a way to form competencies in the professional field.

Professionally oriented teaching of a foreign language makes it necessary to integrate foreign language courses and specialized academic disciplines. At present, a foreign language teacher should turn to modern forms and methods of teaching that allow the formation of professional foreign language competence of a future specialist. In this regard, it is relevant to study the possibilities of using massive open online courses (MOOCs) in the process of teaching a foreign language at a university.

Theoretical analysis. Massive open online courses (MOOCs) are a new trend in the development of open educational resources. With their appearance, new opportunities in the field of distance education were opened up, MOOCs were named among the 30 most promising trends in the development of education until 2028. MOOCs are a training course with massive interactive participation using e-learning technologies and open access to the Internet, one of forms of distance education.

A MOOC is usually defined as a form of distance or e-learning.

Most MOOCs are created in English, which is a strong argument for their integration into the educational process at a foreign language lesson at a university.

The concept of a massive open online course is based on four components:

Massive - there are no restrictions on the number of potential listeners;

Open - training is free, but fees may apply for obtaining a certificate of completion of the course;

Online - the course is studied outside the classroom, you need a personal computer or mobile device with Internet access;

Course - all MOOCs have a pedagogical scenario, a date and an assessment system.

There are 10 characteristics that make it possible to say that MOOCs are different from other learning resources: openness, mass character, conformity to the university level, short videos, registration requirement, use of a learning management system, automated testing, peer-to-peer assessment, interactive forums for users, certification.

MOOCs give students the opportunity to discover new areas of knowledge, prepare for exams, take refresher courses, improve their skills, or simply satisfy their curiosity. These courses provide an opportunity not only to listen to lectures for self-education, but also to pass exams on them and receive a certificate that can be provided to an employer for career growth. MOOC provides interactive features for users that allow you to create a community of students, teachers, etc. [1].

For students, MOOCs provide opportunities for their professional development, such as:

- the most up-to-date information in all disciplines from the world's best universities;
- the ability to quickly review the material before exams;
- improving the efficiency of research work;
- obtaining new skills and familiarity with related disciplines;
- increasing competitiveness in the labor market;
- foreign language practice.

There are two main types of MOOCs today: X-MOOCs and C-MOOCs. X-MOOCs are based on traditional course structures, using established learning approaches and a fixed set of materials. The form of learning in C-MOOCs is cooperation and collaboration as a form of active learning [2].

Massive open online courses (MOOCs): history of origin.

In order to get a more complete picture of MOOCs, it is necessary to study the history and origins of this educational innovation.

The term "massive open online course" was first used by George Siemens and Dave Cormier in relation to Stephen Downes and George Siemens' author's course *Connectivism and Connectivity Knowledge*.

In early 2011, MOOCs began to appear in the media. Sebastian Tran (Professor at Stanford University) and Peter Norvig (Director of Research at Google) have announced that one of their courses will be available for free online. In just a few weeks, the course called "Introduction to Artificial Intelligence" has attracted more than 160,000 students who are ready to gain knowledge. In February 2012, Sebastian Tran founded a company called "Udacity" which began to develop and offer courses on the platform for free. In April 2012, Andrew Ng and Daphne Koller, two other Stanford professors, founded Coursera. This platform has collaborated with various universities in the preparation and dissemination of MOOCs.

Each Coursera course includes the following components [3]:

- introduction and detailed curriculum for each week of training;
- a set of lectures lasting from 5 to 20 minutes, which are devoted to the main aspects and problems of the course;
- material for self-study - books or articles on the topic of the course;
- weekly test based on lecture material;
- written work in the form of an essay;
- a forum for communication and exchange of views with other students

In 2013, The Open University created its own MOOC platform - "Futurelearn", which represents UK universities.

Future Learn [4] is a British MOOC platform. The courses are arranged in such a way that each training week is a separate thematic module. The site presents courses from the leading educational institutions of Great Britain, the British Council (British Council), the main historical and archaeological museum of Great Britain, the National Library of Great Britain.

The creators of the platform based it on a communicative approach, course participants should communicate on the forum, participate in numerous discussions. The disadvantages of the platform include the lack of digital certificates, the courses are presented only in English, and there is no mobile application.

And numerous other independent platforms have also emerged, including "Open2Study" in Australia and "Iversity" in Germany [5].

The Open2Study platform offers many free MOOCs but with a small number of subject categories. The advantage of the platform is the badge system, which serves as an element of gamification, which is a motivating factor for students (a badge for enrolling in a course, completing a course, a badge for sociability). The grading system is represented by tests, among the languages of the course there is only English, there is no mobile application.

A variety of courses hosted on various MOOC platforms can be found using the so-called MOOC aggregators [6] (Class Central, E class, MOOC List, MOOC Advisor, and others), which automatically collect information about online courses from all educational platforms.

They allow you to find courses by the following criteria: subject area of study; course duration; start time of the course (currently relevant, recently started or starting soon, recently announced, courses in progress, future courses, completed courses); courses with fixed dates of study when working with a teacher / courses available for self-study without time limits (self-paced); MOOC platform; an educational institution providing a MOOC etc.

In the catalog of the Coursera platform in the section "Natural and technical sciences" in the subsection "Electrical engineering" there are 40 courses in English. Course topics are diverse: power electronics, robotics, introduction to electronics, digital imaging and video signal processing, wind energy, wireless communication technologies, satellite communication systems, bioelectronics, programming.

Results and discussion. In order to teach students professional English at a technical university, the following MOOCs, the main characteristics of which are presented in the table, can be useful.

Table 1. Characteristics of various online educational platforms.

MOOC	Certification Course	Course compilers	Main categories courses for students of linguistics, pedagogical and computer specialties	Other features
EDX	Paid	43 famous world universities, among which Oxford, Harvard University, Massachusetts and other.	Communications, education, languages, literature, computer technologies, pedagogy, social sciences.	Demanding to students on courses as tall as and when studying at participating universities project
Future Learn	Paid	80 world famous universities, and as well as specialized organizations.	Languages and culture, literature, pedagogy, technology and coding.	Among the partners of this MOOC are the BBC, Marks & Spencer, Institute of Engineering and Technology (IET) and even the UK government.
Coursera	Paid	186 partners, among which the most famous world universities and organizations.	Humanities and arts, computer science, information technology, social sciences, language learning.	There is an opportunity to get a certain degree and become the owner of a diploma of higher education from one of the universities that are partners of the site
Open2Study	Free	15 Australian	Communications,	Certificates of this MOOC can

		universities	English language, pedagogy, Internet communications, literature.	only be obtained if if the student scored at least 60% of the correct answers for each of the four modules.
Lectorium	Paid and free	More than 100 partners, which include research universities in Russia, associations of specialists, as well as professional centers of teacher education.	Computer science, linguistics, pedagogy	Courses created lecturerium platform, published on Coursera, Iversity Open Education.

The purpose of each online platform is to organize a link between world universities and online students. In general, it should be emphasized that mass open online courses have all modern digital components, which allows better organization of classroom and extracurricular independent work of students, this makes it possible to achieve high results in language education in accordance with domestic and international standards. The introduction of innovations in the educational process based on the use of massive open online courses built in accordance with international standards contributes to improving the quality of the higher education system as a whole. Globalization processes, the internationalization of the higher education system, including the increasing requirements for the quality of knowledge, the availability of information technologies, can open up new prospects for the application of this type of education [7].

Conclusion. According to the results of the study, it can be concluded that today there are a sufficient number of different online platforms, offering paid and free educational services. Despite the similarities in the subjects of the courses, all platforms have their own characteristics and provide a completely original approach to distance learning

References

1. Lebedeva M. B. Massive open online courses as a trend in the development of education. *Man and Education* No. 1 (42) 2015.
2. Kurt, S. Massive open online-courses (MOOCs), Definitions / S. Kurt [Electronic resource]. — 2018. — Mode of access: <https://educationaltechnology.net/massiveopen-online-courses-moocs-definitions/>
3. Coursera. MOOC- platform [Electronic resource]. URL: <https://www.coursera.org>. (13.12.2022)
4. FutureLearn. MOOC- platform [Electronic resource]. URL: <https://www.futurelearn.com> (13.12.2022)
5. A Brief History of MOOCs [Electronic resource]. — Mode of access: <https://www.mcgill.ca/maut/current-issues/moocs/history>
6. Timkin S. L. Rating of MOOC aggregators [Electronic resource]. URL: <http://timkin-blog.blogspot.ru/2016/01/blog-post.html> (12.12.2022)
7. Cvetković, D. (Ed.). (2022). MOOC (Massive Open Online Courses). <https://doi.org/10.5772/intechopen.95166>

Түйін

Мақалада инновациялық педагогикалық технологиялардың бірі ретінде университеттің оқу процесінде ашық онлайн курстарды пайдалану мәселелері көрсетілген. Авторлар университетте кәсіби бағытталған шет тілі оқытылатын сабақтарда ашық онлайн курстардың маңызды сипаттамаларын ашуға тырысты. Жаппай ашық онлайн курстар модульдік құрылымға ие және

студенттер тиісті оқу пәнін өз бетінше оқуына бағытталғаны көрінеді. МООК – болашақ мамандарды кәсіби даярлау процесін оңтайландыру мен жетілдірудің қуатты құралы болып табылатын болашаққа бағытталған технология. Бұл технологияның ерекшелігі дәстүрлі әдістер мен әдістерді заманауи ақпараттық технологияларды қолданумен біріктіру мүмкіндігінде екендігі анықталады.

Аннотация

В статье показаны проблемы использования открытых онлайн-курсов в образовательном процессе вуза как одной из инновационных педагогических технологий. Авторы попытались раскрыть важные характеристики открытых онлайн-курсов на занятиях, где в вузе преподается профессионально ориентированный иностранный язык. Массовые открытые онлайн-курсы имеют модульную структуру и, похоже, ориентированы на самостоятельное изучение учащимися соответствующего предмета. МООК — перспективная технология, которая является инструментом для облегчения и улучшения процесса профессиональной подготовки будущих специалистов. Особенностью данной технологии является возможность сочетания традиционных методов и приемов с использованием современных информационных технологий.

UDC: 81'25

A. Suyuberdieva, S. Kurbanbayeva, S. Mamekova*, A. Nazarova

Candidate of pedagogical sciences., senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's email: smamekova@mail.ru

THE NOUN AND IT'S CASE CATEGORY

Abstract

In this article, we tried to explore the noun, the main part of speech in English grammar. We chose this topic because it was interesting to us, and it is also one of the most important parts of speech when teaching grammar not only in English, but also in other languages. Nouns play a big role in human speech, as they express the names of things, events, phenomena. We chose the noun as the topic of our qualifying work because it interested us. We have used different kinds of references to explore the noun. In other words, we mentioned that we studied the main aspects of English nouns: grammatical categories, grammatical characteristics, semantic characteristics, and rules for the correct use of English nouns.

Key words: noun, possessive case, common case, morpheme, grammatical simplifications.

Introduction. The problem of definition of noun comes to be one of the main problems for those who study noun. There is a great number of definitions that define nouns from different points of view. Summarizing all of them we can conclude that noun is a word expressing substance in the widest sense of the word. In the concept of substance we include not only names of living beings (e.g. boy, girl, bird) and lifeless things (e.g. table, chair, book), but also names of abstract notions, i.e. qualities, slates, actions (kindness, strength, sleep, fear, conversation, fight), abstracted from their bearers.

Case is the form of the noun (or pronoun) built up by means of inflexion, which indicates the relations of the noun (or pronoun) to the other words in the sentence. Thus case-inflexion is one of the means of showing the syntactical function of the noun (or pronoun) in the sentence. In the earlier stages English had a more developed system of cases by means of which the various syntactical functions of nouns or pronouns in a sentence were marked. In Old English there were the following four cases: nominative, genitive, dative and accusative.

When a noun was used as the subject of a sentence, it was in the nominative case, the indirect object was in the dative; certain adverbial relations were indicated by means of the accusative case,

while others required the genitive, etc. But in the course of time the original nominative, dative and accusative merged into one uninflected form, the common case (boy, book), except in some pronouns which have still preserved distinct forms for the nominative and objective (personal pronouns / — me, etc., and the interrogative pronoun who — whom). The old genitive case is represented in Modern English by the inflected possessive case of nouns (boy's, bird's) and some pronouns (one's, somebody's). Thus we see that Modern English has two systems of cases, one for nouns, another for some pronouns.

In place of the old case inflexions certain prepositions are used in Modern English to render some of the meanings expressed in other languages by the genitive, dative, accusative and instrumental cases. The prepositions thus used are: of, to, for, with, and by.

Thus the preposition of may be used to render some relations expressed by the English genitive case (the leg of the table — ножка стола); the prepositions to and for may indicate some relations of the dative case (He gave the book to the boy. He bought a book for the boy)', the prepositions by and with may render some meanings of the instrumental case (The exercises were corrected by the teacher— упражнения были исправлены преподавателем; / usually write with a fountain-pen—я обычно пишу автоматической ручкой).

When prepositions are thus employed, their lexical meaning usually weakens. Besides prepositions, the fixed word order of the English sentence is also an important means of denoting the various syntactical functions of a noun in the sentence; the subject regularly precedes the predicate-verb, whereas the direct object follows it. The indirect object precedes the direct. A change of word order brings about a corresponding change of the syntactical relations and gives the sentence another meaning:

The teacher (subject) helped the pupil (direct object)*—Учитель помог ученику. The pupil (subject) helped the teacher (direct object).—Ученик помог учителю. The pupil handed the teacher (indirect object) his exercise (direct object).

The Common Case The common case in English is characterized by the zero-inflexion: a girl, a child, a garden, a tree.

The common case has a very general and indefinite meaning. The noun in the common case may have various functions in the sentence, which are defined syntactically by means of word order and prepositions [1].

Thus when a noun in the common case precedes the predicate verb, it usually is the subject of the sentence; when it follows the predicate verb, it usually is the direct object:

The women (subject) finished their work (direct object) and went home.

Placed after a link-verb it is a predicative: It was a bright sunny morning.

Placed between the transitive verb and its direct object it is the indirect object:

She gave the children (indirect object) some apples (direct object).

Preceded by the preposition to the noun may be:

a) a prepositional indirect object: She gave some apples to the children;

b) an adverbial modifier indicating the place towards which the action of the verb is directed:

The children ran to the river, In connection with the preposition by it is a prepositional object indicating the agent of the action expressed' by the passive predicate verb:

The letter was written by my brother. With the preposition of it may be an attribute to another noun: The door of the room was locked. Compare with the Russian, where these various relations would be expressed by different case-forms without or with a preposition: Женщины окончили свою работу. Было ясное солнечное утро. Она дала детям яблоки. Дети побежали к реке. Письмо было написано моим братом. Дверь комнаты была заперта. The category of case of nouns is the system of opposites (such as girl—girl's in English, дом — дома — дому — дом — домом — (о) доме in Russian) showing the relations of the noun to other words in speech. Case relations reflect the relations of the substances the nouns name to other substances, actions, states, etc. in the world of reality . In the sentence 'I took John's hat by mistake' the case of the noun

'John's' shows its relation to the noun *hat*, which is some reflection of the relations between John and his hat in reality.

Case is one of those categories which show the close connection:

(a) between language and speech,

(b) between morphology and syntax.

(a) A case oppose me is, like any other oppose me, a unit of the language system, but the essential difference between the members of a case oppose me is in their combinability in speech. This is particularly clear in a language like Russian with a developed case system. Compare, for instance, the combinability of the nominative case and that of the oblique cases. See also the difference in the combinability of each oblique case: одобрять поступок, .не одобрять поступка, удивляться поступку, восхищаться поступком, etc.

We can see here that the difference between the cases is not so much a matter of meaning as a matter of combinability. It can be said that поступок — поступка — поступку, etc. are united paradigmatically in the Russian language on the basis of their systematic differences in speech. Similarly, the members of the case oppose me John — John's are united paradigmatically on the basis of their systematic differences.

Naturally, both members of an English noun case oppose me have the features of English nouns, including their combinability. Thus, they may be preceded by an article, an adjective, a numeral, a pronoun, etc.

a student a student's ...

the student..., the student's ...

a good student ..., a good student's ...

his brother ..., his brother's ...

the two brothers ..., the two brothers' ...

Yet, the common case grammemes are used in a variety of combinations where the possessive case grammemes do not, as a rule, occur. In the following examples, for instance, John's or boys' can hardly be substituted for John or boys: John saw the boys, The boys were seen by John, It was owing to the boys that ..., The boys and he ..., etc.

(b) Though case is a morphological category it has a distinct syntactical significance. The common case grammemes fulfil a number of syntactical functions not typical of possessive case grammemes, among them the functions of subject and object. The possessive case noun is for the most part employed as an attribute.

The problem of identification of generic markers in modern English has a quite remarkable and long history. Category grammatical gender - male, female, middle - was once characterized by a noun Old English period. ak M.A.Kolpakchi results are examples of Old English:

mona - moon, steorra - star were masculine,

bricg - bridge, tigol - brick - feminine,

scip - ship, eage - eye - neuter.

Sometimes, when the gender is in contradiction with the real floor: wlf - and mzhgden woman - she had words neuter.

The category of gender of nouns finally disappeared among many grammatical simplifications in the language of the second half of the XVII century. Masculine preserved only for men, for women - for women, and all the concepts and objects, and even the animals were considered neuter nouns, which is transmitted by the pronoun *it*.

Thus, the historical development of the morphological structure of the English language has led to the fact that the category of grammatical gender significantly modified.

In the process of linguistic evolution constantly from different positions examined the differences between male and female speech strategies, contrasted with the conceptual and semantic parameters of generic universals in language, discussed the prospects of linguistic normalization of speech traditions marking kind of linguistic units.

Derivatives of the female form today marked the suffix or any other morphological or lexical features that distinguish the feminine of the total and in some cases overlap with the original masculine form. For example, man - woman, author - authoress.

We note that the value of its kind in the English language is usually passed:

1. Lexical meaning: masculine - man, boy; feminine - woman, girl; neuter - table, house;
2. The personal pronouns - he, she, it;
3. suffixes: -ess, -ine, -er, -ette;
4. The compound nouns: a woman-doctor, a he-cousin.

Indeclinable like book, iron, care have, as a norm, only the potential (or oblique, or lexicogrammatical) meaning of the common case. But it is sometimes actualized when a case opposite of these words is formed in speech, as in 'The book's philosophy is old-fashioned'. (The Tribune, Canada).

As usual, variants of one lexeme may belong to different subclasses. Youth meaning 'the state of being young' belongs to the indeclinable. Its variant youth meaning 'a young man' has a case opposite (The youth's candid smile disarmed her. Black and belongs to the declinables.

Since both cases and prepositions show 'relations of substances', some linguists speak of analytical cases in Modern English. To the student is said to be an analytical dative case (equivalent, for instance, to the Russian студенту), of the student is understood as an analytical genitive case (equivalent to студента), by the student as an analytical instrumental case (cf. студентом), etc.

The theory of analytical cases seems to be inconvincing for a number of reasons.

1. In order to treat the combinations of the student, to the student, by the student as analytical words (like shall come or has come) we must regard of, to, with as grammatical word-morphemes. But then they are to be devoid of lexical meaning, which they are not. Like most words a preposition is usually polysemantic and each meaning is singled out in speech, in a sentence or a word-combination. Cf. to speak of the student, the speech of the student, news of the student, it was kind of the student, what became of the student, etc [8].

The following arguments tend to show that -'s does function as a case morpheme.

1. The -'s morpheme is mostly attached to individual nouns e, not noun groups. According to our statistics this is observed in 96 per cent of examples with this morpheme. Instances like The man I saw yesterday's son are very rare and may be interpreted in more ways than one. As already mentioned, the demarcation line between words and combinations of words is very vague in English. A word-combination can easily be made to function as one word.

a hats-cleaned-by-electricity-while-you-wait establishment (O. Henry), the eighty-year-olds (D. W.).

In the last example the plural morpheme -s is in fact attached to an adjective word-combination, turning it into a noun. It can be maintained that the same morpheme -'s likewise substantivizes the group of words to which it is attached, and we get something like the man-I-saw-yesterday's son.

2. Its general meaning — "the relation of a noun to an other word" — is a typical case meaning.

3. The fact that -'s occurs, as a rule, with a more or less limited group of words bears testimony to its not being a "preposition-like form word". The use of the preposition is determined, chiefly, by the meaning of the preposition itself and not by the meaning of the noun it introduces (Cf. on the table, in the table, under the table, over the table etc.)

4. The fact that the possessive case is expressed in oxen — oxen's by -'s and in cows — cows' by zero cannot serve as an argument against the existence of cases in English nouns because -'s and zero are here forms of the same morpheme

- a) Their meanings are identical.
- b) Their distribution is complementary.

5. As a minor argument against the view that -'s is "a preposition-like word", it is pointed out that -'s differs phonetically from all English prepositions in not having a vowel, a circumstance limiting its independence.

Yet, it cannot be denied that the peculiarities of the -'s morpheme are such as to admit no doubt of its being essentially different from the case morphemes of other languages. It is evident that the case system of Modern English is undergoing serious changes.

Grammarians seem to be divided in their opinion as to the case-system of English nouns. Open to thought and questioning, this problem has always been much debated. The most common view on the subject is that nouns have only two cases: a common case and a genitive or possessive case [9].

The common case is characterised by a zero suffix (child, boy, girl, student), the possessive case by the inflection [-z] and its phonetic variants [-s], [-iz], in spelling -'s. The uses of the genitive are known to be specific, those of the common case general. In terms of modern linguistics, we can therefore say that both formally and functionally, (the common case is unmarked and the genitive marked.

There are grammarians, O. Curme and M. Deutschbein, for instance, who recognise four cases making reference to nominative, genitive, dative and accusative: the genitive can be expressed by the -'s-inflection and by the of-phrase, the dative by the preposition to and by word-order, and the accusative by word order alone. E. Sonnenschein insists that English has a vocative case since we may propose an interjection oh before a name [2].

It is to be noted that the choice between the two opposite viewpoints as to the category of case in English remains a matter of linguistic approach. From the viewpoint of inflectional morphology the inadequacy of "prepositional declension" is obvious. Using Latin categories which have no relevance for English involves inventing distinctions for English and ignoring the distinctions that English makes.

The meaning of "accusative" in a two-term system nominative — accusative, for instance, is different from the meaning of "accusative" in a four- or five-term system. The term "common case" seems therefore more justified than "the accusative". If we call him an "accusative" in expressions like I obey him, I am like him, It was on him, the term "accusative" may actually hinder when we translate into another language which has an accusative along with several other cases and in which the word for obey takes the dative, the word for like the genitive and the word on ablative, as they do in Latin.

"Of course, the morphological opposition nominative — accusative must be expressed by something in English. But this "something" is not a morphological opposition, for there is no morphological differentiation between the nominative and the accusative of nouns" [3].

We must not, of course, look at English through the lattice of categories set up in Latin grammar. The extent to which one can remain unconvinced that English has a grammar like Latin is probably the basis of the faulty viewpoint that English has no grammar at all.

Latin distinguishes subject, direct object, indirect object by case-differences (differences in the inflexion of the word) and arrangement is not very important. English also distinguishes subject, direct object, and indirect object, but it does so largely by arrangement, e. g.:

The pupil handed the teacher his exercise.

He bought his little girl many nice toys [4].

With all this, it can hardly be denied that there exist in Modern English prepositional structures denoting exactly the same grammatical relation as, say, the possessive case inflection or word order distinguishing the accusative from the dative. These are the so-called "of-phrase" and "to-phrase", in which the prepositions of and to function as grammatical indicators of purely abstract syntactic relations identical with those expressed by cases. The grammatical analysis of such phrases for their frequency, variety and adaptation must, surely, go parallel with the study of the morphological category of case which in present-day English is known to have developed quite a specific character.

It is important to remember that the grammatical content of the possessive case is rather complex. Besides implying possession in the strict sense of the term, it is widely current in other functions.

Compare such patterns, as:

a) my sister's room (genitive of → the room of my sister possession)

b) my sister's arrival (subjective → the arrival of my sister genitive)

c) the criminal's arrest (objective → the arrest of the criminal genitive)

d) a child's language (qualitative → the childish language a woman's college genitive) → a college for women

The same is true of such uses as wife's duty, child's psychology, lawyer's life, man's duty, etc. The genitive of measure or extent is easily recognized as fairly common in expressions of ascertain pattern, e. g.: a moment's silence, a day's work, a minute's reflection, to a hair's breadth, etc.

There is no formal difference between subjective and objective genitive, between genitives denoting possession and qualitative genitives, but this kind of ambiguity is usually well clarified by linguistic or situational context. Thus, mother's care may mean—with reference to some individual. The genitive inflection is also used with certain words which otherwise do not conform to noun patterning, as in yesterday's rain, to-day's match, to-morrow's engagement. These are not idioms, with their total lexical meaning fixed, but only fixed patterns or usage.

Limits of space do not permit to take notice of all idiomatic patterns established in this part of English grammar. A few further examples will suffice for illustration. These are, for instance: I'm friends with you, where friends is probably part of the indivisible idiom "be friends with" + + noun/pronoun, used predicatively.

Patterns with "of +genitive" usually have a portative sense denoting "one of", e. g.: It is a novel of J. London's (=one of his novels). Cf. It is a novel by J. London. (=a novel written by J. London).

Similarly: Fleur's a cousin of ours, Jon [5].

In expressive language this form may become purely descriptive. Endowed with emotive functions in special linguistic or situational context it may weaken its grammatical meaning and acquire subjective modal force denoting admiration, anger, praise, displeasure, etc., e. g.: Margaret ... was taken by surprise by certain moods of her husband's.

The -s inflection offers some peculiar difficulties of grammatical analysis in idiomatic patterns with the so-called group-genitives, e. g.: Mr. what's-his-name's remark, or He said it in plenty of people's hearing.

There are also patterns like "the man I saw yesterday's son" quoted by H. Sweet. One more example.

The blonde I had been dancing with's name was Bernice something Crabs or Krebs

We cannot fail to see that the 's belongs here to the whole structure noun + attributive clause.

Different kind of such group-genitives are not infrequent and seem to be on the increase in present-day colloquial English.

Mention should also be made of the parallel use of the 's form and the preposition of found in patterns like the following:

In the light of this it was Lyman's belief and it is mine — that it is a man's duty and the duty of his friend to see to it that his exit from this world, at least, shall be made with all possible dignity [6].

And here are a few examples of special use of the possessive case in fossilised expressions of the formula character, such as: to one's heart's content, for pity's sake, out of harm's way, at one's fingers' ends, for old acquaintance's sake, for appearance's sake. These expressions were grammatically regular and explicable in their day, but they follow grammatical or semantic principles which have now fallen into disuse.

A word should be said about the purely idiomatic absolute use of the genitive case with locative force in patterns like the following:

There are also pleonastic patterns with the post-positional genitive intensifier *own* used with the 's-form, e. g.: *Mary's own dressing-table*.

Ibought this at the grocer's.

The baker's is round the corner.

The famous St. Paul's is one of the principal sights of London.

Formations of this kind are on the borderline between grammar and vocabulary; the '-s-inflection seems to have developed into a derivative suffix used to form a noun from another noun.

The relative distribution of the *of*-phrase and the 's-inflection, as a recurrent feature of the language, must be given due attention in learning style and usage in English.

It is interesting to note, in conclusion, that there is a change going on in present-day English which runs counter to the general trend towards loss of inflections, that is the spreading of 's-genitive at the expense of the *of*-genitive. Until a few years ago, the genitive with 's was used in modern times mainly with nouns which could be replaced (in the singular) by the pronouns *he* and *she*, but not with nouns which could be replaced by the pronoun *it*: so that people normally said *the man's face* and *the woman's face*, but *the face of the clock* and *the surface of the water*. The 's-genitive was used in certain expressions of time and distance (*an hour's time*), and could be used with many nouns replaceable in the singular by *it* or *they* (*the Government's decision*); as is well known, there was also a number of commonly used phrases where the 's-genitive was used even though the noun was one which could be replaced in the singular only by *it* (*New Year's Day*, *the water's edge*). In recent years, however, the 's-genitive has come into common use with nouns which are replaceable in the singular only by *it*. Here are a few examples taken from reputable sources: *resorts' weather* → *the weather of seaside towns*; *human nature's diversity* → *the diversity of human nature*; *the game's laws* → *the laws of the game*. Many more examples will be found in books and in newspapers. We cannot fail to see that this tendency for 's to replace *of* is a development from the analytic to the synthetic: the *of*-phrase is replaced by the 's-inflection.

The relative distribution of the *of*-phrase and the 's-genitive as a recurrent feature of the language, must be given due attention as relevant to synonymy in grammar.

It will be important to remember that the distinction between living and lifeless things is not closely observed, and the 's-genitive is often used in designations of things to impart descriptive force and at the same time stress the governing noun.

A few typical examples given by G. Curme are:

When I think of all the sorrow and the barrenness that has been wrought in my life by want of a few more pounds per annum, I stand aghast at money's significance.

...for the sake of the mind's peace, one ought not to inquire into such things too closely.

A book's chances depend more on its selling qualities than its worth².

Here is a very good example from Galsworthy to illustrate the statement:

He had chosen the furniture himself, and so completely that no subsequent purchase had ever been able to change the room's atmosphere [7].

Associations with life are certainly strong in personification, e. g.: *the ocean's roar* or *Truth's greatest victories*, etc. Further illustrations taken from reputable sources are:

resorts' weather → *the weather of seaside towns*

human nature's diversity → *the diversity of human nature*

the game's laws → *the laws of the game*

The spreading of the 's-genitive in present-day English at the expense of the *of*-phrase is, in fact, a development from the analytic to the synthetic which seems to run counter to the general trends towards the loss of inflections [9].

The synonymic encounter of the 's-genitive and the *of*-phrase may be illustrated by examples with "genitive of possession", "subjective and objective genitive", but the use of the 's-genitive in Modern English is comparatively restricted here and the *of*-phrase is very extensively used in virtually the same sense:

Soames' daughter → *the daughter of Soames*

his sister's arrival → the arrival of his sister

duty's call → the call of the duty

the children's education → the education of the children

It is to be noted that in many cases the special meaning of the genitive depends on the intrinsic meaning of each of the two words connected, and is therefore in each case readily understood by the hearer. The of-phrase denoting possession is generally preferred when the noun is modified by a lengthy attributive adjunct attached to it.

The 's-form is rarely used as the objective genitive. The of-phrase in this function is fairly common, e. g.: the sense of beauty, the sense of smell, love of life, the reading of books, the feeling of safety, a lover of poetry, etc.

The, of-phrase in Modern English is widely current in various types of structures, denoting:

a) the idea of quantity or part ("partitive genitive"), e. g.: a piece of bread, a lump of sugar, a cake of soap, etc.;

b) material of which a thing is done, e. g.: a dress of silk;

c) position in space or direction, e. g.: south of Moscow, within 10 miles of London;

d) relations of time, e. g.: of an evening, of late, all of a sudden;

e) attributive relations, e. g.: the language of a child = a child's language, the voice of a woman = a woman's voice, etc.;

f) composition or measure, e. g.: a group of children, a herd of cattle, a flock of birds, a swarm of bees, etc.

There are also patterns with the of-phrase functioning as the appositive genitive, e. g.: the city of Rome, the Republic of France, etc.

Alongside with this appositive construction there is another. The appositive may be placed after the governing noun, e. g.: Lake Michigan, the River Thames, etc.

Cases are something that is probably the most complicated concept of the Russian language to the student that speaks only English. Old English had cases, but in contemporary English language you can notice cases and declension mostly in personal pronouns. In English you can see the changes in personal pronoun 'I', that is changed to 'me', 'my' or 'mine' according to its role in the sentence.

Cases are exactly that. When a noun has a different role in a sentence, that role is indicated by a change in the noun. In Russian language there are six cases: Nominative, Accusative, Genitive, Dative, Locative and Instrumental. The case system in Russian does two things. First, it marks the grammatical functions of nouns which are indicated by word order in English, that is, the subject, object and indirect object of the sentence. (This means that these nouns are free to be ordered almost anywhere in the sentence since their function is clearly indicated by their form.) Second, cases mark certain adverbial functions such as the time, manner, and means of carrying out an action, which are marked by prepositions in English, e.g. by hand, on Friday, with enthusiasm. This function leads to the case system being associated with prepositions. Remember: in Russian all prepositions are associated with a case which is attached to their objects. Since only nouns can express case, this means that only nouns may be objects of prepositions.

Every noun in Russian must be selected for one of six categories when they are used in a sentence. To indicate which category has been selected by the speaker, the endings of the noun are changed. This means that each (declinable) noun has up to six different forms, differing only in the final letter or two on the end.

Conclusion: The present work proves that nouns must be treated very accurately because some nouns, in case of changing their grammatical form, can receive another lexical meaning. If you say "I love this people", one will understand that you love the exact group of people, but if you say "I love these peoples" you might be understood as loving group of nations. This is because the word 'people' is *Pluralia Tantum*, i.e. has not singular form at all, and prefix –s won't bring the meaning of plurality, but the meaning of word 'nations'. The present material can be used at the lessons of grammar, practical course of English language, lexicology, and speech practice in both:

universities and English classes at schools. This paper can help to create the teaching aids, textbooks, etc. Teachers and students might use the results of the present work for the further investigations. Cases are something that is probably the most complicated concept in Russian language to the student that speaks only English. Old English had cases, but in contemporary English language you can notice cases and declension mostly in personal pronouns. The question about category of case in English for nowadays has discussion character. It depends on approach which author uses in this problem; to English language was given different numbers of cases. M. Deibchain assumed understanding of case as combination of preposition with noun in initial form; he supposed that there are four cases in English language: nominative, genitive (possessive), dative and accusative. But fundamentally, this version of the problem of case was represented in wrong way, so far as case is word form, which has corresponding to case morpheme, as –'s in English. So we can note from typological characteristics of case category of noun that all nouns in English are divided into two classes: words denote unanimated things, which have not the category of case; and words that denote animated things and time, which have two cases- nominative and possessive. If we recognize this point of view, it will correspond to the modern system of case; it means that in fact there is no category of case. In that moment we have new grammatical category called genitive category, which represented by morpheme -'s.

References

1. Ganshina and N. Vasilevskaya. English Grammar: Foreign Languages Publishing House, 1953. 447p.
2. M. Bryant. A Functional English Grammar. Boston, Massachusetts, D. C.: Heath and Company, 1945. 326 p
3. Comparison of nouns in English and Russian languages [Electronic resource]. URL: <https://referat.ru/referat/comparison-of-nouns-in-english-and-russian-languages-424958/8>
4. Deibchain. M. System der neuenglischen Syntax, 1928; G. Curme. A Grammar of the English Language. London-New York, 1931.
5. Ivanova I.P. On the characteristics of a compound word in English. "Issues of the structure of the English language in synchrony and diachrony", vol. I.: Leningrad, Nauka, 1967. - 95 p.
6. B.S. Khaimovich, B.I. Rogovskaya. A Course in English Grammar. Moscow, Higher school, 1987. 299p.
7. Ivanova I.P., Burlakova V.V., Pocheptsov G.G. Theoretical grammar of modern English. Moscow, Higher school, 1981. 285p
8. W. Nelson Francis. The Structure of American English. New York, The Ronald Press Company, 1958. 614p.
9. Yartseva. B. H. Historical morphology of the English language. Moscow, Nauka, 1985. 246p.

Түйін

Бұл мақалада біз ағылшын грамматикасындағы сөйлеудің негізгі бөлігі болып табылатын зат есімді зерттеуге тырыстық. Біз бұл тақырыпты таңдадық, өйткені ол бізге қызықты болды, сонымен қатар ол тек ағылшын тілінде ғана емес, басқа тілдерде де грамматиканы оқытуда сөйлеудің маңызды бөліктерінің бірі болып табылады. Заттардың, оқиғалардың, құбылыстардың атауларын білдіретін зат есімдер адам сөйлеуінде үлкен рөл атқарады. Біліктілік жұмысымыздың тақырыбы ретінде зат есімді таңдадық, себебі ол бізді қызықтырды. Зат есімді зерттеу үшін біз әртүрлі сілтеме түрлерін қолдандық. Яғни, ағылшын тіліндегі зат есімдердің негізгі аспектілері: грамматикалық категориялар, грамматикалық сипаттамалар, семантикалық сипаттамалар, ағылшын тіліндегі зат есімдердің дұрыс қолданылу ережелерін зерттегенімізді айттық.

Аннотация

В настоящей статье мы попытались исследовать имя существительное, основную часть речи в английской грамматике. Мы выбрали эту тему, потому что она нам была интересна, а также она является одной из самых важных частей речи при обучении грамматике не только английского, но и других языков. Существительные играют большую роль в речи человека, так как они выражают названия вещей, событий, явлений. Мы выбрали существительное в качестве темы нашей

квалификационной работы, потому что оно нас интересовало. Мы использовали различные виды ссылок для исследования существительного. Другими словами, мы упомянули, что изучали основные аспекты английских существительных: грамматические категории, грамматические характеристики, семантические характеристики и правила правильного употребления английских существительных.

ӘОЖ 351. 853. 1: 81'373

Г.Ж. Утегенова*, С.С. Байменова

ф.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан, Шымкент аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан, Шымкент

*Корреспондент авторы: gulzi_2615@mail.ru

ШЫҒАРМА МАЗМҰНЫН ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

Түйін

Шығарма – тіл дамыту жұмыстарының ішінде білім алушының өзіндік ойын, тілін, сөйлеу мәнерін қалыптастыру ісіне тікелей қатысы бар пәрменді жұмыс түрі. Шығарма жазу арқылы білім алушылар тақырыпты өз бетінше әңгімелей білуге, жоспар жасап, мәтінді жоспарға сай жүйелі айта білуге, ойын жинақтап, белгілі мәселе төңірегінде өз пікірін жеткізуге үйренеді. Көркем мәтін – өнердің бір түрі ретіндегі ерекшелігі – адамға әсер ету. Көркем шығарма – автордың өзі үшін, айналаға өзінің көзқарасын айқындаумен қатар, шығарма бастан аяқ, «хабарлар тасқыны» ретінде оқушысына жеткізіледі. Көркем мәтіндегі сөз – мәлімет, ақпар берудің негізі. Көркем дүниенің эстетикалық әсері үнемі бүкіл шығарманың өн бойынан табылуы қағида, яғни аксиома. Кез келген мәтіндегі сияқты мағынасы жағынан байланысқан сөйлемдерден тұратын қайырым ішінара бастама, түсіндіру бөлімі және соңы деп бөлуге болады. Негізгі бөлімде қайырымның негізгі ойы беріледі. Оны толықтырып әрі дамытатын – түсіндіру бөлімі. Аяқтамада қорытынды түйін болуы тиіс.

Кілттік сөздер: Лингвистика, методология, мәтін лингвистикасы, грамматика.

Кіріспе

«Шығарма» деген сөздің мағынасы өте кең. Айталық «Абай шығармасы», «Әуезов шығармасы», «Төлебаев шығармасы», «Қастеев шығармасы», «Наурызбаев шығармасы» дегенде біз әр түрлі мағынада түсінеміз. Мәселен, Абай, Әуезов шығармаларын айтқанда – сөз өнерін Біржан, Төлебаев шығармаларынан – ән, музыка өнерін, Ә. Қастеев шығармаларынан – сурет өнерін, Х.Наурызбаевтың шығармаларынан – кескін-мүсін өнерін түсінеміз. Қоғамдық мәні бар, жұртшылыққа танылған мұндай шығармалардың қатарына, сондай-ақ, белгілі бір автордың ойдан шығарып жазған, күнделікті басылымдарға жарияланған материалдарынан бастап әр түрдегі, әр түрлі көлемдегі әдеби, ғылым, т.б. туындылары да жатады.

Шығармада білім алушы өз ойын белгілі жүйемен, логикалық бірізділікпен мақсатқа сай жеткізе білу қажет. Мұндай талаптың қаншалықты дәрежеде орындалуы шығарма құрылысына, жоспарына тікелей қатысты.

Қандай да болмасын адам өзінің ойын біреуге жеткізу үшін іштей толғанып, ойланып, жобалап, топшылап алады. Мұндай жұмыстың жазбаша түрде көрінуін жоспар, жоспарлау деп жүрміз. Сондықтан ойды ауызша, жазбаша жеткізудің құрылысы болады. Атап айтқанда, ауызша әңгіме кезінде әр кісі өзінің нені айтпақшы екендігін, оны қалай жеткізбекші, қандай мәселеге басты назар аудару қажеттігін ойланады, яғни адам өзінің ойын жеткізу үшін белгілі бір жүйе жасайды. Міне, мұндай құбылыс ауызекі қарым-қатынас жасаудан гөрі жазбаша ойды жеткізуде өте айқын байқалады. Оны мұғалімдер шығарманың құрылысы деп жүр.

Сонымен, шығарма дегеніміз – білім алушы өзінің танымына, білімдеріне сүйеніп ойын жазбаша жұмыс, жатық, әсерлі, нақты жеткізе білуге дағдыландыратын тәжірибелік

жұмыстың бірі. Шығарма дегеніміз – білім алушылардың тілдік және әдебиеттік білімдері мен өзінің таным, түйсік, көзқарасының тәжірибелеріне сүйене отырып, өз ойын жүйелі, әдеби тіл қалыбында бере білуге машықтандыратын азбаша сабақлық жұмыстың бірі [1].

Білім алушылардың шығармасы – білім алушының біреу я бірдеме жайында өз ойынан жазған еңбегі. Білім алушыға шығарма жаза білуді үйретудегі мақсат өз ойын, өз пікірін орамды, әдеби тілмен дәл әрі нақты жеткізе алатын сауатты адам тәрбиелеу; білім алушыны шығармашылық күрделі ой еңбегіне баулу, оның түрлі тәсілдері мен амалдарын меңгерте отырып жазу жұмысына жаттықтыру болып табылады. Сондықтан шығарма жазуға үйрету тіл ұстартудың ең маңызды жаттығу түрі болып табылады. Олай болса, шығарма жұмысының түрін анықтау, оның мақсатына байланысты болмақ.

Тәжірибемізде біз шығарманы мазмұны мен мақсатына қарай талаптары мен жаздырып үйретуге байланысты түрлерін былайша топтастырдық:

1. Шығарманың мақсатына қарай түрлері;
2. Шығарманы жазудың әдістеріне қарай түрлері;
3. Шығарманы жазу жанры мен стиліне байланысты түрлері.

Ал, шығарманың мақсатына қарай былайша топтастыруға болады.

1. Әдебиеттік тақырыптағы шығарма
2. Еркін тақырыптағы шығарма.

Шығарманың бұл түрі өте сирек қолданылып келеді. Сондықтан болса керек, жалпы білім беретін мектепе шығарма жұмысы түрлендіріп жүргізілмей, жалағай, бірыңғайлық бағытта жүргізу байқалады [2]. Мысалы, «Абай жолы» романындағы Абай бейнесі деген тақырыпта шығарма жаздыру үшін М. Әуезовтың өмірі мен шығармашылығына берілген, сағат есебінен дәл сол тақырып сабақта талқыланады да, шығарма жазу сыныпта, немесе үйде жазып келу тапсырылады.

Шығарма жаздырудың мұндай әдісі талап деңгейінде көрінбей жүр. Өйткені білім алушылар мұндай тақырыпта шығарма жазуда тек оқулық, бағдарлама көлемінде қалады да, өз пікірін беру, хрестоматиялық көркем мәтінде пайдалана білу сияқты білік пен дағдыны қалыптастыра алмайды. Нәтижеде шығарма оқулықтағы әдебиеттануға байланысты білім төңірегі мен талдау дәрежесінде қайталап айтып немесе жазып береді. Ал бұл шығарма талаптарын меңгерту емес, мазмұндама тәрізді сабақтық жұмыс болып табылады.

Әдеби шығармалар мен ақын-жазушылардың өмірі мен шығармашылығы туралы білімін анықтау, байқау, бақылау барысында куәлік пен аттестатқа байланысты немесе жоғары оқу орындарына түсу үшін де жазылады [3]. Нәтижеде мұғалімдер тарапынан қайсы бағытқа қарай ойысу, атап айтқанда, көркем әдеби тақырыптар шығарма жаздыру мектептерде басым түсе бастады. Ал оның өзі де білім алушыларды тек әдебиеттен алған білімін жазбаша түрде бере білуге тәрбиелегенімен, қорытынды да білім алушылар өмірге икемсіз, өз ойын, пікірін жазбаша білдіруге орашалақ болып қалды. Әсіресе шығарманың тіліне байланысты жағдайлық байқалады. Өйткені, білім алушылар шығарманы қалай, қай стильдік пішінде орындау қажеттігінде жаттықтырылмаған.

Қоршаған ортаның өзіндік ұғымын білім алушы философия, логика, психология салаларына қатысты түсініктерден табады. Егер мәтін адамның сөйлеу әрекетінің жемісі болса, онда мәтін тек лингвистикалық мағынамен қатар, ұғымдық категориялармен бірге, онтологиялық категориямен байланысты. Сонымен лингвистикалық категория деген ғылымның көптеген саларымен тығыз байланысты [4].

Мәтін түрлерінің лексика және грамматикалық айқындығы түрлері болады. Әр лексикалық единицаның мағыналық және грамматикалық қолданыс түрлерінің мәтін түзудегі ықпалы сөз етіледі.

Көркем мәтін өнердің бір түрі ретінде адамға әсер ету қасиетімен ерекшеленеді. Бұл оның прагматикалық жағы. Демек, көркем шығарма автордың өзіндік дүниеге айналаға көзқарасын айқындаумен қатар, шығарма өз оқушысына бастан аяқ тұтас, біткен, хабарлар түрі ретінде жеткізіледі. Көркем шығарманы білім алушы оқи отырып, әркез түрлі

оқиғалармен танысады, әрі автордың айнала шындығын қаншалықты дәл жеткізуі, көркем дүниенің эстетикалық әсері үнемі бүкіл шығарманың өн бойынан табылуы қажет [5]. Мәтіннің прагматикалық бағыты оның құрылысымен байланысты болады. Қандай да болмасын сөйлеу әктісі белгілі бір адресаттың моделі ретінде қарастырылады.

Ғылыми стиль -жазба стильдің бір түрі. Оған әр маманның, әр салада жазылған ғылыми шығармалар тілі жатады [6]. Ғылыми стиль зерттеу мәселесін зат не құбылысты ғылыми тұрғыдан сипаттап, дәлелдеп, түсіндіруді керек етеді. Ғылыми стиль әр мамандық, әр салада жазылған ғылыми шығармалар тілі жатады. Сондықтан ғылыми стильдегі шығарманың тілдік құралдарды қолдану ерекшелігі мына сияқты болады:

1. Ғылыми стильдегі сөйлемдер көбінесе хабарлы сөйлем болып, баяндау, хабарлау, дәлелдеу түрінде қолданылады.

2. Ғылыми стильде етістік сөздерді қолдануда өзіндік ерекшелігі бар. Көбінесе ғылыми мақалалар мен баяндамаларда етістік ырықсыз формада жұмсалады, ол кейде матаса байланысу түрінде кездеседі.

3. Кейде ғылыми стильдегі сабақтас құрмалас сөйлемдердің бірінші жай сөйлемінің баяндауышы шартты рай формасы арқылы жасалып, екінші компонентті ойды тиянақтап, дәлелеу, анықтау тәсілдеріне арналады, сонда дене оларды өзіне тартатын болса, ол дененің электрленгені.

4. Әрбір ғылым саласының баяндау тәсілінде өзгешелік, ерекшелік болады. Ол көбінесе сол ғылымға тән терминдерін қолдану мен хабарлы сөйлемдерді қолдануда байқалады [7].

Публицистикалық шығарма. Білім алушылардың публицистикалық шығармаларға бір табан жақын болуының басты себебі тақырыптың ауқымының кеңдігінен.

Әдетте өз өмірлерін поэтикалық түрде, яғни көтеріңкі леппен масаттану сарынымен жеткіуге құмар келетін жастықтың желігі де оларды демей түседі ғой.

Қорытынды

Мұндай көзқарас білім алушылардың шығарма жазудағы шығармашылықпен ойлауға, ізденуге, өнер туындысы жайлы өзіндік пікір айтуға қабілетсіз етіп шығарды. Сондықтан орта мектепте әдебиет пәні, шығарма жайлы сөз қозғалса, әдетте білім алушылардың жазба жұмыстарының сапасының тым төмендігі, көбісінің көркем туынды туралы ойын тиянақты тартымды жеткізе алмай қиналатындығы, оқулықтағы айтылған пікір – бағдарларды жалаң қайталап айтуға бейім тұратындығы айтылмай қалмайды. Шынында ұсынылған тақырыптар бойынша жазылған білім алушылардың шығармаларын оқып қарағанда бірлі – жарым болмаса, негізінен олардың айтар ойларының бір – біріне өте ұқсас, сарындас келетіні, жеке, өзіндік топшылаудан төрі дайын пікірді қайталау, жаттандылық басым екені көзге түседі. Мұндай кемшіліктер шығарманы тіл ұстарту бағытында жүргізбеуден келіп шыққан. Сондықтан ең алдымен шығарма жазудың мақсатын, мазмұнын, түрін біршама айқындап алу қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. Балақаев М. Қазақ әдеби тілі және оның нормалары. Алматы: Атамекен, 2014ж. -225б.
2. Барлыбаев Р. Қазақ тіл біліміндегі сөз мағынасының кеңеюі мен тарылуы. Алматы: Кітап, 2018ж. -320 б.
3. Болғанбаев Ә. Қазақ тіліндегі синонимдер. Алматы: Қазақ университеті, 2010 ж. – 250б.
4. Серғалиев М. Көркем әдебиеттің тілі. Алматы: «Мектеп», 2015ж. -255б.
5. Шалабаев Б. Көркем проза тілі: Жоғары оқу орындары студенттеріне арналған оқу құралы.- Алматы: Білім, 2014.- 128 б.
6. Белбаева М. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы. Алматы: Кітап, 2016ж. -180 б.
7. Оразов М. Қазақ тілінің семантикасы. Алматы: Қазақ университеті, 2011ж. -220 б.

Аннотация

Сочинение – действенная форма работы, имеющая непосредственное отношение к самостоятельной игре учащихся, формированию языка, стиля речи. Написав сочинение, учащиеся научатся самостоятельно рассуждать на тему, составлять план, систематически излагать текст по плану, обобщать игру, высказывать свое мнение по определенной проблеме. Художественный текст – отличительная черта искусства как вид – воздействие на человека. Художественное произведение для самого автора, наряду с определением своего отношения к окружающему, произведение передается ученику как «поток сообщений». Слово в художественном тексте – основа передачи сведений, информации. Эстетическое воздействие художественного мира всегда должно быть найдено в произведении всего произведения, т. е. аксиома. Пожертвование, состоящее из предложений, связанных по смыслу, как и в любом тексте, можно разделить на частичное начало, часть толкования и конец. В основной части дается основная мысль благотворителя. Его дополняет и развивает-разъяснительная часть. Окончание должно содержать заключительный узел.

Abstract

Composition is an effective form of work that is directly related to the independent play of students, the formation of language, style of speech. Having written an essay, students will learn to independently reason on the topic, make a plan, systematically present the text according to the plan, summarize the game, express their opinion on a certain problem. An artistic text is a distinctive feature of art as a kind of influence on a person. A work of art for the author himself, along with the definition of his attitude to the environment, the work is transmitted to the student as a "stream of messages". A word in a literary text is the basis for transmitting information, information. The aesthetic impact of the artistic world should always be found in the work of the whole work, i.e. an axiom. A donation consisting of sentences related in meaning, as in any text, can be divided into a partial beginning, a part of the interpretation and an end. The main part gives the main idea of the benefactor. It is supplemented and developed by the explanatory part. The ending must contain the final node.

**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES**

ӘОЖ 339.5.012.42

Б.И. Сатенов*, В.Т. Тулебаева, Р.Ж. Тулегенова

э.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: Bahan69_69@mail.ru

ДЕМПИНГ: ДЕМПИНГ ӘДІСТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫМЕН ҚАЛАЙ КҮРЕСУГЕ БОЛАДЫ

Түйін

Демпинг тауарлар мен қызметтерді жасанды түрде төмен бағамен сату ретінде. Демпингтік бағалар нарықтық бағадан едәуір төмен, кейде тауардың немесе қызметтің құнынан да төмен. Демпинг әртүрлі мақсаттармен жүзеге асырылады: жаңа нарыққа ену немесе нығайту, бәсекелестерді вытесіну. Демпингті мемлекет және/немесе компаниялар болашақта ағымдағы шығындарды өтеу есебінде, демпинг есебінен нарықта қажетті жағдайға қол жеткізген кезде жүзеге асырады. Алайда, көбінесе фирмалар да, мемлекет те демпингке бір реттік іс-шара ретінде жүгінеді: Қоймалық қорларды монетизациялау, өтімді емес өнімдерді сату; жедел және шұғыл ақша қажеттілігі кезінде, демпингтік шығындардан гөрі үлкен шығындар қаупі болған кезде. Кейбір елдерде демпинг теріс құбылыс болып саналады және демпингке қарсы заңдарды қолдану арқылы онымен күреседі.

Кілттік сөздер: Демпинг, сату, тауар, баға, өзіндік құн, демпингке қарсы, сатып алушы.

Кіріспе. Біз демпинг туралы алғаш рет мектепте естідік. Бірінші долларлық миллиардер Джон Рокфеллер бәсекелестерінен өте танымал болды. Қарсыласы мұнай құбырын салады, ал Джон оған параллель өзінің 4-ін тастайды. Ол сорғының бағасын бірнеше есе аз алады, ол бұзылғанға дейін. Бұл демпинг деп аталады. Рокфеллер кейін не істейді? Дұрыс: бағаны өзіне тиімді бағаларға дейін көтереді. Енді мұны істеу мүмкін емес-монополияға қарсы заңнама кедергі келтіреді. Бірақ демпинг қазіргі саудада бір немесе басқа түрде сақталды.

Рокфеллер кезінде демпинг өзін-өзі саудалау болып саналды. Қазіргі уақытта бұл тауарлар мен қызметтерді орташа нарықтық бағадан сәл төмен бағамен сату. Демпингтік ойыншылардың мақсаттары әлдеқайда кең. Бұл нарықты жаулап алу ғана емес, сонымен қатар тұтынушыларды тарту, маркетингтік стратегия және т.б.

Теориялық талдау.

Уоррен Эдвард Баффетт (ағылш. Warren Edward Buffett) - американдық кәсіпкер, әлемдегі ең ірі және ең танымал инвесторлардың бірі, 90-жылдардың басында Johnson&Johnson, «Джонсон энд Джонсон» акцияларының бақылау пакетін сатып алып, ТМД елдерінің нарығына кірді. Демпингті және онымен қалай күресу керектігін білмегендіктен, Баффетт кір жуғыш заттар мен жеке күтім өнімдерінің бағасын көтерді. Нәтижесінде, бұрынғы кеңестік кір жуғыш заттарды өндірушілер банкротқа ұшырады, ал Джонсон мен Джонсон ТМД елдерінің нарығындағы жалғыз монополист болды - және 90-шы жылдардың аяғында бағаны көтерді. Ал компания акцияларының бағамы көтерілді. Осы шыңында-акцияларды сатты және 2000 жылы ең бай адам болды [1].

Википедиядан алынған Материал: **Демпинг** (ағылш. dumping-төгу) - тауарлар мен қызметтерді жасанды төмендетілген бағамен сату. Демпингтік бағалар нарықтық бағадан едәуір төмен, кейде тауардың немесе қызметтің құнынан да төмен. Демпинг әртүрлі

мақсаттармен жүзеге асырылады: жаңа нарыққа ену немесе нығайту, бәсекелестерді шығындыру. Демпингті мемлекет және/немесе компаниялар болашақта ағымдағы шығындарды өтеу есебінде, демпинг есебінен нарықта қажетті жағдайға қол жеткізген кезде жүзеге асырады. Алайда, көбінесе фирмалар да, мемлекет те демпингке бір реттік іс-шара ретінде жүгінеді: Қоймалық қорларды монетизациялау, өтімді емес өнімдерді сату; жедел және шұғыл ақша қажеттілігі кезінде, демпингтік шығындардан гөрі үлкен шығындар қауіпі болған кезде. Кейбір елдерде демпинг теріс құбылыс болып саналады және демпингке қарсы заңдарды қолдану арқылы онымен күреседі [2].

К. Р. Макконнелл мен С. Л. Брюдің айтуынша, басқа елде тауарларды демпингтік сату олардың құнынан төмен [3].

Сәйкес брә демпинг-тауарларды сыртқы нарықта (немесе ішкі нарықта) әдейі төмендетілген бағамен сату; тауарларды жылжыту және нарық сегментін алу құралы [1].

Тәжірибелік бөлім.

ДСҰ тұрғысынан демпингтің мысалы:

- А елінің компаниясы өз елінде А тауарды 220 долларға сатады, ал В елінің нарығына 200 долларға жеткізеді.

- Өндірушілер 4 айдан кейін тергеу нәтижелерін ұсына отырып, құзыретті органдарға жүгіне алады, ал құзыретті орган бірден демпингтік маржа мөлшерінде уақытша шектеу шараларын енгізе алады (демпингтің салдарын өтеу үшін).

- Ел компаниялары содан кейін өз құзыретті органдарына жүгіну ұсынылады және аз демпингтік маржаны ескере отырып, өз дәлелдеріңізді ұсынуға тырысыңыз (EXW бағасынан CIF/CIF бағасына ауысқан кезде шығындарды олардың есептік деректері негізінде маржаны қайта есептеу үшін өзгертіңіз) [4].

Заңнамада демпингке қарсы тұрудың тетіктері бар:

- 7-бап «бәсекелестікті қорғау туралы» Заң «монополиялық төмен баға» ұғымын енгізу және одан кейінгі бақылау арқылы демпингтің алдын алуға қызмет етеді. Монополиялық төмен баға – бұл: нарықта үстем жағдайға ие шаруашылық жүргізуші субъект белгілеген; өндіріс, сату шығындары мен пайда мөлшерінен төмен; бәсекеге қабілетті салыстырмалы тауар нарығындағы бағадан төмен [5];

- 37-бап «Мемлекеттік сатып алу туралы» Заң. «конкурс пен аукционды өткізу кезінде демпингке қарсы шараларды» енгізеді: сатып алуға қатысушының — келісімшарттың бастапқы (ең жоғары) бағасын 25% немесе одан да көп төмендететін жеткізушінің немесе мердігердің сенімділігін растау қажет [6].

- Салық кодексі бақыланатын, тауар айырбасталатын және әдеттегі мәмілелердегі нарықтық бағалардың сәйкестігін тексереді, егер олар бойынша баға кәсіпорын қолданатын бағадан 20% ауытқып кетсе, онда ҚҚС, акциздер және табыс салығы бойынша салық базасы қосымша есептеледі [7].

Тарифтер мен сауда туралы бас келісім (ТСТБК) /ДСҰ VI бабы және ТСТБК 1994 (демпингке қарсы) VI бабын қолдану жөніндегі Келісім шеңберінде демпингтің анықтамасы да, онымен күресу әдістері де (демпингке қарсы баждарды енгізу арқылы) беріледі [8].

Неліктен бәсекелестер демпинг жасайды. Демпингті қолдана отырып, кәсіпкерлер келесі себептерді басшылыққа ала алады:

- олар өз тауашаларында монополист болғысы келеді. Бұл мақсат Рокфеллердің көзқарасына мүмкіндігінше ұқсас. Ол осылай жұмыс істейді: бәсекелес қалған ойыншылар бұзылғанға дейін төмен бағаны ұстайды. Осыдан кейін ол нарықтың жалғыз маңызды қатысушысы болады және қалағанының бәрін жасай алады: баға ұсыныстарын белгілеу, бұзылған компанияларды сатып алу және т. б;

- қарсыластар клиенттік базаны жинайды. Жаңадан бастаған кәсіпкерлер арасында өте кең таралған. Төменгі жол мынада: белгілі бір компания нарыққа шығады және клиенттердің сеніміне ие болғысы келеді. Ол ең төменгі бағаны жасайды және сол арқылы

көптеген сатып алушыларды тартады. Осыдан кейін баға біртіндеп орташа нарыққа көтеріледі;

- бәсекелестер басқаша білмейді. Кез-келген маркетинг сизге клиенттерді төмен бағамен тартқаннан гөрі қымбат сатуды үйрену жақсы екенін айтады. Бірақ барлық кәсіпкерлер осылай ойламайды. Көптеген кәсіпкерлер үшін шағын баға сатып алушыны азғырудан гөрі жақсы болып көрінеді. Жарнамаға бу шығарудың қажеті жоқ, чиптер ойлап тауып, қызметті жақсарту, демпингті бастау жеткілікті, және сіздің барлық сатып алушыларыңыз;

- бәсекелес сізден құтылғысы келеді. Оның бүкіл нарықты жаулап алу мақсаты жоқ-бір-екі қарсыласын Алып тастау жеткілікті, сонда бәрі жақсы болады. Бұл тәсіл бәсекелестері аз бәсекелестік тауашаларда жиі кездеседі;

- демпинг өздігінен шығады. Бәсекелестің бизнесі соншалықты тиімді, ол ең төменгі бағаны ала алады. Және ол әлі де плюсте қалады. Бұл негізінен ірі желілерге қатысты. Шағын интернет-дүкен үшін бұл ең қауіпті жағдай. Желілік шығындар мен үстеме шығындар әрқашан шағын бизнеске қарағанда аз, бірақ бұл онымен күресуге болмайды дегенді білдірмейді. Төменде біз мұны қалай жасауға болатынын айтамыз [9].

Ең бастысы: бәсекелес тек екі жағдайда демпинг жасай алады-оның үлкен ресурстары бар немесе ол бір нәрсені үнемдейді. Желіде бұл екеуі де болуы мүмкін, сондықтан олар қауіпті. Шағын бизнес шығындарды азайту арқылы бағаны төмендетеді [10].

Демпинг әдістері және оларға қалай қарсы тұру керек.

1. Бәсекелес нашар қызметке байланысты төмен бағаға ие

Ең көп таралған жағдайлардың бірі. Бәсекелес ақылды емес, клиенттерге қызмет көрсетуді үнемдей бастайды. Ол орташа сату менеджерлерін жалдайды, сайтты құруды үнемдейді, ең арзан жеткізу қызметтері мен көлік компанияларын таңдайды. Нәтижесінде сатып алушыларға телефон арқылы хамят беріледі, тапсырыстар бірнеше апта бойы жеткізіледі, ал техникалық қолдауға қоңырау шалмайды. Бірақ сұраныс бойынша Сіздің бәсекелесіңіз бағаға қатысты: олар ең төмен.

Сонымен, сіздің қызметіңіз жақсырақ, бірақ бағасы жоғары. Мұндай жағдайда қалай әрекет ету керек және клиенттерді өз жағына қалай тарту керек? Жауаптар бетінде жатыр:

- қызмет көрсету сапасына назар аударыңыз. Сатып алушыларға қамқор екеніңізді көрсетіңіз, бірақ бәсекелес емес. Ең төменгі бағаны тапқаннан кейін де, клиент тағы бірнеше нұсқаны зерттейді. Дәл осы сәтте ол айырмашылықты сезінуі керек. Нашар сервисі бар бәсекелес, әрине, қолын созып, өзі туралы жағымсыз әсер қалдырды. Контраст бойынша ойнаңыз. Егер сіздің менеджерлеріңіз сатып алушыны басынан аяғына дейін жалап, жеңілдікке уәде беріп, мәмілені тез рәсімдесе, сатып алушы бәсекелестің неге арзанырақ екенін түсінеді;

- күте тұрыңыз. Нашар қызмет көрсететін Интернет-дүкендер нарықта ұзақ уақыт тұрмайды. Алты айдан кейін бәсекелес өзін-өзі құртуы әбден мүмкін;

- клиенттерге не үшін артық төлейтінін түсіндіріңіз. Пруфтарды Сайтқа және әлеуметтік желілердегі топтарға орналастырыңыз. Оқытылған (іс жүзінде Оксфордта) менеджерлер туралы сөйлесіңіз, үздік көлік компанияларына хабарласыңыз, марапаттар мен сыйлықтарды көрсетіңіз. Бәсекелестің мақтанатын ештеңесі жоқ, доп сіздің алаңыңызда.

2. Бәсекелес тауардың сапасын үнемдейді. Сіз түпнұсқа өнімдерді сатасыз, ал қарсылас - арзан қытайлық жалғандар. Сіз осылай әрекет етуіңіз керек:

- сіздің өніміңіздің Жоғары сапасы туралы айтыңыз. Сіз жұмыс істейтін брендтер мен бренд атауларын сипаттаңыз. Бұл нарықта шынымен сенімді және сенімді компаниялар болуы керек;

- мақалалар жазыңыз және сапаны үнемдемеу қаншалықты маңызды. Сатып алушыға Сараң екі рет төлейтінін және Контрафактіге үнемі күйіп кетуден гөрі жақсы нәрсе үшін бір рет төлегені жақсы екенін айтыңыз;

- бәсекелестерден арылыңыз. Иә, ол арзанырақ, бірақ неге екенін қараңыз? ИЯ, өйткені оның өнімдері аз қызмет етеді, сәйкес келмейді және жалпы фу;

- пікірлермен жұмыс жасаңыз. Қарсылас өз өнімі туралы жақсы пікірмен мақтана алмайды. Бірақ сіз жасай аласыз және оны пайдалануыңыз керек. Оң пікірлерді жинаңыз және оларды мүмкіндігінше бөлісіңіз: сайтта, қауымдастықтарда және кез келген жерде жариялаңыз. 10 сатып алушының 8-і сатып алудан бұрын шолуларды зерттейді - оны өз пайдаңызға пайдаланыңыз;

- сатып алушыға нарықта мүлдем араласпаған жақсы контрафактілерге толы екенін айтыңыз. Жақында көптеген интернет-дүкендер пайда болды, олар бірдей өнімді 2 есе арзан ұсынады. Бұл ой клиенттің басында отырады және ол төмен бағаға күдіктенеді;

- бәсекелес тауарларын ассортиментке қосыңыз. Ең жақсы әдіс емес: ол сіздің беделіңізге әсер етуі мүмкін. Бірақ уақытша шара ретінде ол өте жақсы өтеді. Мұның мәні-сатып алушыға көрсету: иә, бізде де арзан тауарлар бар және олардың бағасы бәсекелеспен бірдей. Бірақ бұл біздің негізгі профиліміз емес. Қаласаңыз-сатып алыңыз, бірақ қымбатырақ және жақсырақ нәрсені алған дұрыс.

3. Бәсекелес айлакер. Кейбір жалған демпингпен айналысады. Ол бағаларды нарықтық бағадан төмен деп жариялайды, бірақ іс жүзінде олай емес. Тапсырысты рәсімдеу кезінде бір нәрсе үшін тағы не төлеу керек екендігі анықталды. Және бәрі сияқты шығады. Міне, онымен қалай күресуге болады:

- сіздің бағаңыз түпкілікті екеніне назар аударыңыз және сізге қосымша ақы төлеудің қажеті жоқ. Құны жеткізуді, жинауды, орауды және т.б. қамтиды. Төлем кезінде көрсетілген баға-түпкілікті және қайтымсыз, тосынсыйлар болмайды;

- тауардың 2 бағасын көрсетіңіз. Біреуі сіздікі, екіншісі бәсекелес сияқты. Мысалы, велосипедтің құны 100 000 теңгені құрайды (бәсекелес сияқты). Барлығы жиынтықта - 120 мың (сіздің стандартты бағаңыз). Бұл сатып алушыны қарсылас қосымша тауарларсыз 100 мың велосипедке сатады деген ойға жетелейді;

- жеңілдіктерді пайдаланыңыз. Алдыңғы тармаққа ұқсас, бірақ басқаша жұмыс істейді. Сіз 2 бағаны көрсетесіз-жеңілдікпен және онсыз. Жеңілдік бағасы бәсекелеспен бірдей, ал жақсырақ - сәл төмен. Екінші баға-сіздің әдеттегі бағаңыз.

4. Бәсекелес қаржылық жастықты жұмсайды

Бұл жағдай бұрынғыға қарағанда біршама күрделі. Мұның мәні мынада: бәсекелестің бос ақшасы бар-өте көп. Ол өзіне шығынға сата алады және шығындарды резервтерден жаба алады. Бұл жағдайда ол ештеңені үнемдемейді. Биіктіктегі тауарлардың сапасы, тамаша қызмет көрсету және бағамен ешқандай қулық-сұмдық жоқ. Сізге не істеу керек:

- ешқандай әрекет жасамаңыз. Бәсекелестің мінез-құлқы сізге қаншалықты зиян тигізетінін талдаңыз. Егер сатылым төмендемесе, пайда болды және Қалды - сіз жағдайды өз бетіңізше жасай аласыз. Бәсекелес көп сатсын, бірақ оның таза пайдасы аз;

- күте тұрыңыз. Бәсекелестің резервтері шексіз емес. Қаржылық жастық, ерте ме, кеш пе, таусылады. Сонымен қатар: бәсекелес бұл мінез-құлықпен өзі шұңқыр қазады. Демпингке ақша жұмсау-бұл қаражатты оңтайлы жұмсау емес. Оларды бизнесті дамытуға, жарнама сатып алуға және маркетингке жіберген дұрыс. Резервтер таусылған кезде бәсекелес бағаны көтеруге және нарықта алға жылжуға мәжбүр болады. Тек оның ақшасы болмайды - бәрі демпингке қосылады;

- бәсекелеспен келісу. Неге болмасқа? Нарықты тастау бәріне жаман нәрсе екенін түсіндіріңіз. Тауардың құны оның құнынан төмен болмауы керек. Енді сіз өзіңізді шығынға сатасыз, ал ертең барлық ойыншылар зардап шегеді: клиент арзандыққа үйреніп қалған және бағаның өсуін түсінбейді. Ал секіріс міндетті түрде болады.

Желілік компаниялармен не істеу керек. Шағын бизнестің ауыртпалығы - ірі желілік бөлшек саудагерлердің бәсекелестігі. Олар әрқашан бағаны басқалардан төмен ұстай алады, сондықтан:

- сатудың үлкен көлемі. Сіз жеткізушілердің бағасы сатып алу көлеміне тікелей байланысты екенін білесіз. Мысал ретінде (бағалар төбеден алынған, мәнін түсіну үшін): егер сіз жеткізушіден аптасына 10 жұп аяқ киім алсаңыз, онда 1 жұп 200 теңгені құрайды. 10 қорап аяқ киім сатып алғанда, жұптың бағасы 150 теңге болады, ал егер сіз 10 жүк көлігін сатып алсаңыз, онда жұп 120-ға беріледі. Мәселе мынада, сіз аптасына 10 аяқ киім жүк көлігін жүзеге асыра алмайсыз, ал үлкен торлар оңай;

- жолға қойылған бизнес-процестер. Ірі бизнесті автоматтандыру дәрежесі шағын бизнестен әлдеқайда жоғары. Демек, олардың шығындары аз. Сонымен қатар, олардың штаты оңтайландырылған: бухгалтерлер, кадрлар және т.б. бар. Бұл оларға пайдалы, сіз емессіз. Егер сіз бухгалтердің толық ставкасын алсаңыз, онда сіз артық төлейсіз: жұмыс көп емес, бірақ Сіз дұрыс төлеуіңіз керек;

- арзан несиелер. Желілер үлкен соманы аз пайызбен алады. Шағын бизнеске мұндай шарттарды ешкім ұсынбайды.

Нәтижелер және талқылау.

Сонымен, ірі бөлшек саудагерлердің бағасы объективті себептерге байланысты әрқашан төмен болады. Олар кейбір позицияларды шығынға оңай сата алады және басқа тауарлардағы пайданы қайтарып алады. Олар үшін - ұсақ-түйек, сіз үшін-қирау.

Бірақ шығудың жолы бар және бір емес:

- тауарлар ассортименті бойынша үлкен бәсекелеспен минималды түрде қиылысуға тырысыңыз. Өнімді басқа жеткізушілерден тапсырыс беріңіз, басқа брендтерді алыңыз және т.б. Егер бір зат сізге қымбатырақ болса, ал желі арзанырақ болса және олар әртүрлі болған кезде мүлдем басқаша болса, бұл бір нәрсе. Әр түрлі өнім-әр түрлі баға, қисынды;

- икемділікті қолданыңыз. Кез - келген үлкен желі-бұл бір нәрсені өзгерту өте қиын болатын инертті механизм. Кем дегенде тез. Сіз нарықтағы өзгерістерге тезірек жауап бере аласыз. Жаңа өнім пайда болды-оны дереу сатуды бастаңыз. Желі бәрін үйлестіріп, іске асырған кезде, Сіз жақсы пайда табасыз. Бір қадам алда болыңыз-мұнда сізде барлық құралдар бар;

- шам мен отбасы атмосферасын жасаңыз. Интернет-дүкеннің имиджін өзіңіз үшін пайдаланыңыз. Сатып алушылар өздерін үлкен желінің клиенттері ретінде сезінбесін, онда бәрі оларға мән бермейді, бірақ жабық клуб мүшелері. Сатып алушыларға жеке көзқарасты қолданыңыз, оларға дос ретінде қараңыз. Бұл үшін көптеген адамдар артық төлеуге дайын.

Қорытындылар.

Нәтижесінде сіз демпинг жасамауыңыз керек. Егер сіздің ойыңызда бәсекелестерді отырғызу немесе сатып алушыларды тарту үшін бағаны төмендету туралы ой болса, оған көңіл көтерудің қажеті жоқ. Міне, бірнеше себептер:

- клиент әрқашан ең арзан бағаны іздемейді. Әр түрлі мәліметтер бойынша, Бағасы өнім шешім қабылдауға әсер ететін факторлар тізімінде 3-ші орында. Қызмет көрсету сапасы мен жеткізу жылдамдығы әлдеқайда маңызды;

- көптеген сатып алушылар ең арзанын түбегейлі сатып алмайды. Олар сапа солай болады деп қорқады. Сіз демпинг жасайсыз-клиенттердің осы санатын жоғалтасыз;

- төменгі баға сегментінде жұмыс істеу жақсы стратегия емес. Төмен бағаға байланысты Сізден алатын сатып алушы-ең сенімсіз. Арзанырақ опция пайда болады (және ол пайда болады) - және клиент бәсекелеске кетеді;

- демпинг нарықтың барлық қатысушылары үшін жаман. Бұл тек сатып алушыларға жақсы, тіпті қысқа мерзімде. Ұзақ ойнау кезінде клиент қызмет сапасының төмендеуіне байланысты да ұтылады. Немесе нарықты жаулап алған ойыншы бағаны көтере бастағанда. Бұл әдетте осылай жұмыс істейді: бағалар біреуін төмендетеді, ал бәрі зардап шегеді;

- егер сіз резервтерді демпингке жұмсаңыз, бизнесті дамытуға ақша қалмайды. Басқа нәрсеге ақша салған дұрыс: брендті дамыту, маркетинг және қызмет көрсету сапасымен айналысыңыз. Демпинг тиімді пайдалануға болатын ресурстарды қажет етеді[11].

Енді біз демпингтің не екенін және оны толық қарумен қалай қарсы алу керектігін білеміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Биография Уоррена Баффета — история успеха инвестиционного гения, цитаты, фото. Доступно на: <https://myrouble.ru/warren-buffett-biografiyahttps://myrouble.ru/warren-buffett-biografiya/> (от 28.08.2022).
2. Демпинг. Доступно на: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BF%D0%B8%D0%BD%D0%B3> (от 28.08.2022).
3. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Перевод с 16-го изд. Т. 2. М.: Республика, 2006, 972 с.
4. Соглашения ВТО. Доступно на: <https://wto.ru/about-WTO/WTO-agreements/> (от 28.08.2022).
5. О Модельном законе "О конкуренции" Решение Высшего Евразийского экономического совета от 24 октября 2013 года № 50. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/H13B0000050> (от 28.08.2022).
6. О государственных закупках. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 434-V ЗРК. (по состоянию на 27.06.2022 г.)
7. О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс) Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI ЗРК. (по состоянию 31.12. 2021)
8. ГАТТ-47 и Результаты уругвайского раунда (неофиц. перевод) (PDF) 5, 198—215. Высшая школа экономики (14 ноября 2011). Доступно на: [https://www.hse.ru/data/2018/01/24/1163174522/%D0%93%D0%90%D0%A2%D0%A2-47%D0%B8%D0%A0%D0%B5%D0%B7%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8B%D0%A3%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B2%D0%B0%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%A0%D0%B0%D1%83%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BE%D1%84%D0%B8%D1%86.%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4\).pdf?ysclid=lahz024nip106768716](https://www.hse.ru/data/2018/01/24/1163174522/%D0%93%D0%90%D0%A2%D0%A2-47%D0%B8%D0%A0%D0%B5%D0%B7%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8B%D0%A3%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B2%D0%B0%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%A0%D0%B0%D1%83%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BE%D1%84%D0%B8%D1%86.%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4).pdf?ysclid=lahz024nip106768716) (от 27.08.2022).
9. Что такое демпинг - способы демпинга и методы противостояния явлению <https://www.insales.ru/blogs/university/chto-takoe-demping> (от 28.08.2022).
10. Бабин Э. П., Исаченко Т. М. Внешнеэкономическая политика. М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006, 436 с.
11. Воробьёва О. Демпинг - это законно? Доступно на: <https://www.fd.ru/articles/159549-demping---eto-zakonno> (от 28.08.2022).

Аннотация

Демпинг как продажа товаров и услуг по искусственно заниженным ценам. Демпинговые цены существенно ниже рыночных цен, а иногда даже ниже, чем себестоимость товара или услуги. Демпинг проводится с различными целями: проникновение или укрепление на новом рынке, вытеснение конкурентов. Демпинг осуществляется государством и/или компаниями в расчёте на возмещение в будущем текущих убытков, когда за счёт демпинга будет достигнуто желаемое положение на рынке. Однако довольно часто и фирмы, и государство прибегают к демпингу как к разовому мероприятию: монетизируют складские запасы, реализуют неликвидную продукцию; при острой и срочной потребности в денежных средствах, когда существует угроза больших убытков, чем потери при демпинге. В некоторых странах демпинг считают негативным явлением и борются с ним, применяя антидемпинговые законы.

Abstract

Dumping is a sale of goods and services at artificially low prices. Dumping prices are remarkably lower than market prices, and sometimes much more lower than the cost prices of goods or services. Dumping will be held for different aims: penetration or strengthening in a new market, ousting

competitors. Dumping is carried out by the government and/or companies in the expectation of compensation of the current losses in the future, when the needed position in the market will be achieved due to dumping. Nevertheless, usually both firms and the government resort to dumping as a one-time event: they monetize warehouse stocks, sell illiquid products; in case of an acute and urgent need for funds, when there is a threat of greater losses than losses due to dumping. In some countries, dumping is considered as a negative phenomenon and will be combated by applying anti-dumping laws.

**ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ
JURIDICAL SCIENCES**

УДК – 343

С.М. Розикүлова, К.Р. Сартаева*

магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан
к.ю.н., ассоциированный профессор, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент,
Қазақстан

*Корреспондент авторы: galiya_1305@list.ru

**ОБЩЕСОЦИАЛЬНОЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ УБИЙСТВ, СОВЕРШАЕМЫХ
ЖЕНЩИНАМИ**

Аннотация

В данной статье рассматривается общесоциальное предупреждение убийств, совершаемых женщинами. Рассматривая общесоциальное предупреждение убийств, совершаемых лицами женского пола, можно сказать, что данная деятельность включает в себя определение, выработку и реализацию системы общегосударственных мер в экономической, социальной, духовно-нравственной, правовой областях жизни общества в целях изменения положения женщин в сферах труда, быта, досуга и т.д. Общесоциальные меры предупреждения преступности представляют собой основу для реализации различных усилий по предупреждению преступлений, хотя непосредственной целью имеют решение более глобальных задач, стоящих перед обществом и обусловленных потребностями его развития.

Рассматривая и анализируя основные направления общесоциальных мер предупреждения, убийств, совершаемых женщинами, обращаем внимание на то, что только взаимосвязанное комплексное воздействие по всем обозначенным направлениям позволит реально повысить эффективность такой деятельности.

Ключевые слова: Предупреждение убийств, обще-социальные меры, убийства, совершаемые женщинами, специально-криминологический уровень.

Общесоциальное предупреждение преступности характеризуется тем, что составляющие его меры являются необходимым элементом социально-экономической деятельности, устранения недостатков в политической, социальной, нравственно-психологической и духовной сферах общества. Они, как правило, связаны с улучшением материального благосостояния граждан, условий их труда и отдыха, укреплением дисциплины и организованности, а также с другими позитивными изменениями в обществе. Направленные на решение указанных задач, эти меры попутно устраняют негативные процессы и явления, выполняя при этом опосредованно функцию предупреждения преступлений.

Необходимо отметить, что общесоциальные меры предупреждения преступности представляют собой основу для реализации различных усилий по предупреждению преступлений, хотя непосредственной целью имеют решение более глобальных задач, стоящих перед обществом и обусловленных потребностями его развития. Однако именно такой характер предупредительных мер предопределяет исключительную их важность и для решения проблем предупреждения преступности женщин, в том числе и убийств, совершаемых ими.

Заметим, что четкое деление предупредительной деятельности на общесоциальную и специально-криминологическую носит в определенной степени условный характер, так как «центральной идеей предупреждения преступлений является идея воздействия на

детерминационный комплекс преступности, что и предопределяет его специфику» [1]. Кроме того, общесоциальные меры создают благоприятную обстановку для предупреждения преступлений на специально-криминологическом уровне.

Предупреждение убийств, совершаемых женщинами, как и преступности в целом, осуществляется мерами общего и специально-криминологического предупреждения в соответствии с указанными уровнями. А поскольку в генезисе противоправного поведения мужчин и женщин нередко лежат разные факторы (социально-экономического, физиологического характера и т.д.), а также с учетом того, что одни и те же явления социальной жизни в разной степени влияют на поведение мужчин и женщин, то предупреждение убийств, совершаемых женщинами, должно быть ориентировано, в частности, на факторы не только общего характера, но и на те из них, которые выступают в виде детерминант противоправного насильственного поведения именно женщин [2].

Возможности предупреждения женской преступности увеличились с вступлением в силу Концепция социальной защиты населения Республики Казахстан от «27» июня 2001 года №886. Данный закон ввел определение трудной жизненной ситуации, к которой были отнесены в числе других, малообеспеченность, безработица, отсутствие определенного места жительства, конфликты и жестокое обращение в семье, то есть именно те обстоятельства, которые мы отнесли по данным нашего исследования к детерминантам корыстной женской преступности. Деятельность социальных служб, должна быть направлена на поддержку и оказание социально-бытовых, социально-медицинских, психолого-педагогических, социально-правовых услуг и материальной помощи, проведение социальной адаптации и реабилитации граждан, находящихся в трудной жизненной ситуации. В комментарии к данному закону отмечалось, что его реализация рассчитана на длительный период времени, в течение которого должна быть создана оптимальная сеть учреждений и предприятий социального обслуживания, населения, причем указывалось, что их финансирование должно осуществляться за счет республиканского бюджета и местных бюджетов с учетом их финансовых возможностей.

Однако на практике отмечается, что учреждения, созданные для реализации вышеперечисленных целей, удовлетворяют не более 10% нуждающихся в социальной помощи. Это объясняется недостаточностью нормативно-правового, научно-методического и кадрового обеспечения данных учреждений и конечно же, дефицитом средств, находящихся в распоряжении субъектов Республики Казахстан.

Мы согласны с мнением авторов, которые считают, что в целом национальные программы по усилению борьбы с преступностью и отдельными ее проявлениями, имеющие общепредупредительное значение, фактически сориентированы на массовость как один из признаков преступности, без учета тендерного признака.

Кроме того, они не дифференцированы по видам преступности, которые имеют свои особенности, а, следовательно, и требуют особого специфического подхода. В этих программах узкоспециальных профилактических мер по защите женщины не содержалось. В результате при осуществлении социальной профилактики недостаточно учитывалось, что механизм социальной инерции, проявляющийся по отношению к семье, детям, влияние традиций и обычаев оказывают на женщину значительно большее воздействие, чем на мужчину. Представляется, что это один из пробелов общенациональной борьбы с убийствами, совершаемыми женщинами.

В этой связи представляется, что в настоящее время, когда существует проблема выделения необходимого количества денежных средств на борьбу с преступностью не только в масштабах страны, но и по всем направлениям на региональном уровне, необходимо переходить, на целевые программы по отдельным направлениям предупредительной деятельности либо по отдельным криминально активным социальным группам населения. Это в какой-то степени определит приоритетные направления предупредительной деятельности, обеспечит возможность ее финансирования не только из

средств республиканского бюджета, но и местных, определит круг прямых исполнителей и усилит их ответственность.

Нельзя не согласиться с юристами, социологами, психологами, медицинскими работниками, указывающими на необходимость создания региональных программ, касающихся улучшения положения женщин. Представляется, что подготовка таких программ должна опираться на детальное исследование социально-экономической, социально-психологической, нравственной обстановки в регионе, а разработанные предложения должны учитывать региональную специфику экономического и социального положения женщин. Поскольку система целей и задач программ, направленных на улучшение положения женщин в регионе, должна охватывать различные сферы деятельности, то они определяют круг субъектов, участвующих в разработке и последующем исполнении программ. В первую очередь к ним относятся региональные органы законодательной и исполнительной власти, правоохранительные органы, разнопрофильные отраслевые и региональные академические, научно-исследовательские учреждения, а также заинтересованные общественные организации. Это потребует объединения и координации их усилий, и такую роль, по-видимому, должны выполнять координационный совет или межведомственная рабочая группа, созданная при управлении региональными административными органами Республики Казахстан. Фактически такая программа должна быть составной частью плана социально-экономического развития того или иного региона.

Рассматривая общесоциальное предупреждение убийств, совершаемых лицами женского пола, можно сказать, что данная деятельность включает в себя определение, выработку и реализацию системы общегосударственных мер в экономической, социальной, духовно-нравственной, правовой областях жизни общества в целях изменения положения женщин в сферах труда, быта, досуга и т.д. В условиях перехода к рыночным отношениям немалую значимость приобретают:

- государственная и общественная поддержка социально незащищенных слоев населения;
- разработка и реализация эффективной социально-экономической политики, в том числе в плане удовлетворения общественно значимых интересов и потребностей женщин в сферах общего и профессионального образования, культуры, досуга и труда;
- техническое и технологическое перевооружение предприятий и всемерное сокращение неквалифицированного женского труда;
- укрепление служб занятости населения;
- создание строгой системы подготовки, переподготовки кадров и повышения их квалификации;
- развитие малого и среднего предпринимательства, обеспечивающего население новыми рабочими местами.

Перечисленные и многие другие социальные меры играют не последнюю роль в нейтрализации противоречий, детерминирующих противоправное поведение женщин [3].

Наиболее эффективными мероприятиями, которые могут оказать положительное влияние на снижение уровня и темпов прироста убийств, совершаемых женщинами, являются меры по совершенствованию территориальной и отраслевой структуры хозяйства. Достижение сбалансированности количества и структуры рабочих мест с наличием и составом трудовых ресурсов позволит сократить безработицу, тем самым значительно облегчить решение социальных проблем, снизить криминальный и социально-психологический эффект безработицы. Здесь невозможно будет обойтись без коренных изменений в социально-экономической политике, главная задача которой по отношению к женщине в период экономического кризиса состоит в том, чтобы повысить конкурентоспособность женщин на существующем рынке труда и компенсировать объективно неустраиваемые факторы, порождающие относительную неконкурентоспособность женщин, а также сформировать новую структуру занятости,

новый рынок труда, соответствующий современным требованиям, на котором у женщин будут свои естественные, органичные и вполне эффективные ниши.

Мы уже обращали внимание на то, что убийства, совершаемые женщинами, носят в основном семейно-бытовой характер; неблагополучие в семейной сфере разлагающе действует на женскую психику, влияет на насильственное поведение женщин. Поэтому, на общесоциальном уровне приоритетным направлением деятельности, способствующей предупреждению рассматриваемого вида преступности, должна являться государственная забота о семье. Семейная политика должна, стать самостоятельной областью деятельности государства.

Следует заметить, что в тех случаях, когда семья становится отрицательной микросредой, у ее членов появляется риск формирования противоправного поведения. Трудно не согласиться с Ю.М. Антоном, который считает, что семья, включая ребенка в свою эмоциональную матрицу, обеспечивает тем самым первичную, но чрезвычайно важную социализацию, т.е. «через себя» вводит его в структуру общества. Если этого не происходит, ребенок отчуждается от нее, вследствие чего закладывается основа для вероятного отдаления в будущем от норм общества, его институтов и ценностей, от малых социальных групп. Такое отдаление может принять форму стойкого дезадаптивного существования [4].

Современная семья сталкивается с целым рядом острых проблем, которые имеют общесоциальный характер и несут в себе трудности не только семье, но и отдельным людям, всем общественным институтам. Они порождены существующей экономической системой, несовершенством гражданского законодательства, бесправностью человека и бюрократизмом государственного аппарата. Эти проблемы, естественно, структурируются по основным функциям семьи: экономическим, демографическим, социально-психологическим и социально-культурным.

С.А. Попова справедливо отмечает, что ненадлежащие отношения в семье «слабо» поддаются коррекции и внешнему социальному контролю. Обнаружение таких отношений связано с вмешательством в частную жизнь, что само по себе вызывает огромные трудности. Мы до сих пор еще не научились, связывать поведение взрослого человека с его детством, видеть корни антиобщественных поступков в негативных воздействиях на него в ранний период жизни. Вместе с тем, 70% неблагополучных семей основным источником неблагополучия имели родительскую семью с асоциальной и антиобщественной ориентацией [5].

Семья нуждается также в помощи в случае кризисной ситуации. В связи с этим заслуживает внимания опыт других стран: создание реабилитационных центров для женщин, пострадавших от насилия, особенно семейного, где женщины могли бы найти убежище, получить необходимую психологическую помощь. Вовремя оказанная помощь может служить предотвращением жизненных катастроф, которые являются одним из источников насильственного поведения женщины.

В масштабах общегосударственных подходов к профилактике семейно-бытовых конфликтов приходится констатировать очевидное отставание от развитых зарубежных стран по разнообразию сил, задействованных в направлении ослабления супружеской конфликтности и насилия. К предупреждению семейного насилия привлекаются супружеские советы, семейные суды, службы юридической помощи, районные адвокатуры, центры лечения от наркомании, психологические агентства, приюты для избиваемых женщин, агентства анонимной помощи; женские центры, службы помощи малоимущим семьям, церкви, центры помощи жертвам и свидетелям преступлений, агентства первой социальной помощи, армии спасения, жилищные службы и др. [6]. К сожалению далеко не все из перечисленных служб и организаций имеются в наших условиях.

Организационную поддержку женщины, находящиеся в тяжелой жизненной ситуации, одинокие и разведенные, социально дезадаптированные, имеющие девиантное поведение, а также освобожденные из исправительных учреждений, могут получить в реабилитационных

центрах. Непременным условием работы таких учреждений должна являться круглосуточность их функционирования.

Итак, семья, объединяя свои усилия с деятельностью иных институтов социального воспитания, призвана формировать положительные качества ее членов, неповторимую человеческую индивидуальность. В отличие от других социальных институтов она способна воздействовать на все стороны и грани личности женщины в течение всей ее жизни, являясь не только эффективным, но и необходимым звеном длительного процесса ее социализации.

Поскольку в ряду социально-психологических факторов криминального насилия женщин особое значение имеют переоценка нравственных ценностей, девальвация идеалов, поэтому, по нашему мнению, фундаментальной предпосылкой снижения насильственной преступности женщин должно стать восстановление соответствия между институциональным строем и системой ценностей, когда важнейшие социальные институты — семья, гражданское общество и государство — превращаются в базовые ценности и приоритетные цели общественного развития. При этом составным компонентом идеологической функции государства и общества в целом должно быть правовое воспитание, результатом которого должна стать правовая культура человека.

Правовое воспитание — сложная и многоаспектная система деятельности. В процессе правового воспитания необходимо приобщение людей к знаниям о государстве и праве, законности, правах и свободах личности, выработать у граждан устойчивую ориентацию на законопослушное поведение, осознанное стремление личности к правомерному поведению.

Правовое воспитание призвано формировать личность, которая добровольно и сознательно строит свою жизнедеятельность в соответствии с правом. Правовое воспитание имеет целью перевести политико-правовые установки и требования общества в личные убеждения граждан и нормы их поведения. Оно является частью всего процесса: духовного формирования личности, без которого нельзя обойтись, реализуя идею построения в Казахстане правового государства, где преступность в целом и убийства, совершаемые женщинами, в частности будут сведены к минимуму.

Целесообразно правовое воспитание осуществлять в рамках системы общего, среднего, высшего и послевузовского образования; а также применять дифференцированный подход как минимум, к пяти основным группам: несовершеннолетним, законопослушным гражданам, осужденным, потенциальным и реальным правонарушителям, лицам, освобожденным из исправительных учреждений.

С учетом изложенного, задача нравственно-правового воспитания, стоящая перед обществом, состоит в том, чтобы достичь такого уровня правовой культуры, когда каждый его член соблюдал бы правовые нормы исключительно в силу внутренней потребности, собственных нравственных убеждений, а не под страхом принуждения. По нашему мнению, в идеале правомерное поведение не должно быть обусловлено никакими иными мотивами, кроме неодолимой нравственной потребности. Нравственно-правовая социализация личности во многом связана с уровнем развития нравственно-правовой культуры общества. Личностный аспект предстает в качестве процесса формирования у конкретного индивида определенного морально-правового идеала, воспитания у него сознательного, уважительного отношения к правовому закону.

Как показало наше исследование, с убийствами, совершенными женщинами, тесно связаны алкоголизм, наркомания и проституция.

Думается, что на общесоциальном уровне должна быть организована общая профилактика этих социальных явлений, состоящая в следующем:

– в усилении антиалкогольной и антинаркотической пропаганды со стороны государственных и общественных структур. При этом особое внимание обратить на несовершеннолетних, лиц с психическими расстройствами, а также женщин, которым в результате их профессиональной деятельности доступны спиртные напитки и наркотические средства. Это работницы вино-водочных заводов, продавцы продуктовых магазинов,

официантки, врачи и медсестры. По данным социологов, удельный вес женщин, связанных по роду своей деятельности со сферой обслуживания, составляет среди алкоголичек от 49 до 71 процента [7];

– в повышении эффективной деятельности правоохранительных органов, которые в первую очередь все усилия должны сосредоточить на выявлении и перекрытии каналов поставки некачественной алкогольной продукции и наркотических средств;

– в достижении доступности и совершенствования медицинского обслуживания для тех, кто болен алкоголизмом и наркоманией. Это обусловлено тем, что алкоголизму, наркомании и связанной с ними проституции сопутствуют инфекционные (СПИД, гепатит) и венерические заболевания (сифилис, гонорея, паховой лимфогрануломатоз, хламидиоз и др.).

Для осуществления перечисленных предложений необходима комплексная организационно-управленческая система предупреждения алкоголизма и наркомании не только среди женщин, совершивших убийства, но и в целом, среди лиц женского пола. В эту систему должны войти государственные органы, общественные объединения и граждане. Здесь требуется действенная нормативная база, специальная подготовка кадров для осуществления регулярной профилактической работы, правильное понимание целей и задач предупредительной деятельности в отношении лиц женского пола, стимулирование желания сотрудничать в русле взаимного обмена информацией, оценки нужд и потребностей населения в сфере предупреждения и пресечения женского алкоголизма и наркомании.

Женский алкоголизм и наркомания зачастую сопровождается проституцией. Во все времена одной из важных забот любого общества была забота об ограничении распространения проституции. Многовековая практика выработала три направления борьбы с проституцией: прогибиционизм, или стратегия запретов самой проституции, и занятий ею, регламентизм, или стратегия государственного контроля, за проституцией, и аболиционизм – стратегия, содержанием которой является борьба с проституцией как с явлением, вина за осуществление которого лежит на обществе, в то время как проститутки наделяются всей полнотой гражданских прав и свобод.

При разработке комплекса общесоциальных мер по предупреждению проституции необходимо учитывать, что это явление обусловлено не только социально-экономическими причинами, но и является относительно самостоятельным.

В этой связи следует создать условия для достижения женщиной? материального благополучия морально приемлемыми средствами, а также разработать и внедрить научно обоснованную и информационно обеспеченную систему мер полового воспитания, повысить сексуальную грамотность населения. Здесь требуется выделить два аспекта: половое просвещение и подготовка лиц женского пола к браку и семейной жизни. К сожалению, у нас в стране фактически не существует цельной системы полового воспитания. Для ее создания, прежде всего, необходимо выработать методику и способы полового воспитания лиц женского и мужского пола в яслях и детских садах, учащихся в средних школах и иных видах учебных заведений.

В рамках общесоциальных мер предупреждения убийств, совершаемых женщинами целесообразно организовать профилактику насильственного поведения женщин с психическими расстройствами. Это обусловлено спецификой психопатологических, социально-психологических и эндокринно-физиологических факторов, определяющих криминальные агрессивные действия у женщин. Указанные особенности женщин убийц необходимо учитывать при разработке социальных программ профилактики насилия, которые, по мнению Ю.М. Антоняна должны отвечать следующим требованиям:

1. Любые социальные программы профилактики насилия в стране должны строиться с учетом того, что насилие в первую очередь определяется очень высоким уровнем тревожности и неуверенности людей, их депрессивными психотравмирующими переживаниями как реакцией на те изменения в жизни, которые субъективно воспринимаются в качестве весьма неблагоприятных.

Насилие выступает средством защиты и самоутверждения, поэтому общество должно предлагать потенциальным преступникам иные средства в достаточном объеме и разнообразии.

2. Первоочередной задачей представляется оказание комплексной помощи, в том числе при проведении инспекторских проверок, регионам, где наблюдается наихудшая ситуация с преступным насилием. Это предполагает создание специальных программ социальной и материальной поддержки, применение воспитательно-педагогических, психологических, организационных, правоохранительных и иных мер.
3. К уже имеющимся социальным программам борьбы с отдельными видами преступности (например, с наркотизмом и наркоманией) добавить прежде всего социальные программы по предупреждению насилия в семье, в школе, среди несовершеннолетних.
4. Необходима общегосударственная программа борьбы с насилием в обществе. Ее субъектами должны быть все органы законодательной и исполнительной власти, общественные и религиозные организации, средства массовой информации и др.
5. Желательно создать постоянно действующие проекты и планы выступлений (передач, публикаций) в средствах массовой информации, посвященных проблемам насилия и его предупреждения [8].

Рассматривая и анализируя основные направления общесоциальных мер предупреждения, убийств, совершаемых женщинами, обращаем внимание на то, что только взаимосвязанное комплексное воздействие по всем обозначенным направлениям позволит реально повысить эффективность такой деятельности.

Список литературы

1. Организация деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступлений. Учебник / Барина Л.В., Беляева Л.И., Бусурин С.В., Жаднов В.Ю., и др.; Под ред.: Малков В.Д., Токарев А.Ф. - М.: Изд-во Акад. управления МВД России, 2000. - 322 с.
2. Корзун И.В. Криминологическая характеристика и профилактика женской преступности: Дис.... канд. юрид. наук. М., 1994. 187с.
3. Мурадова Я.Р. Общесоциальные меры предупреждения женской преступности // Российский следователь. 2006. № 12. Электронный ресурс. Доступно на: <https://centerbereg.ru/d1263.html>
4. Антонян Ю.М. Преступность среди женщин. - М.: Изд-во Рос. право, 1992. - 256 с.
5. Попова С. А. Криминологическая характеристика и предупреждение женской преступности в современных условиях (по материалам Приволжского федерального округа): дис... канд. юрид. наук / Новгород, 2001. - 258 с.
6. Шестаков Д.А. Супружеское убийство как общественная проблема. С.-Пб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1992. - 92 с.
7. Блинов Г. М. Агония женственности. Размышления психиатра. Тула: Приокское книжное издательство, 1989. 158с.
8. Дмитриева Т.Б., Шостакович Б.В. Агрессия и психическое здоровье. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. - 464 с.

Түйін

Бұл мақалада әйелдер жасаған кісі өлтірудің элеуметтік алдын-алу қарастырылады. Әйел адамдар жасаған кісі өлтірудің жалпы элеуметтік алдын алуды қарастыра отырып, бұл қызмет әйелдердің еңбек, тұрмыс, бос уақыт және т. б. салаларындағы жағдайын өзгерту мақсатында қоғам өмірінің экономикалық, элеуметтік, рухани-адамгершілік, құқықтық салаларында жалпы мемлекеттік шаралар жүйесін анықтауды, әзірлеуді және іске асыруды қамтиды деп айтуға

болады. Қылмыстың алдын-алудың әлеуметтік шаралары қылмыстың алдын-алу бойынша әр түрлі күш-жігерді жүзеге асырудың негізін құрайды, дегенмен қоғамның алдында тұрған және оның даму қажеттіліктеріне негізделген жаһандық міндеттерді шешу тікелей мақсатқа ие.

Жалпы әлеуметтік алдын алу шараларының, әйелдер жасаған кісі өлтірулердің негізгі бағыттарын қарастыра және талдай отырып, барлық белгіленген бағыттар бойынша өзара байланысты кешенді әсер ету ғана мұндай қызметтің тиімділігін арттыруға мүмкіндік беретініне назар аударамыз.

Abstract

This article discusses the general social prevention of murders committed by women. Considering the general social prevention of murders committed by women, we can say that this activity includes the definition, development and implementation of a system of national measures in the economic, social, spiritual, moral, legal areas of society in order to change the status of women in the fields of work, life, leisure, etc. General social crime prevention measures are the basis for the implementation of various crime prevention efforts, although the immediate goal is to solve more global problems facing society and conditioned by the needs of its development.

Considering and analyzing the main directions of general social prevention measures, murders committed by women, we draw attention to the fact that only an interconnected complex impact in all the designated areas will really increase the effectiveness of such activities.

**МАЗМУНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT**

**ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ
TECHNICAL SCIENCES**

- Г.М. Сейтмагзимова***, **З.З. Кошали**, **Л.А. Сейтмагзимова**
к.т.н., профессор, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.т.н., ст. преподаватель, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ ПОД РАССАДУ ОГУРЦОВ И ТОМАТОВ 3
- З.Б. Эргашева**, **М.Ж. Жақыпбекова***, **К.А. Есенбаева**, **С.З. Нұридин**
магистрант, Коммерциялық емес акционерлік қоғам М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к., аға оқытушы, Коммерциялық емес акционерлік қоғам М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, Коммерциялық емес акционерлік қоғам М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, Коммерциялық емес акционерлік қоғам М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
ЗАМАНАУИ СӘН ҮЛГІЛЕРІНДЕГІ ЭКЛЕКТИКАЛЫҚ СТИЛЬДІҢ МӘНЕРЛІЛІК ҚҰРАЛДАРЫН ТАЛДАУ 10
- ИНФОРМАТИКА, ИТ-ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ИНФОРМАТИКА, ИТ-ТЕХНОЛОГИИ
COMPUTER SCIENCE, INFORMATION TECHNOLOGIES**
-
- Д.С. Дайрабай**, **С.У. Исмаилов***, **Б.М. Джаналиев**, **Б.Д. Нурмаганбетов**
Магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.т.н., доцент, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
МОДЕЛЬ ЗНАНИЙ СИСТЕМЫ НАВИГАЦИИ МОБИЛЬНОГО РОБОТА 16

- З.Р. Илёсова, С.У. Исмаилов*, А.Ш. Джакибаев, Е.М. Утебаев**
магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.т.н., доцент, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент,
Казахстан
магистр, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент,
Казахстан
**АЛГОРИТМ И МОДЕЛЬ ГРУППОВОГО ДИНАМИЧЕСКОГО ОПРОСА
ДАТЧИКОВ** 23

- С.У. Исмаилов*, Ж.С. Досан, Д.К. Байгабылова, Д.Б. Маркабаева**
к.т.н., доцент, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
**СИСТЕМА АВТОМАТИЗИРОВАННОГО УПРАВЛЕНИЯ ДВИЖЕНИЕМ
ТРАНСПОРТНОГО СРЕДСТВА НА БАЗЕ ADAS** 28

***ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES***

- A. Abdizhakhankyzy*, N.B. Bimakhanbetova, M. Zholdasova**
master, teacher, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
senior teacher, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
master, teacher, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
**FORMATION PROCESS OF FUTURE TEACHERS' PROFESSIONAL-SPEECH
CULTURE** 34

- Г.Т. Атемова, Х.Ж. Смағұл*, А.С. Сабекова**
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент,
Қазақстан
магистр оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент,
Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент,
Қазақстан
**ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ МЕКТЕПТЕРІНДЕГІ ТӘРБИЕ ПРОЦЕСІ
ТӘЖІРИБЕСІНЕ РЕТРОСПЕКТИВАЛЫ КӨЗҚАРАС** 38

- Ш.С. Әділова*, Э.А. Ибрагимова**
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент, Қазақстан
**БАТЫРЛАР ЖЫРЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫ МУЗЫКАҒА
ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ҚҰНДЫЛЫҒЫ** 43

С.С. Естемесова*, С.С. Агабекова

к.п.н., доцент, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ст. преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ВОСПРИЯТИЯ МУЗЫКИ

46

А.К. Кумарова*, А.О. Мусаев, А.Ю. Филонова, Е.М. Утебеков

старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

РОЛЬ БАСКЕТБОЛА В РАМКАХ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

50

S. Mamekova*, Zh. Aitbekova, L. Yeszhanova, D. Torebek

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

THE IMPACT OF LATIN LANGUAGE'S EXTRALINGUISTIC ASPECTS ON ENGLISH AND ITS TERMINOLOGY

56

S. Mamekova*, A. Kudasbekova, M. Baidabekova, S. Tomarbayeva

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

LINGUISTIC AND TERMINOLOGICAL PROBLEMS OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS'S TRANSLATION

60

S. Mamekova*, S. Kurbanbayeva, Sh. Serikbayeva, Zh. Dzhunusbekova

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, Tashenov University, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

ACQUISITION OF TERMINOLOGICAL COMPETENCE IN SCIENTIFIC AND TECHNICAL TRANSLATION AMONG STUDENTS

66

S. Mamekova*, M. Musaliyeva, A. Yegemberdi, A. Utebekova¹

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS, MECHANISMS AND FACTORS OF AUDING ENSURING THE SUCCESS OF UNDERSTANDING FOREIGN TEXT BY LISTENING

72

- A.N. Nazarova, S.Mamekova*, A.Yegemberdi, D.Torebek**
Master, lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
Master, senior lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
Master, senior lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
Master, senior lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
CHARACTERISTICS OF MOOC AND OPEN ONLINE PLATFORMS 78

- A. Suyuberdiev, S. Kurbanbayeva, S. Mamekova*, A. Nazarova**
Candidate of pedagogical sciences., senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
Master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
THE NOUN AND IT'S CASE CATEGORY 82

- Г.Ж. Утегенова*, С.С. Байменова**
ф.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан,
Шымкент
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан,
Шымкент
ШЫҒАРМА МАЗМҰНЫН ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ 91

**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES**

- Б.И. Сатенов*, В.Т. Тулебаева, Р.Ж. Тулегенова**
э.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент,
Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент,
Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент,
Қазақстан
**ДЕМПИНГ: ДЕМПИНГ ӘДІСТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫМЕН ҚАЛАЙ КҮРЕСУГЕ
БОЛАДЫ** 95

**ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ
JURIDICAL SCIENCES**

- С.М. Розикүлова, К.Р. Сартаева***
магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан
к.ю.н., ассоциированный профессор, Южно-Казахстанский университет им. М.
Ауэзова, Шымкент, Қазақстан
**ОБЩЕСОЦИАЛЬНОЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ УБИЙСТВ, СОВЕРШАЕМЫХ
ЖЕНЩИНАМИ** 102

Ғылыми журнал

2022 жылдың тамызынан бастап жылына 4 рет шығарылады

Редактор: Назарбек У.Б.

Жауапты редактор: Айнабеков Н.Б.

Техникалық редакторлар: Александриди Е.Ю.
Кадырова Д.С.

Меншік иесі: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

Журнал Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде тіркелген
№ KZ88VPY00041222 (07.10.2021 ж.)

Алғашқы тіркелуі және нөмірі № 2226-ж (13.08.2001 ж.)

20.12.2022 ж. баспаға қол қойылды. Көлемі 7.1 б.т. Тираж 300 дана.
Жазу қағазы. Офсеттік баспа. Тапсырыс № 3778. М. Әуезов атындағы ОҚУ АҒД
Шымкент қ., Тәуке хан даңғылы, 5, тел: 21-19-82

